

Серія «ДУХ І ЛІТЕРА»

Упорядкування Костянтина Сігова

JACQUES DERRIDA

POSITIONS

**Entretiens avec Henri Ronse, Julia Kristeva
Jean-Louis Houdebine, Guy Scarpetta**

LES ÉDITIONS DE MINUIT

ЖАК ДЕРРІДА

ПОЗИЦІЇ

**Бесіди з Анрі Ронсом, Юлією Крістєвою,
Жаном-Луї Удбіном, Гі Скарпетта**

Київ 1994

Серію засновано у 1993 р.

У книзі "Позиції" (1972) французького філософа, одного з найяскравіших виразників постструктуралізму Жака Дерріда (нар. 1930) у формі інтерв'ю витлумачуються основні ідеї вченого. Головними об'єктами його критичного розгляду є тексти західноєвропейської метафізики з притаманними для неї, на думку Дерріда, "онто-тео-телео-фало-фонологоцентризмом", що ґрунтується на розумінні буття як присутності. Умови подолання метафізики він вбачає у такому засобі філософської праці як деконструкція.

Для всіх, хто цікавиться сучасною західноєвропейською філософською думкою.

Переклад *Анатолія Ситника*

Наукове редагування Франко-української лабораторії гуманітарних досліджень Національного Університету "Києво-Могилянська Академія"

Видання здійснено при сприянні Посольства Франції в Україні та підтримці Міністерства закордонних справ Франції

Д $\frac{0301020000}{94}$ Без об'яви

ISBN 5-87534-091-6

© 1972, by LES ÉDITIONS DE MINUIT
© Д.Л., 1994

ДО ЧИТАЧА

Ці три бесіди, єдині, в яких я коли-небудь брав участь, стосуються поточних публікацій. З боку моїх співрозмовників, як і з мого, вони, безперечно, є проявом активної інтерпретації. Це — детерміноване, датоване читання праці, до якої я вважаю себе *залученим*: проте, яка не є більше моєю власною, оскільки вона існує не тільки тут. Така ситуація містить в собі інші прочитання. Нею продиктовано ці зустрічі як доконаний факт, за змістом та за формою висловлювання. Жодних модифікацій, отже, вони не припускали.

Травень 1972

ІМПЛІКАЦІЇ *

Бесіда з Анрі Ронсом

* Опубліковано в "Lettre francais" n° 1211, 6-12 decembre,

— У кінцевій примітці до “Письма і відмінності” ви зауважили: “Те, що не виходить за межі різних формулювань того самого питання, безперечно, утворює єдину систему”. Чи не є це однаково правильним стосовно цілої сукупності ваших книг? Яким є органічний зв’язок між ними?

— Вони й справді утворюють, але саме як *перре-формулювання* і як різні ставлення того самого питання, деяку систему, в чомусь відкрити певному невідчутному підживленню, яке й приводить усе в дію. Зазначена вами примітка нагадувала також про необхідність отих “прогалин”, про які ми знаємо, принаймні після Малларме, що в кожному тексті вони “набувають ваги”.

— *І разом з тим ці книги не утворюють однієї єдиної Книги...*

— Не утворюють. У тому, що ви називаєте моїми книгами, під знаком питання передусім перебуває єдність книжки та “книга” мов єдність, взята як круглеська цілісність, з усіма імплікаціями такого концепту. А ви знаєте, що ними охоплене все ціле нашої культури, безо-

середньо чи опосередковано. Якщо вже таке закриття *окреслюється*, хіба ви насмілитесь виступити автором книжок, чи то однієї, чи двох або трьох? Йдеться, під цими назвами, лише про деяку текстуальну “операцію”, якщо можна так сказати, єдину й диференційовану, незавершений рух якої не призначає собі ніякого абсолютного начала й, цілковито витрачений на читання інших текстів, все ж таки ні до чого, крім як до власного писання, у певний спосіб не відсилає. Треба б влаштуватися так, аби ці два суперечливі мотиви мислилися разом. Про внутрішню організацію цих творінь не вийде тому дати уявлення лінарне, дедуктивне, відповідне до якогонебудь “змістового порядку”. Цей порядок також стоїть під знаком питання, навіть якщо, як мені здається, цілий шерэг або певні боки моїх текстів зважають на його приписи, принаймні позірно, й якщо вони, у свою чергу, виявилися вписані в деяку композицію, їм уже не підпорядковану. Насправді ж, ви знаєте, слід щонайперше читати й перечитувати тих, слідом за ким я пишу, ті “книги”, де на берегах і поміж рядків я окреслюю й розгадую якийсь текст, що водночас є і дуже схожим і зовсім інакшим, так що я навіть завагався б з очевидних причин назвати його фрагментарним...

— *Але де-факто, коли не де-юре, з чого ж починати таке читання?*

— Можна брати “Про граматику” як за-

довге есе, розчленоване на дві частини (спайка між якими — теоретична, систематична, а не емпірична), і *всередині* нього можна вшити “Письмо і відмінність”. *Грамотологія* часто-густо до неї звертається. У такому разі інтерпретація Руссо виявиться водночас дванадцятою вставкою збірника. Й навпаки, можна помістити “Про грамотологію” *всередині* “Письма і відмінності”, позаяк шість перших текстів цієї праці передують, де-факто і де-юре, публікації двома роками раніше у “Критиці” статей, що випереджали “Про грамотологію”; а п’ять останніх, починаючи з “Фрейда і сцени письма”, вже заторкнув грамотологічний розтин. Але ці речі не піддаються звичайному вишикуванню, як ви собі уявляєте. У будь-якому разі, те, що обидва “томи” вписуються *всередину* один одного, дуже схоже, як ви зможете помітити, на ту дивну геометрію, сучасниками якої начебто є ці тексти...

— А “Голос і феномен”?

— Забув. Це, можливо, есе, до якого я маю найбільшу прихильність. Мабуть, я зміг би прив’язати його як одну велику примітку до будь-якої з цих двох праць. “Про грамотологію” на нього посилається й заощаджує йому на розгортанні. Але у класичній філософській архітектоніці “Голос...” посідав би перше місце: розташовуючись у точці, яка з причин, тут поясненню не піддатних, уявляється де-юре вирішальною; це питання про привілеї голосу й фонетичного

письма в їхніх зв'язках з усією історією Заходу, як її уявляють в історії метафізики, до того ж в її найновітнішій, найкритичнішій, найпильнішій формі: у трансцендентальній феноменології Гуссерля. Що таке “хотіти сказати”, якими є його історичні зв'язки з тим, що ми сподіваємося ідентифікувати під іменем “голосу”, й якою є значущість присутності, присутності об'єкта, присутності сенсу для свідомості, присутності для самого себе у так званому живому слові й у самосвідомості. Есе, що порушує ці питання, може бути до того ж сприйняте при читанні, як ще один бік (лицьовий або зворотний, як вам завгодно) іншого есе, надрукованого 1962 року як вступ до “Витоків геометрії” Гуссерля. Проблематика письма там уже була наявна як така й пов'язана з нередукованою структурою “рознесення” в її зв'язках зі свідомістю, з присутністю, з наукою, з історією та з історією науки, зі зникненням або запізненням витоків тощо.

— *Я вас спитав, з чого слід розпочинати, а ви замкнули мене в якомусь лабіринті.*

— Усі ці тексти, які здатні, мабуть, бути нескінченною передмовою до іншого тексту, що його я дуже хотів би колись мати снагу написати, або ж епіграфом до якогось іншого, на який у мене ніколи не вистачить сміливості, тільки те власне й роблять, що коментують фразу про лабіринт шифрів, виділену в “Голосі та феномені”...

— Це наводить мене на запитання, неминуче, коли читаєш вас, читаєш ваші улюблені “прикладу” (Руссо, Арто, Батай, Жабе). Це питання про стосунки між філософією та нефілософією. Що від самісінького початку спантеличує, так це утруднення з класифікацією вашого стилю коментування. Здається, майже неможливо визначити статус вашого дискурсу. Але чи треба намагатися це зробити? Чи не скочується саме це питання всередину метафізичної царини?

— Я прагну триматися біля межі філософського дискурсу. Я кажу “межі”, а не смерті, позаяк зовсім не вірю в те, що зазвичай називають сьогодні смертю філософії (та й, утім, взагалі будь-чого: книги, людини чи Бога; тим паче, що, як кожний знає, померлий зберігає вельми специфічну дійовість). Так от межа, відштовхуючися від якої філософія зробилася можливою, визначилася як *епістеме*: наука, що функціює всередині системи засадових обмежень, концептуальних опозицій, поза якими вона стає нездійсненною. У моїх прочитаннях я тому намагаюся в акті з необхідності подвійному...

— Ви зазначаєте у вашому “Фрейді...”, що пишуть обома руками...

— Так, цим подвійним прийомом, визначеним у певних вирішальних місцях жестом стирання, яке дозволяє прочитати повишкрябуване ним, силоміць вписуючи до тексту те, що нама-

галосся порядкувати ним ззовні, я намагаюся якомога суворіше дотримуватися внутрішньої та впорядкованої гри цих філософем чи епістемем, даючи їм ковзати, без їхнього викривлення, аж до точки їхньої іррелевантності, їхнього вичерпання, їхнього закриття. “Деконструювати” філософію — це означатиме тоді продумати структуровану генеалогію її концептів найпослідовнішим, найвдумливішим чином, але водночас починаючи від певного ззовні, для неї не встановленого, непіддатного найменуванню, з’ясувати те, що ця історія могла приховувати чи забороняти, роблячи себе історією через це витіснення, іноді корисливе. Цього моменту завдяки цій циркуляції, водночас сумлінній і насильницькій, між внутрішнім та зовнішнім філософії — тобто Заходу — виникає певна текстуальна праця, яка дає величезну насолоду. Письмо, що має свої інтереси, які дозволяють таким чином прочитувати філософемі — і як наслідок усі тексти, приналежні до нашої культури, — як своєрідні симптоми (слово для мене, звичайно, підозріле, як я в іншому місці пояснюю) чогось такого, що *не змогло бути присутнім* в історії філософії, що *й ніде не є присутнім*, оскільки в усій цій справі йдеться про постановку під знак питання цього заголовного визначення сенсу буття як *присутності*, визначення, в якому Хайдеггер зумів розпізнати долю філософії. Й ось можна попрямувати за тлумаченням письма як особливо по-

казового симптому від Платона до Руссо, до Соссюра, до Гуссерля, іноді й до самого Хайдеггера, і *a fortiori* — в усіх тих новітніх дискурсах, часто-густо найплідніших, які залишаються по цей бік гуссерлівських і хайдеггерівських питань. Будь-який симптом такого гатунку з необхідністю й структурно замаскований з тих причин і тими способами, які я намагаюся проаналізувати. І якщо він трохи розкривається сьогодні, то аж ніяким чином не завдяки якій-небудь більш чи менш вигадливій знахідці, ініціатива якої може належати тій чи тій особі. Це є наслідком певної тотальної трансформації (яку вже неможливо йменувати навіть “історичною” або “всесвітньою”, позаяк вона робить замах і на надійність цих позначень); її можна, між іншим, простежити у певних галузях (математична й логічна формалізація, лінгвістика, етнологія, психоаналіз, політична економія, біологія, інформаційна технологія, програмування тощо).

— У ваших дослідях можна вирізнити принаймні два розуміння слова “письмо”: розхожий сенс, який протиставляє письмо (фонетичне) мовленню, що його воно покликане зображати (але ви стверджуєте, що суто фонетичного письма не існує), та якийсь більш радикальний сенс, який окреслює письмо взагалі, поперед будь-якого зв'язку з тим, що глосематика називає “субстанцією вираження”, й який виявляє спільне коріння письма і мовлення. Тлумачення

письма у звичайному розумінні є показником або проявником придушення, здійснюваного проти архі-письма. Придушення неминучого, коли залишається тільки спитати про його необхідність, форми, закони. Це (архі)-письмо береться всередині цілого ланцюжка інших найменувань: архі-відбиток, стриманість, артикуляція, надлам, доповнення й це ваше рознесення (*différance*). Багато розмірковували про “а” у цьому слові¹. Що воно означає?

— Я не знаю, чи воно щось означає, або якщо вже й так — то, мабуть, щось схоже на продукування того, що метафізика іменує знаком (означуване/означальне). Ви помітили, що це “а” пишеться або читається, але його не можна почути. Мені передусім важливо те, що розмова — наприклад наша ось зараз — про ці змінення або про цю графічну й граматичну агресію містить неусувне відсилання до німого втручання написаного знаку. Дієприкметник теперішнього часу від дієслова *différer*, на основі якого утворюється цей іменник, з’єднує у собі певну конфігурацію концептів, що її я сприймаю як систематичну й нередуковану, де кожний концепт вступає до дії, вірніше, акцентується, в якийсь вирішальний момент праці. По-перше, *différance* відсилає до руху (активного та пасивного), який полягає у

¹ Дєрріда пише замість вживаного *différence* незвичне *différance*.

відтягненні через відстрочку, переадресування, пролонгацію, відправку, обхід, зволікання, відкладання про запас. У цьому розумінні *différance* не має якої-небудь попередньої щодо нього вихідної й неподільної єдності присутньої можливості, яку б я відкладав про запас, скажімо витрати, яку б я залишав на потім з розрахунку чи з економічних міркувань. Те, чим відтягується присутність, є, навпаки, тим, виходячи з чого присутність є оголошеною чи бажаною у своєму репрезентанті, своєму знаку, своєму відбитку...

— *З цієї точки зору чи є відмінність концептом економічним?*

— Я навіть сказав би, що це головний економічний концепт, а оскільки немає економіки і економії без відтягнення, то це — найзагальніша структура економіки, якщо розуміти під цим поняттям не класичну економіку метафізики або класичну метафізику економіки. *По-друге*, рух відтягнення, оскільки він спричиняє відмінності, оскільки він роз-різняє, виявляється спільним корінням усіх концептуальних опозицій, що розмічають нашу мову, таких, як чуттєве/умосяжне, інтуїція/значення, природа/культура тощо. Як спільне коріння *différance*, відмінність-відтягнення є також стихією *того самого* (ми відрізняємо щось від тотожного), всередині якого даються взнаки ці опозиції. *По-третє*, *différance* є також продукуванням, якщо можна так висловитися, цих відмінностей, цієї розпізнавальності, про

які лінгвістика, що походить від Соссюра, та всі структуральні науки, що взяли її за модель, нагадали нам, що в них міститься умова будь-якого значення й будь-якої структури. Ці відмінності — й таксономічна наука, наприклад, для якої вони можуть надати ґрунт, — є наслідки рознесення (*différence*), вони не накреслені ні на небі, ні у мозку, проте це не означає, що вони продукуються діяльністю якого-небудь розмовляючого суб'єкта. З цієї точки зору поняття рознесення ні суто структуралістичне, ні суто генетичне, оскільки подібна альтернатива як така є “наслідком” рознесення. Я навіть сказав би, але ми, мабуть, доберемося до цього пізніше, що це не пересічне поняття...

— Я також був здивований, побачивши, як уже у вашому есе про “Силу і значення” рознесення (ви, щоправда, ще не йменували його так) привело вас до Ніцше (котрий пов'язує поняття сили з нередукованістю відмінностей), пізніше до Фрейда, у котрого всі поняттєві опозиції, як ви вказуєте, підвладні економії рознесення, врешті-решт і завжди, й, найголовніше, до Хайдеггера.

— Так, це найголовніше. Нічого з того, що я намагаюся робити, не було б можливим без розтлумачення хайдеггерівських запитань. І, насамперед, якщо вже ми змушені тут обговорювати все тут дуже оперативно, без уваги до того, що Хайдеггер називає відмінністю між буттям та су-

щим, онтико-онтологічною відмінністю, яка певним чином залишається непродуманою у філософії. Проте, попри цей борг стосовно хайдеггерівської думки або радше саме через цей борг, я намагаюся розпізнати у хайдеггерівському тексті, що він, як і будь-який інший, є неоднорідним, дискретним, таким, що не завжди сягає висоти найбільшої сили та всіх наслідків його питань, я намагаюся у ньому розпізнати ознаки приналежності до метафізики й до того, що він називає онто-теологією. Хайдеггер, утім, визнає, що йому було нелегко, адже ми завжди змушені запозичувати в економічному й стратегічному плані синтаксичні та лексичні ресурси мови метафізики якраз у момент її деконструкції. Ми повинні тому працювати над розпізнанням цих метафізичних прийомів і безнастанно реорганізовувати форми та обрії запитування. Й ось, кажучи про ці прийоми, остаточна прив'язка будь-якого розпізнання до онтико-онтологічної відмінності — хоч би якою необхідною та вирішальною була її фаза — мені все ще видається дивним чином загрузлою в метафізиці. Тоді треба, можливо, в акті радше ніцшеанському, ніж хайдеггеріанському, йдучи до межі цієї думки про істину буття, звіритися тому рознесенню (*différance*), яке ще не визначалося б мовою Заходу як відмінність між буттям та сущим. Подібний крок, мабуть, ще не є можливим сьогодні, але можна було б показати, як він готується. У Хайдеггера насамперед.

По-четверте, відповідно, рознесення могло б провізорно йменувати це розгортання відмінності, зокрема, але не тільки й не у першу чергу онтико-онтологічної відмінності.

— *Чи не пов'язана у Хайдеггера ця обмеженість, про яку ви розповідаєте, з відомим “фонологізмом”, як ви начебто іноді натякаєте?*

— Мова не йде про обмеженість, або, у будь-якому разі, як кожна обмеженість, вона забезпечує міць і чіпкість, і вона має тут незамінну потужність. Але, можливо, відомий фонологізм у Хайдеггера має місце, некритичний привілей, що ним він, як ми всі на Заході, наділяє голос, певну “субстанцію вираження”. Цей привілей, наслідки якого мають вагу та певну систему, дається взнаки, наприклад, у багатозначному переважанні маси “фонічних” метафор, у роздумах про мистецтво, що завжди ведуть через приклади, вибір яких є дуже характерним, до мистецтва як “набуття істиною чинності”. Й ось те дивне міркування, шляхом якого Хайдеггер осягає витoki або сутність істини, ніколи не бере під сумнів її зв'язок з логосом та з фонікою. Так знаходить собі пояснення те, що, згідно з Хайдеггером, усі мистецтва розгортаються у просторі поеми, яка являє собою “сутність мистецтва”, у просторі “мови” та “слова”. “Архітектура і скульптура, — каже він, — виникають завжди тільки у просвітку, відкритому мовленням та йменуванням. Він у них панує й веде”. Так знаходить собі пояснен-

ня перевага, у такій класичній манері визнана за Дикцією (*Dichtung*) і за піснею, презирство до літератури. “Треба, — наголошує Хайдеггер, — звільнити Дикцію від літератури” тощо.

— У цьому останньому зауваженні дається ознаки увага, що її ви, схоже, постійно приділяєте певній нередукованості письма та “літературного” простору. Саме в цьому аспекті ваші праці часто-густо уявляються дуже наближеними до праць групи Тель Кель.

— Я можу відповісти, у будь-якому разі, що напрямок актуальних досліджень цієї групи, як будь-якої аналогічної дослідницької праці, мені уявляється надзвичайно важливим, і ця важливість, схоже, меншою мірою поцінована у Франції, ніж за кордоном, до того ж, прикметний факт, меншою мірою на Заході, ніж у деяких країнах Сходу. Якби ми мали час, то змогли б проаналізувати причини цього й спитати себе, чому саме нередукованість письма і, скажімо так, підрив логоцентризму даються ознаки сьогодні виразніше, ніж десь у певному секторі й у певній формі, яка зумовлена “літературною” практикою. Але ви одразу збагнете, чому мені хотілося б узяти це слово у лапки та якої двозначності тут треба позбутися. Ця нова практика передбачає такий розрив з тим, що прив’язало історію літературних мистецтв до історії метафізики...

— Чи є можливим подолання цієї метафізи-

ки? Чи можна протиставити цьому логоцентризмові певний графоцентризм? Чи є можливим ефективно ламання цієї огорожі й якою тоді має бути природа дискурсу, що її порушує?

— *Немає жодного ламання, якщо розуміти під ним попросту вселення до якої-небудь поза-межної щодо метафізики сфери, до певного пункту, який, не забуваймо, теж вочевидь виявиться насамперед пунктом мови або письма. Так, у всіх порушеннях і ламаннях ми маємо справу з кодом, до якого метафізика невідворотно прив'язана, відтак будь-який руйнівний жест замикає нас, даючи нам опертя всередині закриття. Але завдяки праці, яка ведеться по обидва боки межі, внутрішнє поле модифікується й відбувається певне її руйнування, яке, отже, ніде не є присутнім як доконаний факт. Ми ніколи не опиняємось усередині порушення, ми ніколи не розміщуємося десь ззовні. Таке порушення передбачає, що межа завжди буде задіяною. Й ось та “думка-що-не-бажає-нічого-сказати”, яка виходить, ставлячи їх під знак питання, за межі бажання-сказати і бажання-чути-себе-промовляючи, ця думка, яка розпочинається у граматології, перебирає на себе саме відсутність будь-якої впевненості в опозиції між зовнішнім та внутрішнім. По здійсненні певної роботи сама концепція виходу за межі або порушення зможе викликати підозру.*

Ось чому ніколи не виникало питання ні щодо

протиставлення графоцентризму логоцентризмові, ні взагалі конкретного центру будь-якому центрові. “Про граматологію” — це не захист та ілюстрація граматології. Ще меншою мірою це реабілітація того, що завжди називалося письмом. Тут не йдеться про повернення прав первородства або гідності письму, про яке Платон говорив, що воно є сиротою або пасербом на противагу слову, законному й шляхетному породженню “батька логосу”. Коли намагаєшся розібратися у цьому родинному скандалі й дослідити обставини, етичні та інші, всієї цієї історії, то не уявляєш собі більш сміховинної містифікації, ніж подібне перегортання, що моралізує або поціновує та віддає перевагу або якесь право старшинства письму. Мені здається, що я вже ясно висловився з цього приводу. “Про граматологію” — назва певного питання: про необхідність науки письма, про умови його можливості, про критичну роботу, покликану відкрити тут поле й усунути гносеологічні перешкоди; але й питання про межі цієї науки. Й ці межі, на яких я наполягав не меншою мірою, є рівною мірою межі класичного поняття науки, чії проекти, концепти, норми фундаментально й систематизовано пов’язані з метафізикою.

— *Й саме у цьому розумінні слід було б прочитувати також мотив кінця книги й початку письма, який ви окреслюєте у “Про граматологію” і який не є позитивною або соціологіч-*

ною констатацією.

— Можливо, трохи є й цим, але на задньому плані. У цій праці залишено певне місце, де-юре, для подібного позитивного дослідження про сучасні зрушення у формах комунікації, про нові структури, які в усіх формалізованих процедурах, у галузі збереження й переробки інформації значніше і систематизованіше редукують частку мовлення, фонетичного письма та книги. Але б ми дійсно схибали, якби з того, що має назву “Кінець книги і початок письма”, зробили б висновки про загибель книги та народження письма. Сторінкою раніше початку розділу, який має цей заголовок, висувалося розрізнення між *закриттям* та *кінцем*. Те, що огорожене закриттям, може тривати нескінченно. Якщо лише не задовольнятися читанням самого тільки заголовку, то там проголошене саме те, що немає ніякого кінця книги й немає ніякого початку письма. Той розділ доводить якраз, що письмо не починається. Відштовхуючися звідси, якщо можна так висловитися, ставиться взагалі під знак питання будь-яке відшукання первісного абсолютного початку, витоку. Письмо, таким чином, не більшою мірою може початися, ніж книга — закінчитися...

— *Цей власне нескінченний рух міг би бути чимось на зразок терплячої метафори вашого дослідження.*

— Я намагаюся *писати* у просторі (і простір), де порушується питання говоріння й бажання-

сказати. Я намагаюся виписати питання: що (таке) хотів-сказати? Виходить з необхідністю, що у подібному просторі й за дороговказом такого питання письмо буквально не-бажає-нічого-сказати. Не те що воно абсурдне, тією абсурдністю, яка завжди утворювала систему з метафізичним бажанням-сказати. Просто воно випитується, випитує на муках, намагається триматися в точці виснаження бажання-сказати. Ризикнути нічого-не-бажати-сказати означає вступити до гри й передусім до гри рознесення (*differance*), яка робить так, що жодне слово, жоден концепт, жодна важлива теза не претендує на підсумування та організацію, виходячи з теологічної присутності центру, руху відмінностей та їхнього розташування в тексті. Звідси, наприклад, ланцюжок субституцій, про які ви щойно говорили (архі-відбиток, архі-письмо, стриманість, надлам, артикуляція, доповнення, рознесення; знайдуться й інші) й які не залишаються просто метонімічними операціями, що не заторкують концептуальних тотожностей, позначуваних ідеальностей, нібито лише перейменованих, пущених в обіг. Саме у цьому розумінні я ризикую не-бажати-сказати-щось таке, що підлягало б звичайному розумінню, що було б попросту справою розуміння. Заплутатися у сотнях сторінок письма, одночасно впертого й такого, що вислизає, друкуючи, як ви бачили, навіть свої помарки, залучаючи кожне поняття до нескінченного ланцюж-

ка відмінностей, оточуючи чи обтяжуючи себе такою масою застережень, відсилань, приміток, цитацій, колажів, доповнень, — це “не-бажання-нічого-сказати”, ви зі мною погодитесь, є мало схожим на безневинну вправу.

СЕМІОЛОГІЯ ТА ГРАМАТОЛОГІЯ*

Бесіда з Юлією Крістевою

*Опубліковано в "Information sur les sciences sociales"
VII — 3 червня 1968.

— Семіологія нині будується за моделлю знаку та його корелятивів: “комунікація” і “структура”. Якими ж є “логоцентричні” та етноцентричні обмеження цих моделей і в якому розумінні вони не можуть бути підвалинами для системи позначень, що прагне уникнути метафізики?

— Всі жести тут з необхідністю двозначні. Й якщо припустити, у що я не вірю, начебто одного чудового дня пощастить *просто* уникнути метафізики, то концепт знаку виявиться у цьому напрямку водночас і гальмом і поступом. Бо якщо у своєму корінні і в своїх імплікаціях він є цілковито метафізичним, системно взаємозв’язаним зі стоїчною та середньовічною теологіями, то його проробка та зрушення, яких він зазнав — й інструментом яких дивним чином він сам же й був, — справили ефект *роз-межування*: вони дозволили вести критику метафізичної приналежності концепту знаку, водночас *окреслити* й *розхитати* межі системи, всередині якої цей концепт народився й почав слугувати, тобто певною мірою висмикнути його з власного ґрунту. Цю проробку треба вести якомога глибше, але все-таки у певний момент ми справді неминуче на-

штовхнемося на “логоцентричні та етноцентричні межі” подібної моделі. Того моменту доведеться, можливо, розлучитися з цим концептом. Але цей момент дуже важко визначити й він ніколи не постає у чистому вигляді. Треба, щоб усі евристичні й критичні ресурси концепту знаку були вичерпані, причому рівною мірою в усіх галузях і в усіх контекстах. Просто неминуче, щоб нерівномірності розвитку (їх тут не може не бути) й необхідність певних контекстів продовжували робити стратегічно незамінним звертання до моделі, про яку ми, втім, знаємо, що у найнепередбачуваніший момент дослідження вона спрацює як перешкода.

Розглянемо лише один приклад. Можна було б показати, що семіологія соссюрівського типу відіграла двозначну роль. З ОДНОГО БОКУ, абсолютно вирішальну критичну роль:

1. Вона відзначила, всупереч традиції, що означуване є невіддільним від означального, що означуване та означальне суть два боки того самого продукування. Соссюр навіть експліційно відмовився зіставити цю опозицію або цю “двобічну єдність” з відносинами душі й тіла, як завжди було заведено робити. “Часто-густо порівнювали цю двобічну єдність з єдністю людської особистості, складеної з тіла й душі. Це зближення на-вряд чи може задовольнити” (“Курс загальної лінгвістики”).

2. Підкреслюючи розрізнявальний та формальний характер семіологічного функціонування,

демонструючи, що “неможливо, щоб звук, матеріальний елемент як такий належав до мови” й що “в своїй суті воно [лінгвістичне означальне] ніяким чином не є фонічним”; де-субстанціоналізуючи водночас означуваний зміст і “субстанцію вираження” — яка, отже, вже не є ні переважно, ні виключно звуком, — роблячи таким чином з лінгвістики лише частину загальної семіології, Соссюр найбільше сприяв повороту проти метафізичної традиції концепту знаку, від неї ж ним і запозиченого.

Й разом з тим Соссюр не міг не стверджувати ту саму традицію тією мірою, якою продовжував користуватися концептом знаку; з цього, не більше ніж з будь-якого, концепту не можна зробити ні абсолютно нового, ні абсолютно конвенційного вжитку. Завжди доводиться приймати некритичним чином принаймні частину імплікацій, вписаних до його системи. Є щонайменше один момент, коли Соссюр змушений відмовитися від виведення всіх висновків з розпочатої ним критичної праці, й це той момент, коли він погоджується з вживанням слова “знак”, за браком ліпшого. Виправдавши впровадження слів “означуване” та “означальне”, Соссюр пише: “Стосовно ж знаку, то якщо ми на нього погоджуємося, причина полягає виключно в тому, що ми не знаємо, чим його замінити, якщо загальноновживана мова не дозволяє думати ні про що інше”. Й справді важко передбачити, як можна було б позбутися *знаку*, почавши з висунення опозиції оз-

начуване/означальне.

А “загальноновживана мова” не є безневинною і нейтральною річчю. Це мова західної метафізики, й вона має в собі не лише значну кількість різноманітних презумпцій, але, головним чином, презумпцій невід’ємних і, попри відсутність належної уваги до них, пов’язаних у систему. Наслідки цього можна виявити у соссюрівському дискурсі. Ось чому, З ІНШОГО БОКУ:

1. Підтримання строгого розрізнення — по суті та за формою — між цими *signans* та *signatum*, знак рівності між *signatum* та концептом¹ залишає формально відкритою можливість помислити означуваний концепт у ньому самому, в його звичайній присутності для думки, в його незалежності стосовно мови, тобто стосовно системи означальних. Залишаючи цю можливість відкритою — а вона відкрита самим принципом опо-

¹Тобто умосяжним. Відмінність між означуванним та означальним завжди була репродукцією відмінності між чуттєвим та умосяжним. Такою самою вона залишається і в ХХ сторіччі, не менш, ніж у своїх стоїчних витоках. “Сучасна структуралістська думка виразно встановила це: мова є системою знаків, лінгвістика є складником науки про знаки, *семіотики* (або, у термінах Соссюра, *семіології*). Середньовічна дефініція — *aliquid stat pro aliquo*, відроджена за нашої доби, виявила себе незмінно дійовою й плідною. Відповідно конститутивна риса будь-якого знаку взагалі, лінгвістичного знаку зокрема полягає в його подвійності: будь-яка лінгвістична одиниця складається з двох частин і має два аспекти — один чуттєвий, а інший умосяжний, — з одного боку, *signans* (соссюрівське *означальне*), з іншого боку, *signatum* (*означуване*)” (Якобсон Р. Избранные работы, 1985, с.41, 62 та ін.).

зиції означальне/означуване, тобто самим принципом знаку, — Соссюр перекреслює критичні досягнення, про які ми щойно вели мову. Він повертає борг класичній потребі в тому, що я запропонував називати “трансцендентальним означальним”, яке не відсилає як таке, в своїй суті, ні до якого означального, не вписується до знакового ланцюжка й саме у певний момент уже не функціює як означальне. Навпаки, з моменту, коли ми ставимо під знак питання саму можливість такого трансцендентального означуваного й визнаємо, що будь-яке означуване є також чимось таким, що перебуває у стані означального², розрізнення між означуваним й означальним — самий знак — стає проблематичним у його корінні. Зрозуміло, це буде операцією, яку треба практикувати з розважністю, бо: а) їй належить подолати важку деконструкцію всієї історії метафізики, яка нав’язала й не припиняє нав’язувати всій семіологічній науці цю фундаментальну апеляцію до “трансцендентального означального” і до якогось незалежного від мови концепту; апеляція ця не нав’язана ззовні чимось на зразок “філософії”, але нав’язана всім тим, що прив’язує нашу мову, нашу культуру, нашу “систему думки” до історії й системи метафізики; б) не йдеться й про те, щоб злити до купи на всіх рівнях і безпосередньо означальне та означуване.

²Пор. “Про граматиологію” — *De la grammatologie*, Ed. de Minuit, 1967, с.106 — 108.

Неможливість для цієї опозиції або для цієї відмінності бути радикальною та абсолютною не заважає їй функціювати й навіть виявлятися незамінною в певних межах — доволі широких межах. Наприклад, ніякий переклад без неї не був би можливим. І по суті саме у шарі абсолютно чистої перекладності, прозорої та однозначної, конституювалася тема трансцендентального означального. У межах його можливості або принаймні його *позірної* можливості переклад здійснює відмінність між означальним та означуваним. Але якщо ця відмінність ніколи не постає у чистому вигляді, то й поготів і переклад, і поняття перекладу доведеться замінити поняттям *трансформації*: упорядкованого трансформування однієї мови іншою, одного тексту іншим. Ми ніколи не будемо й по суті ніколи не мали справи з якимсь “перенесенням” чистих означуваних, нібито залишених у своїй незаплямованій незайманості інструментом — або “провідником” — означального, з однієї мови на іншу чи всередині тієї самої мови.

2. Хоча й визнавши необхідність винесення за дужки звукової субстанції (“Найсуттєвіше в мові, ми це побачимо, є стороннім звуковому характерові мовного знаку”; “В своїй сутності воно [мовне означальне] аж ніяк не є звуком”), Соссюр був змушений через істотні й істотно метафізичні причини надати привілей слову, всьому тому, що пов’язує знак з *фоне*, звуком. Він говорить також про “природний зв’язок” між думкою

та голосом, сенсом та звуком. Він говорить навіть про “думку-звук”. Я спробував в іншому місці показати, що є традиційним у цьому кроці і яким необхідностям він підпорядкований. Він закінчується, принаймні у протиріччі з критичним мотивом, найбільш цікавим у “Курсі”, перетворенням лінгвістики на регулятивну модель, на “патрона” загальної семіології, лише частиною якої, юридично й теоретично, повинно було б стати мовознавство. Тема довільності відхиляється від шляхів, на яких вона є плідною (формалізація), у напрямку телеології, що ієрархізує: “Таким чином, можна сказати, що цілковито довільні знаки краще, ніж інші, здійснюють ідеал семіологічного процесу; ось чому мова, найскладніша й найпоширеніша з систем вираження, є також і найхарактернішою з усіх; у цьому розумінні лінгвістика може стати *спільним патроном усієї семіології*, хоча мова є лише приватною системою”. Ми виявляємо точнісінько такий самий крок і ті самі поняття у Гегеля. Протиріччя між цими двома моментами “Курсу” помітне ще й через те, що в іншому місці Соссюр визнає: “Не мовлення притаманне природі людини, але здатність створювати мову, тобто систему різних знаків...”, — тобто можливість коду та артикуляції незалежно від субстанції, наприклад, від звукової субстанції.

3. Концепт знаку (означальне/означуване) містить у собі необхідність надати привілей цій фонічній субстанції й піднести лінгвістику до рів-

ня “патрона” семіології. *Фоне* є по суті означальною субстанцією, яка *постає перед свідомістю* як найінтимніше пов’язана з думкою означуваного концепту. Голос з цієї точки зору виявляється власне свідомістю. Коли я промовляю, я не тільки усвідомлюю себе присутнім при тому, що я думаю, але й усвідомлюю також, що забезпечую максимальну близькість до моєї думки або до “концепту” певного означального, яке не провалюється у світ, яке я чую щораз після вимовлення, яке здається залежним від моєї чистої й вільної спонтанності, що не потребує застосування ніякого інструменту, ніякого аксесуару, ніякої сили, запозиченої у світу. Не тільки означальне та означуване здаються з’єднаними, але у цьому змішуванні означальне немовби розчиняється, стає прозорим, щоб дозволити концептові стати самому таким, яким він є без відсилання до чогось іншого, крім своєї присутності. Зовнішність означального постає редукованою. Природно, цей досвід — омана, але омана, на необхідності якої склалася ціла структура або ціла доба; на ґрунті цієї доби склалася семіологія, концепти й засадові презумпції якої з особливою виразністю підлягають виявленню від Платона до Гуссерля, проходячи крізь Арістотеля, Руссо, Гегеля та ін.

4. Редукувати зовнішній бік означального означає виключити все, що у семіотичній практиці не є психічним. Але тільки привілей, визначений для фонетичного та мовного знаку, здатний санкціонувати тезу Соссюра, згідно з якою “лінг-

вістичний знак є *психічною* величиною, що має два боки”. Припустивши, що ця теза має в собі строгий сенс, важко передбачити можливість її поширення на будь-який знак, чи то фонетичномовний чи ні. Важко таким чином побачити, хіба що зробивши з фонетичного знаку “патрона” всіх знаків, як можна вписати загальну семіологію у психологію. Між тим саме це робить Соссюр: “Отже, можна уявити собі науку, яка вивчала б життя знаків у надрах соціального життя; вона складала б частину соціальної психології й, як наслідок, загальної психології; ми називаємо її семіологією (від грецького *семейон*, “знак”). Вона показала б нам, з чого складаються знаки, які закони ними керують. Оскільки вона ще не існує, неможливо сказати, якою вона буде, але вона має право на існування, її місце заздальгідь визначене. Лінгвістика є лише частиною цієї загальної науки, закони, відкриті семіологією, будуть застосовані до лінгвістики й ця остання виявиться таким чином прив’язаною до цілком визначеної галузі всередині сукупності фактів людського світу. Справа психолога полягає у визначенні точного місця семіології”.

Зрозуміло, сучасні лінгвісти та семіотики не зупинилися на Соссюрі або принаймні на цьому соссюрівському “психологізмові”. Копенгагенська школа й уся американська лінгвістика його відверто критикували. Проте якщо я затримався на Соссюрі, то не лише тому, що й самі його критики визнають, що він є творцем загальної семіо-

логії, й запозичують у нього переважну частину своїх концептів, але насамперед тому, що неможливо критикувати просто “психологічне” застосування концепту знаку; психологізм не є поганим застосуванням доброго концепту, він є прописаним і приписаним у самому концепті знаку в той двозначний спосіб, про який я говорив на початку. Тяжіючи над моделлю знаку, ця двозначність знаменує таким чином сам “семіологічний” проект з органічною сукупністю всіх його концептів, й особливо концепту *комунікації*, який по суті передбачає *передачу, покликану переправити від одного суб’єкта до іншого тотожність певного позначеного об’єкта, певного сенсу або певного концепту*, що формально дозволяє відокремити себе від процесу цієї передачі та від операції позначування. Комунікація передбачає суб’єктів (чия ідентичність і присутність конституювані раніше операції позначування) та об’єкти (позначувані концепти, певний помислений сенс, що не підлягає ні формуванню, ні, строго кажучи, трансформуванню при передаванні повідомлення). А повідомляє В якомусь С. Через знак той, хто передає, комунікує щось отримувачеві, та ін.

Випадок з концептом *структури*, що також наводився вами, безперечно є багатозначнішим. Усе залежить від проробки, до якої його включають. Подібно до концепту знаку — й, отже, семіології — він здатен одночасно підтвердити й похитнути логоцентричні та етноцентричні заса-

ди. Нам не потрібно викидати ці концепти на смітник, та в нас, утім, немає й засобів, щоб це зробити. Треба, мабуть, трансформувати ці концепти усередині семіології, зрушити їх з місця, обернути проти їхніх же засновків, пере-включити їх до інших ланцюжків, потроху видозмінити галузь проробки й створити таким шляхом нові конфігурації; я не вірю у вирішальний розрив, в одиничність “гносеологічного відтинання”, як про це часто-густо сьогодні висловлюються. Це відтинання завжди знов уписується фатальним чином до старої тканини, яку треба нескінченно розплітати. Ця нескінченність не є інцидентом або випадковістю; вона істотна, систематична й теоретична. Це ніяким чином не касує необхідності й відносної важливості певних розривів, появи й визначення нових структур...

— *Що таке “Грама” як “нова структура не-присутності”? Що таке “письмо” як “рознесення”? Яким є розрив, упроваджений цими концептами стосовно ключових концептів семіології — знаку (фонетичного) та структури? Як поняття тексту заступає в граматології лінгвістичне та семіологічне поняття висловлювання?*

— Редукція письма — як редукція зовнішнього боку означального — йшла паралельно з фонологізмом і логоцентризмом. Ми знаємо, як Соссюр, здійснивши традиційну операцію, як її здійснювали і Платон, і Арістотель, і Руссо, і Гегель, і Гуссерль тощо, вилучив письмо з галузі лінгвістики — галузі мови й мовлення — як фе-

номен зовнішньої репрезентації, що є водночас некорисним і небезпечним: “Предмет лінгвістики визначається не комбінацією слова написаного і слова вимовленого, це останнє саме й складає її предмет”, “письмо стороннє внутрішній системі [мови]”, “письмом приховано образ мови: воно не вбрання, а перерядження”. Зв’язок письма з мовою є “поверховим”, “штучним”. Лише через “непорозуміння” письмо, яке повинно було слугувати лише “зображенням”, “узурпує головну роль” і “природне співвідношення перекручується”. Письмо — це “пастка”, його дія “підступна” й “тиранічна”, його злочини жахливі, це “тератологічні випадки”, “лінгвістика повинна брати їх під нагляд в особливому розділі” тощо. Природно, ця репрезентативістська концепція письма (“мова та письмо є дві різні знакові системи; єдиний сенс існування другого — бути *представником* першої”) пов’язана з практикою фонетично-абеткового письма, що ним, як визнає Соссюр, він “обмежує” своє дослідження. Абеткове письмо начебто дійсно репрезентує собою мову й водночас знічується перед нею. Власне кажучи, можна було б показати, як я намагався зробити, що не існує фонетичного письма у чистому вигляді й що фонологізм є меншою мірою наслідком застосування абетки у конкретній культурі, ніж результатом певної репрезентації, певного етичного або аксіологічного досвіду цього застосування. Письмо повинно було знітитися перед повнотою живого слова, доско-

нало репрезентованого через прозорість системи його позначення, безпосередньо присутнього для суб'єкта, це слово вимовляючого, й для того, хто отримує його сенс, його зміст, його значущість.

І ось якщо ми припинимо обмежуватися моделлю фонетичного письма, якій ми надаємо привілей лише через егоцентризм, і якщо ми, крім цього, зробимо висновки з того факту, що не існує фонетичного письма у чистому вигляді (через неминуче розташування знаків у просторі, пунктуацію, інтервали, неусувні відмінності у функціюванні графем тощо), то вся фонологічна або логоцентристська логіка стає проблематичною. Її поле легітимності стає вузьким і поверховим. Таке обмежування разом з тим є обов'язковим, якщо ми хочемо скільки-небудь послідовно усвідомлювати принцип відмінності, яким його залучає сам Соссюр. Цей принцип наказує нам не лише не надавати привілею певній субстанції — у цьому разі субстанції фонічній, так званій часовій, — виключаючи з неї іншу — приміром субстанцію графічну, так звану просторову, — але навіть розглядати весь процес позначування як формальну гру відмінностей. Тобто відбитків.

Чому відбитків? І на якій підставі треба знов *уводити граматику на стадії, коли ми, схоже, нейтралізували будь-яку субстанцію, чи то фонетичну, графічну чи будь-яку іншу?* Зрозуміло, йдеться не про те, щоб удатися до того самого концепту письма й попросту перевернути аси-

метрію, яку ми поставили під знак питання. Йдеться про продукування нового концепту письма. Ми можемо йменувати його *грама* або *рознесення*. Впровадження до гри відмінностей передбачає справді такі злиття й такі відсилання, які перешкоджають тому, щоб у якийсь момент, в якому розумінні мали місце звичайні елементи, що присутні в самих собі і відсилають лише до самих себе. Чи то в порядку усного дискурсу чи письмового дискурсу, жоден з елементів не може функціювати як знак, не відсилаючи до якогось іншого елемента, який, у свою чергу, не залишається просто присутнім. Завдяки такій зчепленості кожний “елемент” — фонема або графема — конститується на підвалинах відображеного на ньому відбитка інших елементів ланцюжка чи системи. Це зчеплення, ця тканина є *текстом*, що продукується лише в порядку трансформації якогось іншого тексту. Ніщо, ні в елементах, ні в системі, ніде, ніколи не виступає лише присутнім або відсутнім. Скрізь суцільно мають місце тільки відмінності та відбитки відбитків. Грама виявляється тоді найбільш загальним концептом семіології — яка стає також граматиологією — й вона пасує не тільки для царини письма у вузькому й класичному розумінні, але й для царини лінгвістики. Перевага цього концепту — за умови його супроводу певним інтерпретуючим контекстом, бо він не більшою мірою, ніж будь-який інший концептуальний елемент, здатний позначати себе самого й задовольнятися

самим собою, — в тому, що він докорінно нейтралізує фонологізуючу тенденцію “знаку” й дійово врівноважує його через вивільнення окремої наукової галузі “графічної субстанції” (історія й систематика писемностей за межами західного ареалу), що становить не менший інтерес і до цього часу залишається у затінку чи в стані нехтування.

Грама як рознесення, у цьому випадку, — це структура й рух, які вже не піддатні усвідомленню на ґрунті опозиції присутність/відсутність. Рознесення — це систематична гра відмінностей, відбитків відмінностей, розташування, через яке елементи співвідносяться один з одним. Це розташування є продукуванням, водночас активним та пасивним (незвичне *a* у *différance* вказує на цю вираженість між активністю та пасивністю, на те, що ще не піддатне упорядкуванню й розподілу за допомоги цієї опозиції), тих інтервалів, без яких “повноцінні” елементи не були б означальними й не функціювали б. Це розташування є також становлення простору мовленнєвого ланцюжка — який називають часовим або лінійним; становлення простору, саме який і робить можливою писемність і будь-яку відповідність між мовою та письмом, будь-який перехід від одного до іншого.

Активність або продуктивність, коннотовані незвичним *a* у *différance*, відсилають до акту породження у грі відмінностей. Ці останні не впали з неба й вони не вписані раз і назавжди до зам-

кненої системи, до статичної структури, яку можна було б вичерпати певною синхронічною й таксономічною операцією. Відмінності є наслідки трансформацій і з цієї точки зору тема рознесення несумісна зі статичним, синхронічним, таксономічним, позаісторичним тощо мотивом концепту *структури*. Але, звичайно, цей мотив не є єдиним у визначенні структури й продукування відмінностей, рознесення не є антиструктуральним: ним продукуються систематичні й упорядковані трансформації, здатні певною мірою надати місце для структуральної науки. Концепт рознесення здатен навіть розгорнути найзаконніші принципіві постулати “структуралізму”.

Мова й узагалі будь-який систематичний код — визначений Соссюром як “класифікація” — по суті є образом наслідків, але вони не походять від суб’єкта, субстанції чи чогось суцього, які де-небудь були б присутніми й вислизали від руху рознесення. Оскільки не існує присутності поза й раніше семіологічного рознесення, то можна поширити на систему знаків взагалі те, що Соссюр говорить про мову: “Мова є необхідною для того, щоб мовлення було зрозумілим і вчинило всю свою дію; але мовлення необхідне для того, щоб інституювалася мова; історично факт мовлення завжди передує”. Тут має місце коло, бо якщо ми строго розрізимо мову та мовлення, код та звістку, схему та її застосування тощо й забажаємо віддати належне обом постулатам, що були введені Соссюром, то не знатимемо, звідки

треба починати й як узагалі щось може започаткуватися, чи то мова чи мовлення. Треба тому припустити, раніше за будь-яке розведення мови/мовлення, коду/звістки тощо (разом з усім тим, що до цього належить), певне систематичне продукування відмінностей, породження системи відмінностей — рознесення — серед наслідків якого можна буде з часом, шляхом абстрагування й у відповідності до певних мотивацій, вичленити лінгвістику мови та лінгвістику мовлення тощо.

Ніщо — ніяке присутнє і без-розрізняване суще — не передує, таким чином, рознесенню й розташуванню. Немає жодного суб'єкта, який був би агентом, автором і господарем рознесення і з яким рознесення траплялося б час від часу й емпірично. Суб'єктивність — як об'єктивність — є наслідок рознесення, наслідок, вписаний до системи рознесення. Ось чому літера *a* у *différance*, рознесенні, нагадує також, що розташування є *очаснення*, обхід, відкладення, через яке інтуїція, сприйняття, застосування, одне слово, ставлення до присутнього, віднесення до присутньої реальності, до *суцього* завжди *рознесене*. Рознесене у відповідності до того самого принципу відмінності, який говорить, що жодний з елементів не функціює й не позначає, не набуває й не надає “сенсу” інакше, як відсилаючи до якогось іншого елемента, минулого чи майбутнього, всередині економії слідів-відбитків. Цей економічний аспект рознесення, що припускає вторгнен-

ня певного розрахунку — неусвідомленого — до певного силового поля, є невіддільним від вузько семіотичного аспекту. Ним підтверджується, що суб'єкт, і насамперед свідомий і розмовляючий суб'єкт, залежить від системи відмінностей та від руху рознесення; що він не є присутнім і, найголовніше, не є присутнім для самого себе раніше рознесення; що він при цьому не конститується інакше, ніж поділяючи себе, “очаснюючися”, розносячи себе; й що, як казав Соссюр, “мова, [що складається тільки з відмінностей,] не є функцією розмовляючого суб'єкта”. Щойно застосовується концепт рознесення, разом з ланцюжком, що тягнеться за ним, усі концептуальні опозиції метафізики, оскільки своєю кінцевою точкою відліку вони мають присутність чогось присутнього (у формі, скажімо, тотожності суб'єкта, присутнього при всіх своїх діях, присутнього глибше, ніж усе, що з ним трапляється або здійснюється, присутнього для себе самого у своєму “живому слові”, у своїх міркуваннях або у своїх висловлюваннях, у присутніх об'єктах та актах своєї мови тощо), всі ці метафізичні опозиції (означальне/означуване; чуттєве/умосяжне; письмо/мовлення; мовлення/мова; діахронія/синхронія; простір/час; пасивність/активність тощо) стають іррелевантними. Всі вони повертаються до того, щоб у той чи той момент підпорядкувати рух рознесення присутності певної значущості або певного *сенсу*, що начебто передує рознесенню, більш первинному, ніж це, його

переважаючого й ним врешті-решт правлячого. Все це знов-таки говорить про присутність того, що вище ми називали “трансцендентальним означуванням”.

— Стверджують, що концепт “сенсу” в семіології помітно відрізняється від феноменологічного концепту “сенсу”. Яким, проте, є таке переплетення й якою мірою семіологічний проєкт залишається внутрішньометафізичним?

— Істинним є те, що обсяг феноменологічного концепту “сенса” здається спочатку значно ширшим й значно менш визначеним. Важко навіть розвідати його межі. Будь-який досвід є досвідом сенсу (*Sinn*). Все, що постає перед свідомістю, все, що взагалі існує для свідомості, є *сенс*. Сенс є власне феноменальність феномена. У своїх “Логічних дослідженнях” Гуссерль відкинув розрізнення Фреге між *сенсом* та *значенням*. Пізніше це розрізнення здалося йому корисним; не те щоб він розумів його як Фреге, але щоб маркірувати розподіл між *сенсом* у його найзагальнішому обсязі (*Sinn*) та *сенсом* як об’єктом логічного або лінгвістичного висловлення, *сенсом* як *значенням* (*Bedeutung*). На цій стадії й могли виникнути складності, про які ви згадуєте. Так, наприклад:

1. Гуссерль відчуває потребу для ізолювання сенсу (*Sinn* або *Bedeutung*) висловлювання або інтенції значення (*Bedeutungs-Intention*), яка “одушевляє” висловлювання, строго розрізнати означальний (чуттєвий) бік, оригінальність яко-

го він визнає, проте вилучає його із своєї логіко-граматичної проблематики, та бік означуваного сенсу (умосяжного, ідеального, “духовного”). Мабуть, краще буде процитувати тут місце з “Ідей I”: “Ми беремо за точку відліку добре відоме розрізнення між чуттєвим і, так би мовити, плотським боком висловлення та його нечуттєвим, “духовним” боком. Нам не треба ні вступати в доволі напружену дискусію щодо першого боку, ні вдаватися до способу поєднання обох боків. Не варто й казати, що тим самим ми позначили найменування неабияких феноменологічних проблем. Ми матимемо на увазі виключно “бажання сказати” (*bedeuten*) й *Bedeutung*. За своїм походженням ці слова співвіднесені лише з мовною цариною (*sprachliche Sphäre*), з цариною “вираження” (*des Ausdrückens*). Але аж ніяк неможливо уникнути, й разом з тим це є важливим кроком у царині пізнання, деякого семантичного розширення цих слів та їхньої доречної модифікації, яка допустила б певним чином їх докладання до всієї ноетико-ноематичної сфери: отже, до всіх актів, чи вони переплетені (*verflochten*) чи ні з актами вираження. Так ми самі постійно казали, в усіх випадках інтенційних переживань, про “сенси” (*Sinn*), слово взагалі-то рівносильне “значенню” (*Bedeutung*). Турбуючися про точність, ми резервуємо за словом *Bedeutung* колишнє поняття, особливо у словосполученні “логічне” чи “експресивне значення”. Що стосується слова “сенси”, ми продовжили вживати його в

найширшому обсязі”. Таким чином, чи буде він “означуваний” або “виражений” чи ні, чи буде він “переплетений” з процесом позначування чи ні, “сенса” є певною *ідеальністю*, умосяжною або духовною, яка при нагоді здатна поєднуватися з чуттєвим боком означального, але як така не має в цьому жодної потреби. Її присутність, її сенс або суть її сенсу можна уявити поза цим переплетенням, якщо тільки феноменолог, подібно до семіотика, претендує на те, щоб мати справу з чистою єдністю, зі строго ідентифікованим боком сенсу або означуваного.

2. Цей шар чистих сенсу або означуваного відсилає, у Гуссерля експліційно, у семіологічній практиці принаймні імпліційно, до шару до-мовного або до-семіотичного (до-експресивного, каже Гуссерль) сенсу, чия присутність нібито мислима до й раніше роботи рознесення, до й раніше процесу або системи позначування. Це останнє нібито з’являється просто для того, щоб вивести сенс на божий світ, перекласти, перенести його, повідомити його, втілити, виразити тощо. Такий сенс — який тоді в обох випадках с сенс феноменологічний і врешті-решт все те, що вихідно надано свідомості в інтуїції сприйняття, — не зможе тому від самого початку опинитися у становищі означального, бути вплетеним до тканини відносин і розрізень, що робить з нього одразу відсилання, відбиток, граму, розташування. Метафізика завжди полягала, це можна довести, у прагненні вирвати присутність сенсу, під цим чи

іншим іменем, у рознесення; й завжди, коли люди розраховують жорстко відтяти або ізолювати якусь галузь чи якийсь шар чистого сенсу або чистого означуваного, то вони роблять той самий жест. А яким чином семіотика — як така — могла обійтися *попросту* без будь-якого звертання до тотожності означуваного? Тоді починають наладжувати стосунки між сенсом та знаком або між означуваним та означальним, стосунки *зовнішнього характеру*: вірніше, означальне, як у Гуссерля, стає узовнішненням (*Aeusserung*) або вираженням (*Ausdruck*) означуваного. Мова визначається як вираження — винесення назовні інтимності внутрішнього — й ми знову зустрічаємося з усіма труднощами та презумпціями, про які щойно згадували з приводу Соссюра. Я спробував в іншому місці вказати на наслідки цього, що прив'язують будь-яку феноменологію до цього привілею *вираження*, до виключення “вказівки” зі сфери чистої мови (з “логічності” мови), до віддання привілею з необхідності голосу тощо, й усе це — починаючи з “Логічних досліджень”, з цього чудового проекту “чистої логічної граматики”, яка при всьому тому залишається значно важливішою й більш строгою, ніж усі проекти “загальної раціональної граматики” французьких вчених XVII та XVIII сторіч, на котрих зараз посилаються деякі сучасні лінгвісти.

— Якщо мова завжди “вираження” й стосовно неї як такої її закритість доведена, то якою мірою і в практиці якого типу цей характер ви-

раження може бути подоланим? Якою мірою не-вираження здатне стати означальним? Чи не опиниться сама граматологія певною “семіологією” без елемента вираження і на базі радше логіко-математичної, ніж лінгвістичної нотації?

— Мені кортить відповісти тут позірно суперечливим чином. З одного боку, ніколи не можна попросту взяти й вийти за межі вираження, позаяк неможливо звести нанівець цей наслідок рознесення, структуру звичайної опозиції усередині-зовні, й цей ефект мови, який підштовхує її до подання самої себе як виразного уявлення, як переведення назовні того, що конституювалось усередині. Подання мови як “вираження” не є випадковим забобоном, це різновид структурної пастки, того, що Кант назвав би трансцендентальною ілюзією. Вона видозмінюється у залежності від мов, епох, культур. Немає ніяких сумнівів, що західна метафізика є її потужною систематизацією, але гадаю, що було б занадто великою й нерозумною квапливістю закріплювати тут за Заходом якусь винятковість. З іншого боку, й навпаки, я сказав би, що коли є неможливим попросту взяти й раз і назавжди вийти за межі вираження, то процес вираження по суті завжди вже перевершений, чи бажають люди цього чи ні, чи знають вони це чи ні. Тією мірою, якою те, що зветься “сенсом” (який підлягає “вираженню”), заздалегідь уже суцільно пронизане тканиною відмінностей, тією мірою, якою вже має місце *текст*, мережа текстуальних від-

силань до *інших* текстів, певна текстова трансформація, в якій кожний “член”, нібито “звичайний”, позначений відбитком якогось іншого, позірна внутрішність сенсу вже суцільно пророблена його ж власним зовнішнім. Вона завжди вже виносить себе назовні себе. Вона завжди вже відрізняється (від себе самої) раніше будь-якого акту вираження. Її лише за цієї єдиної умови вона може скласти певну синтагму або певний текст. Лише за цієї єдиної умови вона може бути “означальною”. З цієї точки зору не варто було б, мабуть, порушувати питання про те, якою мірою не-виразність здатна бути означальним. Тільки не-виразність може бути означальним, позаяк за всієї строгості немає позначування поза синтезом, синтагмою, рознесенням та текстом. І поняття тексту, продумане в усіх його імплікаціях, є несумісним з однозначним поняттям вираження. Зрозуміло, коли ми кажемо, що лише текст буває означальним, то ми вже видозмінили сенс позначування та знаку. Насправді, якщо розуміти знак у його найбільш жорсткій класичній закритості, то доведеться сказати протилежне: позначування є вираженням; текст, який нічого не виражає, є незначущим тощо. Граматологія як наука про текстовість виявляється тоді “семіологією” без вираження лише за умови трансформування концепту знаку, яке відриває його від природженої прив’язки до вираження.

Остання частина вашого запитання є досить важкою. Зрозуміло, що стриманість, навіть опір логіко-математичній системі позначень завжди

були відбитком логоцентризму й фонологізму, наскільки вони панували в метафізиці й у класичних семіологічних і лінгвістичних проектах. Критика нефонетичного математичного письма (приміром лейбніцівського проекту “універсальної характеристики”) у Руссо, Гегеля тощо не випадковим чином повторюється у Соссюра, у якого вона йде пліч-о-пліч з підкресленим наданням переваги природним мовам (пор. “Курс...”). Граматологія, яка порвала б з цією системою презумпцій, повинна через це надати волю математизації мови, а також констатувати, що “практика науки ніколи не припиняла заперечувати імперіалізм Логосу, наприклад, звертаючися, з давніх-давен дедалі більшою мірою, до нефонетичного письма³. Все, що незмінно пов’язувало *логос* з *фоне*, виявилось обмеженим математикою, поступ якої найтіснішим чином прив’язаний до практики нефонетичного запису. Стосовно цього принципу й цього “граматологічного” завдання, мені здається, не може виникнути жодних сумнівів. Проте поширення математичних нотацій і взагалі формалізація письма повинні бути дуже повільними й дуже розумними, принаймні якщо ми волиємо, щоб вони *дійсно* охопили галузі, до цього часу з них вилучені. Критична проробка “природних” мов засобами тих самих “природних” мов, справжня внутрішня трансформація класичних систем нотації, систематична практика взаємообміну між “природ-

³“Про граматологію”, с.12.

ними” мовами та писемностями повинна була б, як мені здається, готувати подібну формалізацію й супроводжувати її. Завдання нескінченне, тому що завжди буде неможливо через суттєві причини абсолютно редукувати природні мови та нематематичні системи нотації. Не треба також довіряти “наївності” образу формалізму й математизму, одна з другорядних функцій яких була, не забудьмо про це, в метафізиці функцією заповнення й підтвердження логоцентристської теології, яку вони могли, з іншого боку, заперечувати. Так у Лейбніца проект універсальної характеристики, математичної й нефонетичної, є невіддільним від метафізики простого першоначала й тим самим від існування божественного розуму⁴, божественного *логосу*.

Справжній прогрес математичної нотації йде, таким чином, пліч-о-пліч з деконструкцією метафізики, з глибоким оновленням самої математики й усієї концепції науки, моделлю якої завжди була математика.

— *Якщо постановка знаку під знак питання*

⁴“Проте зараз мені достатньо відзначити, що підвалини, на яких будується моя характеристика, є також підвалинами доказів існування Божого; позаяк прості сенси є елементами характеристики, а прості форми є джерелом речей. І я стверджую, що всі прості форми сумісні між собою. Це теза, подати належний доказ якої я не зумію, не пояснивши докладно підвалини характеристики. Але якщо її прийняти, то з неї випливає, що природа Бога, яка містить у собі всі прості форми, взята в абсолютному сенсі, є можливою. А вище ми довели, що Бог існує, якщо тільки він є можливим. Отже, він існує. Що й треба було довести” (Лист до принцеси Єлизавети, 1678).

ставить під знак питання саму науковість, то якою мірою граматологія є чи не є “наукою”? Чи вважаєте ви, що деякі семіотичні праці, й коли так, то які, зближуються з граматологічним проектом?

— Граматологія повинна деконструювати все те, що пов’язує концепти й норми науковості з онто-теологією, з логоцентризмом, з фонологізмом. Це праця величезна й нескінченна, вона повинна постійно уникати того, щоб руйнування класичного проекту наук знов зісковзувало в донауковий емпіризм. Це передбачає своєрідну *подвійну бухгалтерію* в граматологічній практиці: треба водночас вийти з метафізичних позитивізму та сцієнтизму — й наголосити на тому, що у фактичній науковій праці сприяє її звільненню від метафізичних гіпотез, які тяжіють від самих її витоків над її визначенням та її рухом. Треба простежити й консолідувати те, що у науковій практиці завжди вже починало виходити за логоцентричні закриття. Ось чому немає однозначної відповіді на запитання, чи є граматологія “наукою”. Я сказав би стисло, що вона *включає* та *об-межує* науку; вона повинна дати нормам науки вільно й строго функціювати у своєму власному письмі; ще раз, вона *маркірує* й водночас *розхитує* межу, яка окреслює поле класичної науковості.

З цієї самої причини немає такої *наукової* семіологічної проробки, яка б не слугувала граматології. Й можна буде завжди обернути супроти метафізичних презумпцій того чи того семіотич-

ного дискурсу граматологічні мотиви, породжувані у ньому наукою. Саме відштовхуючися від мотиву формалістичної розрізнявальності, наявного у “Курсі” Соссюра, можна критикувати психологізм, фонологізм, виключення письма, що не меншою мірою там присутні. Так само у глосематиці Єльмслева критика сосюрівського психологізму, нейтралізація субстанцій вираження — й отже фонологізму, — “структуралізм”, “іманентизм”, критика метафізики, тематика гри тощо, якщо вилучити звідси всі наслідки, працювали б на виключення цілої системи наївно застосовуваних метафізичних концептів (пара вираження/зміст у традиції пари означальне/означуване; опозиція форма/субстанція, що додається до кожного з попередніх членів; “емпіричний принцип” тощо)⁵. Можна сказати *a priori*, що у будь-якій тезі й у будь-якій системі семіотичного дослідження — й ви краще за мене зможете навести тут значно актуальніші приклади — метафізичні презумпції співіснують з критичними мотивами. Й це завдяки тому єдиному фактові, що вони існують до певної межі в одній і тій самій мові або радше в одній і тій самій мові-мовленні. Граматологію треба було б, мабуть, вважати не стільки ще однією наукою, новою дисципліною, наділеною новим змістом, новою виразно окресленою цариною, скільки пильнуючою практикою цього розділення всередині текстів.

⁵“Про граматологію”, с.83 сл. (прим. ред.).

ПОЗИЦІЇ*

Бесіда з Жаном-Луї Удбіном та Гі Скарпетта

* Оpubліковано в "Promesse", п° 30 — 31, осінь та зима 1971. Примітки редакції відтворені.

При транскрипції цієї бесіди, яка відбулася 17 червня 1971 р., було додано кілька доповнень.

1. Шерег приміток, запропонованих заднім числом Жаком Дерріда. Вони покликані вточнити деякі пункти, неминуче упущені імпровізацією.

2. Примітки редакції. Вони локалізують у текстах Дерріда конкретні аналізи, які дозволяють прояснити певні імплікації бесіди, заощадити на розгортанні думки при повторюваннях або, частіше, продемонструвати запізнілість та сплутаність, якими позначені деякі новітні заперечення.

3. Фрагменти листування, викликано-го дискусією.

Ж.-Л.У. — Щоб розпочати цю бесіду, ми, мабуть, могли б узяти за відправну точку опорне місце у цьому тексті, який безнастанно пишеться та читається тут чи там ось уже впродовж кількох років, — ми, мабуть, могли б рушити від цього “слова” або від цього “концепту” рознесення (*différance*), “який... у буквальному розумінні є і не словом і не концептом”; отже, від тієї лекції, прочитаної 27 січня 1968 р. і включеної того самого року до “Теорії множин”: ви там говорили про збирання у “пучок” тих різноманітних напрямків, за якими ваше дослідження змогло до того часу просуватися, про загальну систему їх заощадження, оголосивши навіть про можливість щодо того, що стосується “продуктивності цієї тематики рознесення”, певного “зняття”, оскільки “рознесення”

ня” повичне “піддаватися як таке якщо не своїй заміні, то принаймні своєму втягуванню до такої ланцюгової реакції, в якій воно ніколи не зможе домінувати”.

Чи не змогли б ви тоді прояснити, бодай у порядку вступу до цієї бесіди, яким є стан справ щодо нинішнього продовження вашого дослідження, що його дійовість в ідеологічній царині нашої доби безпосередньо довела свою значущість і розмах; яким є стан справ з розгортанням цієї загальної економії, яка знов заявила про себе нещодавно у трьох текстах, що знаменують, можливо, певну нову диференціацію пучка: ваше прочитання “Чисел” Соллерса в “Розсіюванні”, потім (але ці два тексти є одночасними один з одним) “Подвійний сеанс” і, нарешті, “Біла міфологія”?

— Мотив рознесення, *différence*, коли воно маркіроване невимовним a^1 , не виступає на-

¹ Рознесення нагадує про себе нічим знаком, мовчазним монументом, я сказав би навіть — певною пірамідою, думаючи при цьому не тільки про форму цієї літери, коли вона надрукована на тузі або є заголовною, але й про той текст гегелівської “Енциклопедії”, де тіло знаку порівнюється з єгипетської пірамідою.

“Рознесення”, в “Теорії множин”, с.42. [Включене також в “Межі філософії” — *Marges de philosophie*, Éd. de Minuit, 1972, с.4]. Ця алюзія розгорнута в одній праці того самого часу (“Колодязь і піраміда. Вступ до гегелівської семіології”, січень 1968, у зб. *Hegel et la pensée moderne*, P.U.F. [Включене в “Межі...”, с.79], де дискурс *логосу*, що видобуває істину, суцільно ословеснену, з глибин колодязя, також протиставлений письму, що залишає свою давнішу, ніж істина, позначку на образі пам’ятки (прим. ред.).

справді ні під рубрикою концепту, ні навіть просто під рубрикою “слова”. Я намагався це довести. Це не заважає йому продукувати концептуальні висновки й словесні чи іменні утворення. Які, втім, — це не одразу помічають, — одночасно є й викарбуваними й зламаними штампом цієї “літери”, безнастанною працею її дивної “логіки”. “Пучок”, згаданий вами, це фокус історичного й систематичного перетину; це насамперед структурна неможливість закрити цю мережу, зафіксувати її плетиво, окреслити її межею, яка не була б позначкою. Нездатне вже підвестись як центральне слово або центральний концепт, заступаючи будь-яку причетність до теологічного, рознесення саме виявляється охопленням проробкою, яку воно спричиняє, крізь ланцюжок інших “концептів”, інших “слів”, інших текстових конфігурацій; і, можливо, у мене буде зараз нагода показати, чому з часом чи одразу вторгнулися ті чи ті додаткові “слова” або “концепти”; й чому їм треба було надати значущість нагальності (наприклад *грама, резерв, риз, відбиток, роз-ташування, бланк, sens blanc, sang blanc, sans blanc, cent blancs, semblant*, — що вимовляються однаково порожній *сеңс, біла кров, без бланку, сто бланків, схожий*², *доповнення, фармакон, межа-позначка-міра* тощо). Згідно з

²Пор. “Подвійний сеанс” (Tel Quel, n° 40 — 41 [Увійшло до “Розсіювання” — *La dissémination*, Éd. du Seuil, 1972]) (прим. ред.).

визначенням, у цього переліку немає таксономічної межі; тим паче не утворює він і лексичної системи. Насамперед через те, що слова й поняття ці є не атомами, а радше осередками економічного ущільнення, обов'язковими місцями проходження для дуже великої кількості позначок; більш-менш нуртуючі плавильні тиглі. Крім цього, їхня дія не обертається лише сама на себе у чомусь схожому на безпорадну самозакоханість, вони розмножуються ланцюжком по всій практичній і теоретичній сукупності тексту щоразу інакше. Я це зауважую мимохідь; слово “зняття” у процитованій вами фразі не має через свій контекст того радше технічного змісту, що його я йому надаю для перекладу й тлумачення гегелівського *Aufhebung*. Якби існувала дефініція рознесення, вона полягала б саме в обмежуванні, призупинці, деструкції гегелівського зняття *скрізь*, де воно є задіяним³. Ставка тут є величезною. Кажу, зауважте, про гегелівський *Aufhebung*, яким його інтерпретує певний гегельянський дискурс, бо само по собі зрозуміло, що подвійний сенс цього *Aufhebung* міг би бути прописаним інакше. Звідси його наближеність до всіх операцій, здійснюваних *супроти* діалектичної спекуляції Гегеля.

Що мене зацікавило того часу, чого я нама-

³“Про граматику”, с.40. “Про економію, скорочену до загальної економії”. — В “Письмі і відмінності” — *L'écriture et la différence*, Éd. du Seuil, 1967, та *passim*. (прим. ред.).

гаюся досягти зараз на інших шляхах, так це, водночас з “загальною економією”, своєрідна *загальна стратегія деконструкції*. Ця остання повинна, мабуть, намагатись уникнути звичайної *нейтралізації* бінарних опозицій метафізики й разом з тим — звичайного *укорінення* у замкненому просторі її опозицій, угоди з ним.

Необхідно, таким чином, висунути подвійний жест, який відповідає єдності водночас систематичній і немовби самовідстороненій, певне подвоєне письмо, тобто таке, що саморозмножується, те, що у “Подвійному сеансі” я назвав “*подвійною наукою*”⁴. З одного боку, зазнати фази *перевертання*. Я наполягаю багато й постійно на необхідності цієї фази перевертання, яку, можливо, надто швидко намагалися дискредитувати. Віддати належне цій необхідності означає визнати те, що в класичній філософській

⁴Пор. також “Рознесення”, с.58 [“Межі...”, с.20], “Дві писемності”, “Писемність і загальна економія”, “Руїнування середнього роду й змішення зняття — *Aufhebung*”, у “Письмі і відмінності” (Текст про Батайя, с.385 сл.), “Усія і грама, примітка до однієї примітки “Буття і часу” [Включено у “Межі...”, с.31] (з приводу “тріщини” у метафізичному тексті): “два тексти, дві руки, два погляди, два слухи”... “відносини між двома текстами... ніяким чином не можуть піддаватися прочитанню у формі присутності, — якщо вважати, що взагалі яка-небудь річ може піддаватися прочитанню у такій формі”, с.256 — 257). Стосовно цієї “*подвійної бухгалтерії* в граматологічній практиці” та її ставлення до науки див. “Семіологія та граматологія” (бесіда з Юлією Крістевою)” в *Information sur les sciences sociales*, VII 3, 1968, особливо с.148 [пор. вище] (прим. ред.).

опозиції ми маємо справу з мирним співіснуванням певного взаємного протистояння, але з силовою ієрархією. Один з двох членів панує над іншим (аксіологічно, логічно тощо), перебуває на вершині. Деконструювати опозицію означає спочатку у певний момент перевернути ієрархію. Знехтувати цю фазу перевертання означає випустити з уваги конфліктну й субординуючу структуру опозиції. Тому перейти надто швидко, не віддавши належне розумінню попередньої опозиції, до *нейтралізації*, яка *практично* залишила б поле у попередньому стані, — означало б залишитися без будь-яких засобів дійового *втручання* у нього. Відомо, якими завжди були *практичні* (особливо *політичні*) наслідки стрибкоподібного переходу *безпосередньо до межі* опозицій і заяв у формі пересічного ні те — ні те. Коли я кажу, що ця фаза є необхідною, то *фаза* тут, можливо, не є найточнішим словом. Тут не йдеться про хронологічну фазу, про певний момент або про якусь сторінку, яку можна було одного чудового дня перегорнути, щоб перейти попросту до іншої речі. Необхідність цієї фази є структурною, й отже, це необхідність аналізу, що не припиняється: ієрархічність бінарної опозиції постійно відтворює себе. На відміну від авторів, чия смерть, ми знаємо, не дочікується їхньої кончини, момент перевертання ніколи не є мертвим часом.

Все це так, — але, з іншого боку, зупинитися на цій фазі означає знов-таки маніпулювати все

ще на ґрунті й у межах деконструйованої системи. Тому треба цим подвійним письмом, так, стратифікованим, розклиненим і таким, що розклинює, позначити дистанцію між інверсією, яка перевертає верх донизу й яка деконструює сублімуючу або ідеалізуючу генеалогію, та виникненням-вторгненням нового “концепту”, концепту за своєю сутністю такого, що вже не припускає та й ніколи не припускав розуміння у попередньому устрої. Якщо ця дистанція, ця двогранність або це одвогранування можуть бути уміщені вже лише якимось розщепленим письмом (і вони відповідають новій концепції письма, яке водночас викликало б перевертання ієрархії мова/письмо, як і всієї суміжної з нею системи, й дозволяло б письму детонувати всередині самої ж мови, дезорганізуючи таким чином увесь традиційний розпорядок і окуповуючи все поле), то вони не можуть вже позначитися інакше, ніж у текстовому полі, яке я назвав би *групованим*: сягаючи межі, тут неможливо *зорієнтуватися*; однолінійний текст, точкова *позиція*⁵, операція, за підписом одного єдиного автора, за визначенням не є здатними здійснити цей розрив.

Відтоді, щоб краще маркірувати цей розрив

⁵Стосовно *позиції* та *точковості* див. “Навіяне мовлення”, у “Письмі і відмінності”, с.292. Стосовно критики точковості пор. “Голос і феномен” — *La voix et la phénomène* (P.U.F., 1967) та “Усія та грама” — *Ousia et grammè* (прим. ред.). — Я додаю: кожний підпис сам по собі утворює ситуацію *розриву*.

“Розсіювання”, текст, що має цей заголовок, якщо вже ви запитуєте мене щодо такої теми, є систематичним і розіграним дослідженням “розриву”, “*écart*”, *carré* квадрату, *carrure* ширини, *carte* карти, *charte* хартії, *quatre* чотирьох тощо), треба було аналізувати, примушувати блукати *всередині* тексту історії філософії, так само як *усередині* так званого “літературного” тексту (наприклад Малларме), деякі позначки (кілька з них я щойно позначив, існує ще багато інших), які я назвав *за аналогією* (підкреслюю) нерозв’язними, тобто одиниці симулякра, “хибні” дієслівні, іменні або семантичні властивості, які вже не є піддатними розумінню за схемою філософської (бінарної) опозиції й разом з тим перебувають усередині неї, чинять їй опір, дезорганізують її, але ніколи не утворюють третього члену, ніколи не припускають розв’язання у формі спекулятивної діалектики (*фармакон* — це ні ліки, ні отрута, ні добро, ні зло, ні всередині, ні зовні, ні мова, ні письмо; *доповнення* — це ні більше, ні менше, ні безумовне зовні, ні заповнення певного всередині, ні акциденція, ні сутність тощо; *гімен* — це ні змішування, ні розрізнення, ні тожність, ні відмінність, ні завершення, ні незайманість, ні приховання, ні розкриття, ні всередині, ні зовні тощо; *грама* — це ні означальне, ні означуване, ні знак, ні річ, ні присутність, ні відсутність, ні покладання, ні заперечення тощо; *розташування* — це ні простір, ні час; *зачаток* — це ні цілісність (у стані зав’язі) певного по-

чатку або звичайної відірваності, ні звичайна вторинність. Ні/ні — це *водночас* або *ж* або *ж*; *позначка* — це також *позначена* межа, *окреслена* мета тощо). По суті, саме проти впертого привласнення цієї розхитуючої роботи симулякра з боку діалектики гегелівського типу (справа доходить до ідеалізації й “семантизації” цього значення *праці*, *праці* опрацювання) я й намагаюся спрямувати критичну операцію, натомість гегелівський ідеалізм полягає саме у *знятті* бінарних опозицій класичного ідеалізму, у розв’язанні протиріч через третій член, який з’являється, щоб *aufheben*, тобто піддати піднесеному запереченню опозитивне розрізнення, його ідеалізуючи, сублімуючи в інтимності пам’яті (*Eingepengung*, спомин як занурення всередину себе), його *інтернувати* в деякій присутності-для-себе-самого.

Якщо вже йдеться також і про прояснення ставлення до Гегеля, — робота важка, у переважній своїй частині нам її ще належить виконати, незважаючи на її певною мірою нескінченність, якщо, звичайно, ми прагнемо вести її зі строгістю та ретельністю, — я спробував розмежувати *рознесення*, *différence* (де через “a” позначена, серед іншого, риса продуктивності та конфліктності), від гегелівської відмінності. Й це саме у тому пункті, де Гегель у своїй великій “Логіці” визначає відмінність як протиріччя⁶ са-

⁶“Відмінність взагалі є вже протиріччя *в собі* (*Der*

ме для того, щоб мати можливість його розв'язати, інтеріоризувати, зняти його у відповідності до силогістичного процесу спекулятивної діалектики, розчинити в присутності-для-себе-самого певного онто-теологічного або онто-телеологічного синтезу. *Différance*, рознесення покликане позначити (у точці майже абсолютного наближення до Гегеля, як я підкреслював, здається, у сьогоднішньому викладі та в інших місцях⁷: уся гра, причому найвирішальніша, тут базується на

Unterschied überhaupt ist schon der Widerspruch an sich) (11, 1, розд.2 C). Не піддаючися вже більше звичайному субпідсумовуванню в спільноту *логічного*, рознесення (*процес* диференціації) дозволяє тримати під диференційованим обліком гетерогенні модуси конфліктності або, якщо завгодно, протиріч. Якщо про конфлікт сил я говорив частіше, ніж про протиріччя, то це було передусім від критичної недовіри до гегелівського концепту протиріччя (*Widerspruch*), яке на довершення всього, як вказує його ім'я, утворене так, щоб розв'язатися всередині діалектичного *дискурсу*, в імманентності концепту, який володіє своєю власною позапокладеністю й який має своє зовні-себе при-собі. Редукувати рознесення до відмінності означає триматися поза й позаду цієї суперечки. Його випадання б'є по собі самому, наприклад, у такій формулі: "Запис — протиріччя для пере-прочитання" ("Розсіювання", II, *Критика*, 262, с.245 і в "Фармації Платона" (II, с.49 ["Розсіювання" — *La dissémination*, с.182 та 403])). Так, будучи визначеним, "нерозв'язне", що не є протиріччям у гегелівській формі протиріччя, фіксує, у строго фрейдівському розумінні, *несвідоме* під філософською опозицією, — несвідоме, нечутливе до протиріччя, наскільки воно належить до логіки мовлення, дискурсу, свідомості, присутності, істини тощо.

⁷"Рознесення", с.59 ["Межі...", с.21] Пор. також проведено за цим дискусію, у "Бюлетені французького філософського товариства" (прим. ред.).

тому, що Гуссерль називав “витонченими нюансами” або Маркс — “скнарістю”) точку, де ми пориваємо з системою “зняття”, *Aufhebung*, і спекулятивної діалектики. Ця конфліктність *рознесення*⁸, що її протиріччям можна називати лише за умов його тривалої й важкої демаркації від гегелівського протиріччя, ніколи не піддається тотальному зняттю й проступає своїми наслідками у тому, що я називаю текстом узагалі, текстом, який не вміщується у клітинці книги чи книгозбірні й ніколи не дозволяє панувати над собою якомусь референтові у класичному розумінні, речі або трансцендентальному означваному, яким упорядковувався б увесь його рух. Отже, ви бачите, не через турботу про умиротворення або узгодження я охочіше вдаюся до позначки “рознесення”, ніж до системи відмінності-й-протиріччя.

Коли, власне, — я весь час тримаюся в річищі вашого запитання, — до цього відкритого ланцюжка рознесення, “доповнення”, “письма”, “грами”, “фармакону”, “гімену” тощо впроваджується мотив або, якщо ви бажаєте, “концепт”, оператор спільноти, що зветься *розсіюванням*? Це сталося, як вам відомо, передусім завдяки прочитанню, певним чином такому, що сприяє,

⁸Про характер нередукованої *конфліктності* рознесення та *інакшості*, яка тут відбита, пор. поміж іншим, “Рознесення”, с.46 [“Межі...” с.8, 21]. Стосовно діалектики, пор. наприклад, “Письмо і відмінність”, с.364.

“Чисел” Соллерса у згаданому вами тексті “Критики”. “Розсіювання” не має на меті нічого заявити з остаточною визначеністю й не може бути зібраним у дефініцію. Я не дбатиму про те саме тут і вважаю за краще відіслати до проробки, що здійснюється у текстах. Якщо ми не можемо дати резюме розсіюванню, що розсіює рознесення, в його концептуальному змісті, то справа полягає у силі й у формі посіяного ним вибуху, що *зламає* семантичний обрій. Перенесення уваги на полісемію або на політематизацію являє собою, мабуть, прогрес у порівнянні з лінійністю письма або моносемантичного прочитання, стурбованого прив’язкою до сенсу-опікуна, до *головного* означального тексту або до його головного референта. А проте полісемія як така постає в імпліцитному обрії однозначної підсумованості сенсу, тобто в обрії діалектики — Рішар каже про діалектику у своєму тематичному прочитанні Малларме, Рікьор також, у своєму “Есе про Фрейда” (й герменевтика Рікьора, його теорія полісемії є дуже спорідненою з тематичною критикою, Рішар це визнає), — про телеологічну й тоталізуючу діалектику, яка повинна дозволити в якийсь певний момент, хоч би як він був віддаленим, зібрати тотальність конкретного тексту в істині його сенсу, що перетворює текст на *вираження*, на *ілюстрацію* й анулює відкрите й продуктивне зміщення текстового ланцюжка. Розсіювання, навпаки, здатне продукувати не-кінцеву кількість семантичних ефектів й не піддається зве-

денню ні до якогось присутнього односкладового походження (“Розсіювання”, “Подвійний сеанс”, “Біла міфологія” є практичними пере-постановками всіх позірних відправлень, засад, зачинів, заголовків, надписань, фіктивних зачіпок: обезголовлювань), ні до якоїсь есхатологічної присутності. Вона маркірує нередуковану й *генеративну* багатоскладовість. Доповнення й нуртування певної недостатності зламують межу тексту, забороняють його вичерпну й обмежуючу формалізацію або принаймні насичуючу таксономію його тем, його означуваного, його інтенції, бажання-сказати.

Ми *граємо* тут, зрозуміло, на випадковій зовнішній схожості, на спорідненості чистого симулякра між *семою* та *сім'ям*. Між ними немає жодної змістової спільності. Й разом з тим у цьому вигині, у цьому схибленні чистої зовнішності випадковість безперечно продукує рід семантичного марева: зісковзування інтенції, відкладування-відбиття цього на письмі починає підштовхувати до певних кроків.

Цей рушійний режим надлишку (та) нестачі я намагався не те що формалізувати у нейтральності критичного дискурсу (я казав, чому вичерпна формалізація у класичному розумінні є неможливою⁹, і “Подвійний сеанс” — це деконст-

⁹Пор. “Письмо і відмінність”, *passim*. “Рознесення”, с.50 — 51. “Біла міфологія”, *passim* (“Межі...” с.11 та 247) (прим. ред.).

руююча “критика” поняття “критики”), але переписати, вписати й знову задіяти його комплекс. Йдеться про те, щоб по-значити у “Розсіюванні”, а також у “Подвійному сеансі” (ці два тексти є абсолютно нерозлучними), таку нервюру, складину, такий кут, які б перервали тоталізацію: у певному місці, місці цілковито певної форми, ніяка серія семантичних валентностей закріпитися або скупчитися вже не може. Не те що вона відкривається у бік невичерпного багатства сенсу або трансценденції семантичного надлишку. Через цей кут, цю складину, цю прокладку чогось нерозв’язного позначка позначає одразу позначене й міру, по-значене місце позначки. Письмо, яке цього моменту стає своєю власною по-значкою (зовсім інша річ, ніж самопрезентування), не може вже вважатися належним до переліку тем (воно не є темою й ні в якому разі стати нею не може), воно повинно бути з переліку вилучене (порожнина) й до нього додане (виступ). Ця порожнина й є виступ, але нестача й надлишок ніколи не можуть стабілізуватися у повноті якоїсь форми або якогось рівняння, у фіксованій симетричній або гомологічній відповідності. Я не можу поновити тут проробку, до якої я намагався у двох тих текстах втягнути складнину, прогалину, гімен, межу, люстру, колону, кут, квадрат, віяння, надлишок тощо. Вона завжди має, серед іншого, цей теоретичний результат; критика односкладного змісту (критика тематична, чи буде вона за своїм сти-

лем філософською, соціологічною, психоаналітичною, але такою, що приймає тему, явну чи приховану, вагому чи порожню, за субстанцію тексту, за його об'єкт або за його *ілюстровану істину*) має не більше прав замірятися на деякі тексти (або радше на структуру деяких текстових *сцен*), ніж критика суто формалістична, яку цікавлять лише код, чиста гра означального, технічне обладнання тексту-об'єкта й не хвилюють генетичні ефекти або власне запис ("історичний", якщо вам буде завгодно) прочитуваного тексту *та* того нового тексту, що його пише ця критика. Ці дві недостатності у строгому розумінні є додатковими. Вони не підлягають дефініції без деконструкції класичної риторики та її імпліцитної філософії: я взявся за неї у "Подвійному сеансі" й намагався її систематизувати у "Білій міфології". Критику формалістичного структуралізму було розпочато першими ж текстами "Письма і відмінності".

Г.С. — *Знов-таки задля внеску до історичної ситуативності цієї бесіди ми могли б згадати про зібрання, що мало місце у Клюні в квітні 1970, оскільки, навіть не перебуваючи там, вим постійно були присутнім (вас цитували й до вас зверталися з запитаннями у виступах найрізноманітнішого спрямування) на цьому колоквіумі, предметом якого було співвідношення між "літературою та ідеологіями".*

Ж.-Л.У. — *Щодо цього питання, порушеного Скарпетта, й якщо вже відповідна тема пору-*

шувалась у Ключі, я дозволив би собі повернутися до конфронтації вашої рефлексії з філософією Хайдеггера. В процитованому раніше тексті, “Рознесення”, ви кажете про “неохопну хайдеггерівську медитацію”: в якому розумінні ця медитація, в її фактичному розгортанні в лоні “доби”, яка стала нашою, здається вам “неохопною”? Й оскільки, з іншого боку, ледь назвавши її “неохопною”, ви прагнете пройти крізь неї, то чи не змогли б ви вточнити деякі з мотивів, що спонукають вас не зупинятися на ній?

— Ви маєте рацію, посилаючися на той колоквіум. Я щойно прочитав його доповіді. Йдеться тут, мені здається, про дуже важливу подію, про подію водночас теоретичну й політичну. В тому, що стосується співвідношення “літератури” та “ідеології”, там було досягнуто значного прояснення, а запропоновані численні виступи, гадаю, сприятимуть просуванню цієї справи вперед.

Ваші запитання багатобічні й важкі. Звідки розпочати? Повернутися до того, що мене зачепило? Чи повірите, що воно хвилює мене й тепер?

Ж.-Л.У. — Це дозволило б, можливо, розв'язати деякі непорозуміння й, як ви щойно висловилися, просунути хоч трохи далі “справу вперед”.

— Спробуймо. Природно, я не хотів перемивати тут те, що могло стосуватися мене під час

дискусії, яка, на щастя, цим далеко не обмежилась і з приводу неможливості брати безпосередню участь в якій я, як вам відомо, дуже шкодував. Якщо я відповідаю на ваше запитання, то це насамперед все ж таки тому, що розпитування чи заперечення, адресовані мені, були двох абсолютно відмінних спрямувань. Декотрі, як у Кристини Глюксман, цілком спрямовані на те, щоб уможливити читання та обговорення, без сплутаної та безсилої агресивності. Я на них зараз відповім і буду, втім, відповідати щоразу, коли виникне можливість для розмови у цих умовах і я опинюся здатним бодай щось привнести від себе. Стосовно інших виступів, які мені здалися такими, що заважають просуванню вперед або навіть штовхають у протилежний бік, я зупинюся лише на деяких найелементарніших пунктах.

Поміж іншим, мені стало відомо, після найменні дворазового прочитання матеріалів, що моя “думка” (природно, я цитую) перебуває “у повному розвитку”. Чи не варто цьому радіти¹⁰? Правильним є те, що такі висловлювання

¹⁰Я тим паче цьому радію, бо, здається (але я нічому тут не вірю), що в якомусь іншому місці начебто вже подумали протилежне. Я нічому тут не вірю, позаяк тоді виходить якесь спостереження за теоретичними новинками мов за дощем або намагання заснувати сезон теоретичних винагород (що врешті-решт передбачає певне увявлення про те, до чого зводяться виробництво та споживання у цій галузі). Тоді виходить, власне, якесь вульгарно емпіристичне недостатнє розуміння текстової систематики, необхідності, форм і термінів її розгортання.

з необхідності виголошуються із спостережного пункту, де повинні начебто знати, на який термін чи на якому повороті очікувати цей “розвиток” і за якою есхатологією його вимірювати. Я отримав би для себе користь від цих підбадьорювань, доброзичливих в одному випадку, моралістичних в іншому, якби цінність “розвитку” не здавалася мені завжди підозрілою в усіх презумпціях, у ній прихованих (це марксистське поняття, чи не так?), а найголовніше — якби у мене не було завсідної неабиякої недовіри до “думки”. Ні, йдеться про текстові зміщення, хід, форма й необхідність яких не мають жодного стосунку до “розвитку” будь-чєї “думки” або до телеології дискурсу. Спливло вже чимало часу, дозвольте мені нагадати, як я ризикнув на цю фразу, тобто як я її *написав*, позаяк мовчазна праця лапок і курсивів не повинна виноситися за дужки, як воно часто-густо буває (й замість опанування виключно змісту думок слід було б також аналізувати спосіб, в який тексти зроблені): “Певним чином, “думка” не хоче нічого сказати”¹¹. “Думка” (лапки: слова “думка” і те, що називають “думкою”) — не хоче нічого сказати: це субстантивована порожнеча якоїсь дуже похідної ідеальності, наслідок рознесення сил, ілюзорна автономія дискурсу або свідомості, чия іпостась треба деконструювати, “причинність”

¹¹“Про граматологію”, с.142 (прим. ред.).

проаналізувати тощо. Це по-перше. По-друге, та фраза читається так: якщо є думка — вона є, й не менш підозріло, за аналогічними критичними причинами, заперечувати з'явлення будь-якої “думки”, — то річ, яку все ще називатимуть думкою, позначаючи її, скажімо, як деконструкцію логоцентризму, не хоче нічого сказати, не походить врешті-решт з “хотіти-сказати”. Скрізь, де вона функціює, “думка” не хоче нічого сказати.

Отже, повертаюся до нюансованої стриманості Кристини Глюксман: “Історія зрозуміла надто лінійно як історія сенсу”, “концепція латентної історії... що певною мірою недооцінює, щоб не сказати касує, боротьбу матеріалізму та ідеалізму...” Чи повинен я нагадувати, що те, проти чого з перших же опублікованих мною текстів я намагався вибудувати деконструктивну критику, був саме авторитет сенсу як *трансцендентального означального* та як *телоса*, інакше кажучи, історія, визначувана в останній інстанції як історія сенсу, історія в своїй логоцентричній, метафізичній, ідеалістичній (зараз я повернуся до цих слів) репрезентації й аж до складних відмін, що їх вона встигла залишити у хайдеггерівському дискурсі? Тут я не хочу навіть розповсюджуватися й давати відсилання; мотив, щойно мною сформульований, прочитується у мене на кожній сторінці. Можна тому докоряти мені за наполегливість, навіть за одноманітність, але я погано розумію, як можна приписати мені концепцію іс-

торії як “історії сенсу”. Кажучи правду, коріння непорозуміння, мабуть, є таким: мене роблять власником того, що я аналізую, а саме метафізичної концепції історії як історії ідеальної, телеологічної тощо. Треба сказати, ця концепція розповсюджена значно ширше, ніж гадають, і явно далеко за межами філософій, на яких стоїть етикетка “ідеалістичні”; тим більше я не маю довіри до цієї та будь-якої концепції історії, й прикмети цієї недовіри, до яких у нас, мабуть, ще буде привід повернутися, могли спровокувати недостатнє розуміння під час першого прочитання.

Щодо лінеарності, то ви добре знаєте, що це не мій сильний бік¹². Я її завжди й дуже акуратно асоціював з логоцентризмом, з фоноцентризмом, з семантизмом та ідеалізмом. Мало того, що

¹²Серед численних інших місць див. “Про граматику”, вся перша частина, *passim* (і, наприклад: “Загадкова модель *лінії* є тому тим самим, що філософія не могла бачити, коли вона тримала очі розплющеними для вмісту своєї власної історії. Ця ніч трохи розвиднюється, коли лінеарність — в якій багатовимірною символічною моделлю не гине або є відсутньою, а витискується, — розчіплює свої лещата, позаяк починає стерилізувати ту технічну й наукову економію, якій вона впродовж тривалого часу сприяла. З давніх-давен по суті її можливість залишалася структурно з’єднаною з можливостями економії, техніки та ідеології. Це з’єднання дається знаки у процесах накопичення, капіталізації, ієрархізації, розповсюдження осілості, формування ідеології класом тих, хто пише, або радше тих, хто керує писаками” (с.128 — 129) і “*Усія та грама*”, особливо закінчення: “Письмо, що виходить за межі всього того, що історія метафізики розуміла в лінії, в її колі, в її часі та в її просторі”) (прим. ред.).

я ніколи не вірив в абсолютну автономію¹³ історії як історії філософії, в розумінні конвенційного гегельянства, але я постійно намагався знову вивести філософію на сцену, на ту сцену, якою вона не править і яку класичні історики філософії, в Університеті та в інших місцях, вважали інколи трохи жорсткуватою. Ось чому я не звик до підозр, висловлених Кристиною Глюксман.

“...така, що недооцінює, щоб не сказати ка-сує, боротьбу матеріалізму та ідеалізму?” Але ж ні, даруйте, мене такі речі дуже цікавлять, і з досить вже давнього часу значення цього неможливо переоцінити. Я навіть дуже цікавлюся певними формами так званого “механістичного” матеріалізму, від якого, безперечно, ще багато чого можна запозичити. Можливо, мені не було чого запропонувати надто вже оригінального й специфічного, невідомого щодо цього предмета. У цьому разі я не вирізняюся багатослівністю й, мабуть, це викликає жаль. Бачте, що мені здалося необхідним і нагальним в такій історичній ситуації, як наша, так це загальне визначення

¹³ Але правильним є те, що я дуже цікавлюсь історією філософії в її “відносній автономії”. Це мені здається необхідним: критика теорій є також “дискурсом” (тут його специфічна форма), й якщо вона покликана строго висловлюватися щодо деякої загальнішої практики, то їй треба враховувати найпотужнішу, найобсяговішу, найстійкішу, найсистематичнішу *дискурсивну* побудову нашої “культури”. За такої умови ми уникнемо емпіристської імпровізації, хибних відкрить то-що й надамо систематичного характеру деконструкції.

умов виникнення та меж філософії, метафізики, всього того, на чому вона ґрунтується, та всього того, що ґрунтується на ній. Все разом ґрупується — не можу тут сказати про це докладніше — під рубрикою *логоцентризму*, яку я висунув у праці “Про граматику” водночас з проектом *деконструкції*. Тут перед нами постає потужна історична й систематична єдність, яку треба перш за все відмежувати як таку, якщо ми не хочемо потрапляти пальцем у небо щоразу, коли сподіваємося вистежувати витoki, прориви, розриви, мутації тощо¹⁴. Логоцентризм є *також*, у своїх підвалинах, ідеалізмом. Це матриця ідеалізму. Ідеалізм — його найбезпосередніша репрезентація, його найстійкіша домінуюча сила. Й демонтаж логоцентризму є водночас — *a fortiori* — деконструюванням ідеалізму або спиритуалізму в усіх їхніх варіантах. Тут справді не йдеться про “скасування” матеріалістичної “боротьби” проти ідеалізму. Нині, зрозуміло, логоцентризм є поняттям більш широким, ніж ідеалізм, для якого перше з запасом є фундаментом. Також і більш широке, ніж поняття фоноцентризму. Логоцентризм утворює систему предикатів, багато з-поміж яких завжди можуть трапитися у філософіях, *що називають себе не-ідеалістичними*

¹⁴Дозволю собі зробити тут відсилання до “Білої міфології”, “Поетика” — *Poétique*, 5, с.18 та до “Джерела і піраміди”, с.28 — 29, у зб. “Гегель та сучасна думка” (*Hegel et la pensée moderne*), P.U.F. [“Межі...”], с.275 та 82 — 83].

або навіть анти-ідеалістичними. Поводження з поняттям логоцентризму саме тому є справою делікатною і навіть турботною.

Чи бажаєте ви нині, щоб ми сказали кілька слів про іншу категорію заперечень, висунутих на колоквиумі в Клюні? Оскільки я тут вже дав пояснення й оскільки я вважаю таку форму радше комічною, то не буду вже повертатися до “заперечення історії”, яке мені хотіли б накинути. Не можу й розглядати рядок за рядком усі міркування, плутаність яких, треба сказати, мене збентежила (наприклад це: “Грамати́ка Жака Деррі́да ”моделюється”, у своїх великих рисах, на базі хайдеггерівської метафізики, яку вона намагається “деконструювати”, ставлячи на місце “присутності логосу” першість відбитка; вона конституюється в онто-теологію, виходячи з відбитка як “засади”, “підвалини” або “джерела”. Як треба діяти, щоб узяти собі за модель те, що деконструюєш? Чи можна так вільно говорити про хайдеггерівську *метафізику*? Але найголовніше (оскільки ці дві перші можливості як такі не є абсурдними, навіть якщо вони абсурдні у конкретному випадку), чи не повторював я безнастанно, — й, наважуся сказати, чи не довів я, — що відбиток не є ні тлом, ні засадою, ні джерелом і що він аж ніяк не може залишити місце для явної чи прихованої онто-теології? Правдою є й те, що ця плутанина, яка полягає в обертанні проти моїх текстів тієї критики, про яку просто забуто, що вона у них же була спочатку віднай-

дена й запозичена, — ця плутанина й раніше вже принаймні симулювалася трохи більше обізнаними, якщо не краще попередженими читачами.

З іншого боку, я ніколи не говорив, нібито “соссюрівський демарш” у принципі або загалом є “логоцентричним” або “фоноцентричним”.

Моя робота прочитання не будується за цією формулою (коли я намагаюся дешифрувати якийсь текст, я не катую себе постійно питанням, чи дійду я відповіді *так* або *ні* без будь-яких нюансів, як чиниться у Франції у певні історичні періоди, до того ж зазвичай по неділях). Текст Соссюра є гомогенним не більшою мірою, ніж будь-який інший. Я справді аналізував у ньому “логоцентричний” та “фоноцентричний” шар (який раніше не виокремлювався, хоча вплив його є значним), але лише задля того, щоб одразу ж показати, що він створює протиріччя у науковому проекті Соссюра, наскільки його можна вчитати і яким я його беру до відома. Я не маю змоги відтворити тут доказ цього¹⁵.

Ніколи й ніде я не ототожнював, як це хотілося б комусь навіяти з причин, які ще чекають на аналіз, письмо з міфом. Я тут маю на увазі концепт письма, яким я його намагався визначити. Навпаки, мене іноді цікавив жест, яким філософія виключає письмо зі своєї царини або з галузі наукової раціональності, щоб утримувати

¹⁵Пор. особливо “Про граматику”, с.65 сл. та “Семіологія та граматику”.

його в певному зовні, що набуває *інколи* форми *міфа*. Саме цю операцію я досліджував, особливо у “Фармації Платона”, що вимагало уторування нових шляхів і не могло походити, зрозуміло, ні з *міфології*, ні з *філософського* концепту науки¹⁶. Тут йдеться, зокрема, про практичну деконструкцію *філософської* опозиції між філософією та міфом, між *логосом* та *міфом*. Здійснити це практично, я наполягаю, на тексті неможливо інакше, як на шляхах якогось *іншого* письма з усім ризиком, що впливає звідси. Розпочати хоча б з непорозумінь, про які ми зараз ведемо мову. Боюся, чи не судилося б їм ще нагромадитися.

Приниження, *принижування* письма: явно не йшлося — це увійшло б у протиріччя з усім текстом — про піднесення письма з того, що я особисто вважав би саме за його *принижування*. *Принижування* є саме *подавання* письма, його ситуації у філософській ієрархії (гора/діл). Тут мене знову нагороджують тим, що я викриваю, начебто люди квапляться не стільки мене критикувати чи мене обговорювати, скільки стати спочатку, щоб це зробити, на моє місце. Йшлося тому, за такого поцінування *принижування* чи *падіння*, про те, що філософія (й усе системне, що прилучене до неї) гадала зробити, мала на увазі

¹⁶Нехай буде мені дозволено нагадати тут, що перший опублікований мною текст особливо стосувався проблеми письма як умови науковості (Вступ до “Виникнення геометрії” (*L'origine de la géométrie*) Гуссерля, P.U.F., 1962).

зробити, діючи в оперті на момент життя, присутнього для себе самого в її логосі, на момент онтологічної або первісної повноти: саме про те, проти чого спрямовано операцію деконструкції. Й поняття “падіння”, яке повною мірою є додатковим до поняття “витоку”, постійно залишатиметься мішенню, в “Про граматику” та в інших місцях. Унаслідок цього я ніколи не сприймав на свій рахунок тему якогось безпомилкового письма, яке нібито пало, не знаю за який первородний гріх, в оманливе та негідне поле історії. Саме навпаки. Оскільки це є занадто явним для кожного, хто хоче розпочати читання, то не буду розповсюджуватися й переключуся на ставлення до Хайдеггера.

Я стверджую, як ви вже й зазначили у своєму запитанні, що текст Хайдеггера є для мене надзвичайно важливим, що він становить прорив небувалий, необоротний і поки що остаточно не використаний в усіх його критичних ресурсах.

Це так, але — крім причин, через які складається так, що за розмаїттям ознак і, гадаю у багатьох відношеннях написано мною, скажімо, не схоже на текст хайдеггерівської філіації (не маю тут змоги довго це аналізувати), — мною був позначений, дуже експліцитно й, можете перевірити, в усіх опублікованих мною дослідях, певний розрив з хайдеггерівською проблематикою. Цей розрив стосується, зокрема, концептів *джерела* та *падіння*, про які ми зараз говорили. Й серед інших місць я аналізував це у зв'язку з ча-

сом, “трансцендентальним шаром питання про буття” у “Бутті та часі”, тобто в пункті стратегічно вирішальному¹⁷. Цей розрив виступає відповідно і в питанні про значення *власного* (власність, привласнення, все сімейство *Eigentlichkeit, Eigen, Ereignis*), де, можливо, найнаполегливіша й найважча нитка хадеггерівської думки. (Зазначу тут мимохідь, що я відверто критикував цю ідею власності та первісної автентичності, й понад те, звідси, можна сказати, розпочинав: тому можна дивувати завзятості моєї одноманітності, але неможливо всерйоз примусити мене говорити протилежне (“Граматиологія,

¹⁷Після цитування одного місця Хайдеггера про *Fallen i Verfallen, падання і падіння*: “Але опозиція *вихідного* та *похідного* — чи не є вона власне метафізичною? Відшукання *архії* взагалі, хоч би якими були застереження, що оточують цей концепт, — чи не є воно суттєвою операцією метафізики? Навіть припустивши, що будь-яке інше походження, незважаючи на сильну його ймовірність, тут можна виключити, чи немає принаймні якогось платонізму у цьому *Verfallen*? Навіщо визначати як *падіння* перехід з однієї часової приналежності до іншої? Й навіщо кваліфікувати часову приналежність як автентичну — або *власну* (*eigentlich*) — та несправжню — або не власну, — при утриманні від будь-якої етичної стурбованості? Можна було б помножити ці питання навколо концепції кінцевості, вихідного пункту в екзистенційній аналітиці *Dasein*, що виправдано її загадковим наближенням до ества або тотожністю з еством того, хто запитує (§ 5), тощо. Якщо ми вирішили розглянути опозицію, яка структурує концепт часової приналежності, то причина полягає тут у тому, що будь-яка екзистенційна аналітика повертається знову сюди (“*Усія та грама*”, с.254 — 255) [“*Межі...*”, с.73 — 74] (прим. ред.).

загальна наука “архі-відбитка”, виступає саме тому як думка, що експлікує міф про витоки. Пошуки не “історичних витоків”, але *вихідного*, істинного, *достеменного етимону*, завжди вже присутнього, в якому воно ховається”. Е.Рудинеско, с.223. Тут нісенітниця досягає величезних розмірів). Скрізь, де накидали собі цінності власності, власного значення, наближення до власної суті, етимології тощо стосовно тіла, свідомості, мови, писемності та ін., я намагався проаналізувати бажання (інтенцію) та метафізичні засновки, які опиняються тут за роботою. Констатувати це можна вже у “Навіяному слові” (1965), але також і в багатьох інших місцях. “Біла міфологія” систематизує критику етимологізму в філософії та в риторичі¹⁸. Природно, щоб повернутися звідси до Хайдеггера, мабуть, найвирішальним і найважчим пунктом — є все ж таки сенс, сенс присутнього та присутності. Я запропонував — дуже схематично — в “Усії та грамі”¹⁹ певну проблематику або радше різновид решета для читання текстів Хайдеггера з цієї точки зору. Це величезна робота, й ситуація тут ніколи не спроститься. Оскільки під час такої розмови, як ця, я не можу сформулювати нічого,

¹⁸“Поетика” 5, с.2 — 8 [“Межі...”, с.251 — 257 сл.]. І весь зміст прим.7 у “Подвійному сеансі” 1, “Tel Quel”, 41 [“Розсіювання”] (прим. ред.).

¹⁹“Усія та грама”, с.256 сл. [“Межі...”, с.75 сл.] (прим. ред.).

крім побіжних вражень, то скажу так: у мене іноді виникає відчуття, що вся хайдеггерівська проблематика є “найглибшим” і “найпотужнішим” захистом того, що я намагаюся поставити під знак питання під рубрикою “мислення присутності”.

Ми, на щастя, далекі від аналогістичної мішанини, яка постійно турбується про те, щоб 1) розтрити без тривалого розгляду, скажімо так для стислості, граматологічну деконструкцію за допомоги штучного хайдеггеріанства, в якому явно *нічого не зрозуміло*; 2) примусити повірити, що в Хайдеггері *немає нічого, крім* німецької ідеології часу між двома війнами: редукція, симптоматична для певного роду читання; 3) інсинувати, нібито Хайдеггер є стриманим стосовно психоаналізу лише тому, що це “єврейський” виріб (що покликане наштотувати на думку через атмосферичне зараження — елемент аналізу не гірший, ніж інші, — що кожен, хто надто уважно вчитується в Хайдеггера, потрапляє в цьому аспекті під підозру. Наполегливість, з якою накидають цю тему (пор. “Юманіте” від 12.09.1969 і опубліковане за вісім днів у “Юманіте” подвійне спростування, передруковане у “Тель Кель”, № 39, і розгорнуте в усіх його імплікаціях у “Тель Кель”, № 40), примусить мене врешті-решт констатувати, мабуть, якийсь ще дуже утробний антисемітизм). Тут є — щоб покласти край цьому питанню — наявне нуртування, що само себе напружує, заморожена проекція, яка щоразу набу-

ває дедалі більш наклепницького характеру. Я прислухаюся до таких розмов упродовж тривалого часу, з певною увагою, котра більш-менш коливається. Й зберігаючи певне мовчання. Не варто ним зловживати.

Залишимо тоді, якщо ви не заперечуєте, у спокої цих докторів генеалогічних наук або ідеологічних філіацій. Їхні слухачі дізнаються від них, що для Хайдеггера діалектика має єврейську сутність (с.185) або що Платон є спадкоємцем стоїків та епікурейців (“Наука про літери — прості елементи — або *grammatiké techné*, заснована стоїками та епікурейцями, була підхоплена Платоном та оформлена в теорію Арістотелем...”, с.221)²⁰. Бачте но, чого, мені здається, бракує подібній “*проблематиці розповідання*”, так це здатності замислитися над тим невідомим, на чому побудовано її власну тезу. Чи наважився б Борхес підписати таку дивну повість? На жаль...

Г.С. — *Ми могли б, мабуть, повернутися до того, що ви висловили з приводу історії. Я маю на увазі те місце “Граматології”, де ви кажете: “Слово ”історія”, безперечно, завжди*

²⁰З двох виступів, на які я тут посилаюся, те, звідки я вилучаю цю останню цитату, не є — попри безліч нісенітниць і невизначеностей (їх треба списати на рахунок шкільного навчання) — найбільш незадовільним з двох, як мені здається. Заради чесності я зобов'язаний це визнати й уникнути, зі свого боку, амальгами.

асоціювалося з лінійною схемою розгортання присутності". Чи припускаєте ви можливість такого концепту історії, який унікав би "лінійної схеми розгортання присутності"? Чи, по вашому, є можливим те, що Соллерс називає, наприклад, "монументальною історією", тобто історія, замислена вже не як "лінійна схема", але як послідовна практика, стратифікована, диференційована, суперечлива, інакше кажучи, історія, як не виходила б ні з монізму, ні з історизму?

— Звичайно. Чому, повторюю, довіряти не варто, так це *метафізичному* концептові історії. Мається на увазі концепт історії як історії сенсу, про що ми щойно говорили: історії сенсу, який зароджується, розвивається, здійснюється. Лінійно, як ви це називаєте: по прямій чи округлій лінії. Ось чому, між іншим, "закриття метафізики" не може мати форми *лінії*, тобто форми, визнаної за нею філософією, форми, в якій вона себе пізнає. Метафізичне закриття, що головне, не є колом, яке окреслює певне гомогенне поле, однорідне з самим собою усередині себе, через що й усе зовнішньопокладене щодо нього виявлялося б теж однорідним. Межа тут має форму завжди різних похибок, членувань, позначку чи рубець яких мають на собі всі філософські тексти.

Метафізичний характер концепту історії прив'язаний не лише до лінійності, але до всієї *системи* імплікацій (телеологія, есхатологія, виявляюча та інтеріоризуюча акумуляція сенсу, пев-

ний тип традиційності, певний концепт спадкоємності, істини тощо). Метафізичність власне не є якимось привхідним предикатом, якого можна позбавитися шляхом локальної своєрідної ампутації, без загального зміщення всього зорганізованого цілого, без орання, проробки всієї системи. Я чомусь дуже квапливо заговорив про “метафізичний концепт”. Але я ніколи не вірив в існування *метафізичних* концептів як *таких*. Та й ніякий, втім, концепт не є він сам²¹ і, отже, не є в собі метафізичним поза всією тією текстуальною проробкою, до якої він є вписаним. Ось чому, формулюючи всі свої застереження стосовно “метафізичного” концепту історії, я *часто-густо* користуюся словом “історія”, щоб наново окреслити радіус його дії²², і породжуючи на світ Божий інший концепт або інший концептуальний ланцюжок “історії”: історії справді “монументальної, стратифікованої, суперечливої”; історії, яка імплікує понад того якусь нову логіку *повторення* та *відбитка*, оскільки погано видно, де була б історія без цього.

²¹Пор. “Рознесення”, с.49 [“Межі...”, с.11].

²²Один приклад: “Якби слово “історія” не містило у собі мотиву остаточного придушення розрізнення, можна було б сказати, що тільки розрізнення можуть бути від самісінького початку й суцільно “історичними”. Те, що пишеться як *différance*, *рознесення*, буде відповідно рухом, грою, “яке продукує”, не обов’язково за допомоги самої лише активності, ці відмінності, цей ефект відмінності. Звідси аж ніяк не випливає, що рознесення, яке продукує відмінності, існує поперед

А проте треба визнати, що через предикати, про систему яких я щойно згадав, концепт історії завжди може бути наново пристосований метафізикою для її потреб. Наприклад: треба передусім розрізнити загальну історію та загальний концепт історії. Вся так необхідна критика, яку Альтюссер висунув проти “гегельянського” концепту історії, проти поняття цілісності вираження тощо, покликана довести, що має місце не єдина історія, загальна історія, але історії, *що різняться* за своїми типами, своїми ритмами, своїм мо-

них у деякому простому й усередині себе немодифікованому, байдужому сьогоденні. Рознесення с “джерелом” поза повнотою, поза простотою, структурно зумовленим і таким, що розносить, джерелом відмінностей. Назва джерела йому, отже, вже не пасує. [...] Утримуючи, принаймні, схему, якщо не зміст сформульованої Соссюром вимоги, ми позначатимемо через *рознесення* рух, відповідно до якого мова або будь-який код, будь-яка система вказівок узагалі конституюється “історично” як тканина відмінностей. “Конститується”, “продукується”, “створюється”, “рух”, “історично” тощо повинні тут розумітися поза метафізичною мовою, куди вони нисходять з усіма своїми імплікаціями. Слід було б показати, чому концепти продукування, як і конституювання та історії, залишаються з цієї точки зору спільниками того, що тут ставиться під знак питання, але це потягло б мене сьогодні надто далеко, — до теорії репрезентації “кола”, всередині якого ми позірно замкнені, — й я вживаю їх тут, поряд з багатьма іншими концептами, лише для стратегічної зручності й щоб зрушити деконструкцію їхньої системи у найбільш вирішальному нині пункті. Там же, с.50 — 51 [“Межі...”, с.12 — 13], пор. також, наприклад, “Подвійний сеанс”, I “Тель Кель”, 41, с.9 — 10 [“Розсіювання”, с.235 — 236]. Про несиметричність цієї деконструкції див. насамперед прим.18 та 19.

дусом вписання, історії, що зміщені, диференційовані тощо. До цього, як і до концепту історії, що її Соллерс називає “монументальною”, я завжди приєднувався²³.

²³ Імпровізовано відповідаючи, я забув, що запитання Скарпетта містило також згадку про *історизм*. Зрозуміло, критика історизму або історичизму, в усіх їхніх формах, уявляється мені необхідною. Те, чому я передусім навчився у цій критиці у Гуссерля (від “Філософії як строгої науки” до “Походження геометрії”: ця критика завжди спрямована у Гегеля, або безпосередньо, або через Дільтея), першого, наскільки мені відомо, хто її сформулював під цим іменем і з точки зору теоретичної та наукової (головним чином математичної) необхідності, здається мені цінним у схемі своїх аргументів, навіть якщо врешті-решт гуссерлівська критика спирається на історичну телеологію істини, з приводу якої знову необхідно порушити питання. Воно мало б такий вигляд: чи можливо критикувати історизм від імені чогось іншого, крім *істини та науки* (вартості універсалізму, всечасності, безконечної вартості тощо); й що станеться з наукою, якщо поставити під знак питання *метафізичну* вартість *істини* тощо? Як знову вписати дію науки та істини? Це стисле нагадування має на меті привернути увагу до того, що під час нашої розмови ім'я Ніцше не згадувалося жодного разу. Чи випадково? У тому, про що ми ведемо мову зараз, та й в усьому іншому це для мене, як вам відомо, є дуже важливою виноскою. Врешті-решт, зрозуміло, мова ніколи не йде про розгортання якогось *дискурсу проти істини* або проти науки (це неможливо й абсурдно, як будь-яке звинувачення, підігрите на цьому предметі). Й коли ми систематично аналізуємо значення істини як *homoiosis* або *adaequatio*, як вірогідність *cogito* (Декарт, Гуссерль) або як вірогідність, протилежну істині, в шарі абсолютного знання (“Феноменологія духу”), або, нарешті, як *алетейю*, розкриття або присутність (хайдеггерівська репетиція), то це не задля наївного повернення до релятивістського або скептичного емпіризму (пор. особливо “Про граматиологію”, с.232, “Рознесення”, “Теорія множин”, с.45 [“Межі...”, с.7]). Повторюю тому, залишаючи за цією тезою й за її гра-

Я порушую питання іншого типу: виходячи з якого мінімального семантичного ядра можна називати ще “історією” ці гетерогенні, нередуковані тощо різновиди історії? Як визначити цей мінімум, яким вони повинні спільно володіти, якщо загальна назва історії додана до них не суто умовно, але через чистої води плутанину? Ось тут і повертається питання про систему сутнісних предикатів, які мною згадувалися вище. Сократ запитує, що таке наука. Йому відповідають: є ось ця наука, потім ще оця, потім знову ж он ота. Бідолашний Сократ наполягає, бажаючи отримати відповідь, яка, різко відкидаючи емпіричне перелічення, повідала б йому про стан науковості науки та про те, чому ці різні науки називають *науками*. Але коли запитують, яким є стан історичності історії, що дозволяє йменувати історіями історії, незвідні до реалій якоїсь загальної історії, то саме не йдеться про повернення до запитання на кшталт сократівського. Йдеться радше про доведення того, що ризик метафізичного пере-привласнення є неусувним, що він з’являється дуже швидко, щойно порушують питання про концепт і про сенс або про субстанцій-

матичною формою весь їхній розсіюючий розмах: *il faut la vérité, істина є необхідною*. Для тих, хто в порядку (само)міс-тифікації з легкістю має її на губах чи в бутоньєрці. Таким є закон. Перефразовуючи Фрейда, котрий казав це про присутній/відсутній пеніс (але по суті про те ж саме), необхідно визнати в істині “нормальний прототип фетишу”. Як без нього бути?

ність, яка з необхідності ним править. Щойно порушується питання про історичність історії — а як цього уникнути, якщо користуєшся плуралістичним чи гетерогенетичним концептом історії? — одразу кортить відповісти через визначення сутності, щойності, поновити систему субстанційних предикатів, і ось ми вже переплануємо семантичні підвалини філософської традиції. Філософської традиції, яка завжди врешті-решт повертається до розуміння історичності на саме онтологічних підвалинах. Тоді доводиться запитувати не лише про те, в чому “сутність” історії, історичність історії, але й про те, що таке “історія” “сутності” взагалі. Й якщо ми волиємо маркірувати розрив між якимось “новим концептом історії” та питанням про сутність історії (або про концепт, підпорядкований цій сутності), питанням історії сутності та історії концепту, зрештою історії сенсу буття, то ви прикиньте, скільки тут ще залишилося роботи.

Урешті-решт, чи то буде концепт історії чи будь-який інший, за просто й миттєво видозмінити його або викреслити якесь слово з словника неможливо. Необхідно виробити стратегію текстової проробки, яка кожного моменту запозичувала б старе слово у філософії, щоб одразу зняти з нього її штамп. Саме на це я щойно натякав, коли вів мову про подвійний жест або про подвійну стратифікацію. Треба, з одного боку, *перекинути* традиційний концепт історії й водночас маркірувати *відрив*, простежити за тим, щоб він

не зміг уже бути — на ґрунті цього перекидання та й узагалі через самий факт концептуалізації — *перепривласненим*. Необхідно здійснити нову концептуалізацію, зрозуміло, проте, добряче даючи собі раду в тому, що ця концептуалізація як така здатна знову притягти за собою те, що нам хотілося “критикувати”. Ось чому наша проробка не може бути роботою суто “теоретичною”, або “концептуальною”, або “дискурсивною”, я волю сказати — роботою дискурсу, цілком скеерованого сутністю, сенсом, істиною, бажанням-сказати, свідомістю, ідеальністю тощо. Те, що я називаю *текстом*, є також тим, чим вписані й “практично” перевищені межі подібного дискурсу. *Має місце* подібний головний текст скрізь, де (тобто скрізь узагалі) цей дискурс та його порядок (сутність, сенс, істина, бажання-сказати, свідомість, ідеальність тощо) *перевищені*, тобто де їхній запит є поверненням до стану позначки у ланцюжку, який вона згідно зі своїм структурним станом хоче контролювати й ілюзорно начебто контролює. Цей головний текст, звичайно, не обмежується, як можна (було б) одразу зрозуміти, тим, що є написаним на сторінці. Його письмо, втім, не має зовнішньої межі, крім тієї, яка покладена тією чи тією по-значкою. Письмо на сторінці, потім “література” є певними різновидами цієї по-значки. Їх треба досліджувати в їхній специфіці й — з новими витратами, якщо вам завгодно — у специфіці їхньої “історії” та в їхньому сплетінні з іншими “історичними” галу-

зями головного тексту.

Ось чому, стисло кажучи, я так часто вживаю слово “історія”, але й так само часто — у лапках та з застереженнями, які б могли навіяти уявлення про якесь (зловживу цією формою, яка одного разу змусить мене полюбити іншу: “насолода від штампу”) “відкидання історії”.

Ж.-Л.У. — Ці перші розгортання одразу переносять нас на різні вісі, на яких ваша робота йде ушир; вони також полегшують нам уточнення нашої позиції в історичній теорії, звідки ми приходимо до формулювання наших питань, якщо вже само по собі зрозуміло, що ваша робота відверто спонукає до життя наше власне запитування.

Визначимо зовсім стисло цю позицію як позицію матеріалістичної діалектики, діалектико-матеріалістичної логіки, загальна економія якої артикулюється виходячи з концептуального шерегу “матерія (тобто незвідна гетерогенність стосовно суб’єкта-сенсу)/суперечність/боротьба протилежностей, єдність-неподільність-взаємооборотність протилежностей у процесі їхнього трансформування тощо”, — концептуального шерегу, для нашого нового прочитання якого так багато зробив Альтюссер; низка дій певним чином є включеною до економії, подвійний регістр якої дається взнаки засадовим чином у двоєдності, нещодавно відзначеній у Соллерса: історичний матеріалізм/діалектичний матеріалізм (“Тель Кель”,

43, “Ленін та філософський матеріалізм”).

Перший ескіз запитання: які стосунки, на вашу думку, встановлюються між цією економією діалектично-матеріалістичної логіки та тією, яку було розгорнуто вами, виходячи з проблематики письма?

Спробуємо окреслити першу, поки що досить широку, сферу цього запитання, оскільки ми, мабуть, ще матимемо нагоду постійно повертатися сюди під час нашої розмови (численні проблеми позначаються вже у цьому запитанні, й маршрут нашого просування виявиться, можливо, різновидом зоряного маршруту на базі перекроювання, повторного проходження запитань та відповідей): якщо зрозуміло — і всім щойно висловленим вами підтверджується, — що між двома цими типами економій може бути накреслена певна кількість точок перетину або принаймні стратегічного зближення, особливо на ґрунті вашої деконструкції проблематики знаку як носія фундаментального логоцентризму, філософії свідомості або вихідної суб'єктивності, — тоді, можливо, знадобиться порушити сьогодні проблему статусу цих пунктів перетину та/або стратегічних зближень.

І, наприклад, на шляхах деконструкції логоцентричного дискурсу нам здається неминучою зустріч з матеріалістичним текстом, який у нашій сфері цивілізації без сумніву є історичним текстом, що з давніх-давен потерпає від витіснення-пригноблення з боку логоцентристського

дискурсу (ідеалістичного, метафізичного, релігійного), взятого як дискурс панівної ідеології в розмаїтті її історичних форм. Чи погодитеся ви з нами в тому, щоб відзначити необхідність зустрічі? Й чи не могли б ви нам сказати, чому ця необхідність відзначалася до цього часу у вашій праці або маргінальним чином, під рубрикою приватного питання (особливо маю на увазі неодноразові примітки у “Подвійному сеансі”, що водночас засвідчують, між іншим, необхідність, яку ви тоді відчували, стратегічно — й варто було б навіть сказати: політично — впорядкувати, узяти під контроль імплікацію вашого дискурсу), або у спосіб залишення лакун, як на тих сторінках “Рознесення”, де, говорячи про постановку під знак питання “свідомості в її спертій на себе вірогідності”; ви відсилаєте читачів до Ніцше й до Фрейда, залишаючи в завислому стані (проте завислість ця чудово прочитується як така) відсилання до Маркса, а з Марксом до діалектично-матеріалістичного тексту? Втім, правильним є те, що у Маркса, як у Енгельса й у Леніна, ця постановка під знак питання вірогідності свідомого єства здійснюється, строго кажучи, не “виходячи з мотивів рознесення” й що тут вступає до гри (почала вступати до гри вже давно) інша загальна економія, відповідно до концептуального шереху, щойно стисло переліченого, куди слід було б тут додати ще й марксистський концепт “ідеологія”.

— Природно, я не можу відповісти одним словом на ці запитання. З чого почати? Тут є те, що ви називаєте цією “зустріччю”, яка вже впродовж тривалого часу справді здається мені абсолютно необхідною. Ви можете собі уявити, що це не залишалось для мене повністю неусвідомленим. При всьому цьому я наполягаю на своїй думці, що немає ніякого виграшу, теоретичного чи політичного, від форсування контактів чи альянсів, доки їхні умов не доведені до строгої ясності. На цей час це мало б мати у наслідку лише догматизм, плутанину, опортунізм. Зобов’язувати себе до такої розважності означає сприймати всерйоз марксистський текст, його важкість, а також його неоднорідність, вирішальну важливість його історичної ролі.

То звідки ж почати? Якби комусь захотілося схематизувати, — але це справді всього лише схема, — то мої спроби можна *також* умістити під рубрику “критики ідеалізму”. Саме тому, зрозуміло, що в діалектичному матеріалізмі, принаймні наскільки він веде таку критику, ніщо не викликає з мого боку щонайменшої нашорошеності, й нічого подібного я ніколи у цьому розумінні не висловлював.

“Лакуни”, що вами згадані, — прошу вас дати мені тут кредит довіри, — експліційно розраховані для позначення тих місць, де теоретична розробка, *з мого боку*, принаймні, *належить до майбутнього часу*. Й це саме лакуни, а не заперечення, у них зовсім специфічний і продуманий

статус, чи наважуся тут сказати — певна продуктивність. Кажучи з *мого боку*, я маю на увазі ось що: між проробкою, за яку я беруся, завданням обмеженим, але таким, що має свою сферу й свої межі, мислимим лише за певної виразно визначеної історичної, політичної, теоретичної тощо ситуації, між цією моєю роботою та, скажімо, всім текстом, усією марксистською концептуальністю, не може бути *безпосередньо даного* контакту. Уявляти його означало б змазувати специфіку галузей і обмежувати їхню *справжню* рухомість. Справа в тому, що в обох випадках йдеться, скажімо так для стислості, про “галузі”, які передбачають можливість практичної трансформації й відкритість їй. І коли я кажу “*належить до майбутнього часу*”, то міркую насамперед про ставлення Маркса до Гегеля й про ті питання, про які ми шойно говорили (діалектика, відмінність, протиріччя тощо). Незважаючи на вже виконану у цій сфері величезну роботу, вирішальної проробки тут ще не було здійснено, причому через імперативні історичні причини, які належить проаналізувати саме під час проробки, а не інакше.

У тому, що я почав тут пропонувати, я намагаюся враховувати відомі нещодавні здобутки чи певні незакінчені спроби по лінії філософії, семіології, лінгвістики, психоаналізу тощо. Так чи так, ми не можемо розглядати текст Маркса, текст Енгельса або Леніна як повністю завершену розробку, яку залишилося б лише “доклада-

ти” до актуальної ситуації. Висловлюючи це, я не висуваю нічого, що йде врозріз з “марксизмом”, я у цьому переконаний. Не треба читати ці тексти за герменевтичною чи екзегетичною методою, яка вишукувала б там якийсь вивершене означуване під текстовою поверхнею. Читання є трансформативним. Мені здається, що підтвердженням тут могли б бути деякі тези Альтюссера. Але трансформація ця відбувається не абияк. Вона має потребу у процедурах читання. Чому ж не сказати відверто: я не знайшов поки що таких, які б мене задовольняли.

Як ніколи я не тлумачив текст Соссюра, текст Фрейда чи будь-який інший текст у вигляді гомогенного обсягу (саме цей мотив гомогенності, мотив переважно теологічний, треба рішуче відкидати), так ніколи текст Маркса, Енгельса або Леніна не поставав переді мною у вигляді певної гомогенної критики. В їхньому ставленні до Гегеля, наприклад. І манера, в якій самі вони усвідомлювали й формулювали диференційовану або суперечливу структуру свого ставлення до Гегеля, не здалася мені, обгрунтовано чи ні, задовільною. Отже, мені доведеться проаналізувати те, в чому я вбачаю гетерогенність, концептуалізувати її необхідність, правило дешифрування, враховуючи, втім, вирішальні кроки, водночас зроблені Альтюссером та його послідовниками. Все це порушує чимало питань, і я не в змозі вам сьогодні нічого сказати, що не прочитувалося б у тих замовчуваннях й у тих примітках, про

які ви згадали, принаймні для бажаючого простежити за їхнім взаємозв'язком. Вони відсилають передусім до тієї загальної економії, риси якої я спробував окреслити, відштовхуючись від Батая. Отже, зрозуміло, що якщо й тією мірою, якою всередині цієї загальної економії *матерія*, як ви казали, означає радикальну інакшість (уточнюю: стосовно філософської опозиції), то мої писання можуть вважатися “матеріалістичними”.

Як ви здогадуєтеся, справа тут не вельми проста. Зовсім не обов'язково у матеріалістичному тексті *взагалі* (чи існує щось подібне, матеріалістичний текст *взагалі*) й не у *будь-якому* матеріалістичному тексті концепт матерії визначається як абсолютна позапокладеність або радикальна гетерогенність. Я навіть не впевнений, що можна сформулювати “концепт” абсолютної позапокладеності. Якщо я рідко вживаю слово “матерія”, то це, ви знаєте, не через підозру ідеалістичного чи спіритуалістичного штибу. Лихо криється в тому, що всередині логіки або всередині фази перевертання ми часто-густо бачили цей концепт знову навантаженим “логоцентристськими” цінностями у зв'язку з цінностями речовинності, реальності, взагалі присутності, наприклад, чуттєвої присутності, субстанційного наповнення, змісту, референту тощо. Реалізм або сенсуалізм, “емпіризм” становлять суть модифікації логоцентризму (я постійно наполягав на тому факті, що “письмо” або “текст” *також*

не редукуються до чуттєвої або зримої присутності графіки або “буквальності”). Коротше кажучи, означуване “матерія” уявляється мені проблематичним лише у момент, коли його нове включення виявляється обтяженим перетворенням його на новий засадовий принцип, отож у порядку теоретичної регресії воно знову підноситься у “трансцендентальне означуване”. Трансцендентальне означуване є притулком не тільки для ідеалізму у вузькому розумінні. Воно завжди може статися у нагоді при необхідності підсилювання метафізичного матеріалізму. Воно стає тоді останнім референтом, відповідно до класичної логіки, що імплікована цим значенням референту, або “об’єктивною реальністю”, яка абсолютно “передуює” будь-якій дії означування, семантичним змістом або формою присутності, яка гарантує ззовні рух загального тексту (я не впевнений, що ленінський аналіз, наприклад, ніколи не збивається на цю операцію; й якщо він це зробить зі стратегічних міркувань, то попервах нам треба наново виробити — у трансформативному письмі — правила такої стратегії. Тоді ніяке застереження не мало б чинності). Ось чому про концепт матерії я не скажу ні що цей концепт як такий є метафізичним, ні що цей концепт як такий є не-метафізичним. Усе залежатиме від проробки, для якої він залишає місце, й ви знаєте, що я незмінно наполягав, з приводу не-ідеальної екстеріорності письма, грами, відбитка, тексту тощо, на необхідності ніколи не ві-

докремлювати їх від *роботи*, цінності, яка, в свою чергу, підлягає переосмислюванню за межами її гегелівської приналежності. Що тут заявляє про себе, як я намагався довести у “*Подвійному сеансі*” (подвійній науці, подвійному сенсі, подвійній сцені), так це знову ж таки операція подвійної позначки або по-значки. Концепт матерії повинен бути позначений двічі (інші також): у деконструйованому полі²⁴, це фаза перевертання, й у реконструйованому тексті, поза опозиціями, у складі яких він був узятий (матерія/дух, матерія/ідеальність, матерія/форма тощо). Граючи на цьому перепаді між двома позначками, ми зможемо здійснювати водночас деконструкцію перевертання та деконструкцію позитивного зміщення, трансгресії, переступання меж.

Строго вписана до загальної економії (Батай)²⁵ та в подвійне письмо, про яке ми щойно

²⁴Щоб резюмувати те, що його позначає всередині деконструйованого поля, ще раз процитую Ніцше: “Звільни-мося від поняття “суб’єкта” та “об’єкта”, потім від поняття “субстанції” й далі від поняття їхніх різноманітних модифікацій, наприклад, “матерії”, “духу” та інших гіпотетичних сутностей, від вічності та від “незмінності матерії” тощо. Ми позбавимося у такий спосіб матеріальності”. Я відсилаю також до “Не-своєчасних...” (*Unzeitgemässe...*), 2.

²⁵Дозволю собі нагадати тут, що тексти, на які ви посилалися (передусім “Подвійний сеанс”, “Розсіювання”, “Біла міфологія”, але також “Фармація Платона” й деякі інші), *на-вмисно* ввійдуть у стосунки з Батаєм, навіть відверто пропонують прочитання Батайя.

вели мову, позиція підкреслювання матерії як абсолютної позапокладеності будь-якої протилежності, матеріалістична позиція (у сполученні з тим, що “матеріалізм” являв собою як сила опору в історії філософії) здається мені необхідною. Вона є такою нерівною мірою, виходячи з регіонів, стратегічних ситуацій, практичних і теоретичних проривів. У деякій доволі певній галузі найактуальнішої ситуації вона може, як я вважаю, виконувати превентивну функцію, щоб неминуча генералізація концепту тексту, його суто зовнішнє безмежне розширення не призвели — під впливом цілком певних інтересів, реактивних сил, наладнаних заплутати всю роботу в блуканнях манівцями, — щоб вони не призвели, кажу я, до формування якоїсь нової самозамкненої інтеріорності, до нового, якщо завгодно, “ідеалізму” тексту. Треба дійсно уникати того, щоб необхідна критика відомого наївного ставлення до означуваного або до референту, до сенсу або до речі не фіксувалася на призупиненні, тим паче на звичайнісінькому голому придушенні сенсу й референції. Я, мені здається, вжив запобіжних заходів з цього боку у висунутих мною тезах. Але правда й те, й доказів цього не бракує, що зусилля ніколи не є достатніми. У чому ми маємо потребу, так це в *іншому* визначенні, відповідно до системи диференціації, наслідків (ефектів) ідеальності, значення, сенсу й референції. (Доведеться водночас резервувати якийсь систематичний аналіз за цим часто-густо

вживаним сьогодні словом “ефект”, що як таке не позбавлене значення, й за новим концептом, який воно позначає у поки що доволі нерішучій манері. Вживаність слова зростає прямо пропорційно до цієї активної невизначеності. Концепт, що йде до свого конституювання, викликає спочатку деякий локальний спалах усередині роботи найменування. Цей “новий” концепт *ефекту* за-позичує свої риси водночас в опозиції причина/наслідок та в опозиції сутність/явище (вплив, відбиття), *а проте до них не зводяться*. Саме цю бахрому незвідності й слід було б проаналізувати).

Зрозуміло, при розгляді цієї проблеми сенсу й референції виникає потреба в подвійній розсудливості. “Діалектика” того самого та інакшого, зовнішнього та внутрішнього, однорідного та різнорідного, ви це знаєте, є *найпідступнішою*²⁶. Зовнішнє завжди може знову стати “об’єктом” усередині полярності суб’єкт/об’єкт або надійною “реальністю” позатекстового простору, а “внутрішнє” буває інколи настільки ж бентежливим, наскільки зовнішнє — заспокоюючим. Не треба помилятися щодо цього, коли пускають у хід критику інтеріорності та суб’єктивності²⁷. Ми тут перебуваємо всередині вкрай

²⁶Щодо цього й особливо щодо парадоксів асиметрії та інакшості пор., наприклад, “Насильство та метафізика”, у “Письмі та відмінності”.

²⁷Не треба зводити й гетерогенність “матерії” в транс-

складної логіки. Імпровізована мова бесіди не може бути заміною текстової праці.

Ж.-Л.У. — Можна тоді порушити інше питання, включення якого ми передбачали на більш пізній момент, але ваша відповідь певним чином запрошує його вже нині. У цьому стратегічному впорядкуванні сукупності вашої праці, про фундаментальну логіку якої ви нам щойно нагадали, особливо у зв'язку з цією подвійною розміткою (перегортання/трансгресія деконструйованого філософського поля), — ви по суті були змушені взяти до уваги певний тип текстової роботи, стосовно якої могла б тоді постати проблема статусу вашого власного дискурсу; я хочу зауважити, що у вашій проробці

цендентацію, нехай навіть вона буде трансцендентацією Закону, Великого Зовнішнього Об'єкта (запроваджуюча та розраджуюча суворість батьківської інстанції) або Стихії (розраджуючої та/або жорстокої) матері (див. те, що Фрейд каже про добре відоме відношення мати/матерія у пасажі, де він повертає також увагу до того, що *не звідне* при аналізі до варіювання *лінгвістичних*, словесних означальних. “Вступ до психоаналізу”, пор. також закінчення мого тексту “Фрейд та сцена письма”). Звідси не випливає, що матерія позбавлена будь-якого необхідного стосунку до цих інстанцій, але тут має місце відношення письмового зчеплення, гра з підставленням розрізнявальних позначок, яка співвідносить матерію також і з письмом, з залишком, смертю, фалосом, екскрементами, дитиною, сім'ям тощо, принаймні з тим, що не може бути відокремленим від усього цього. Й, отже, вимагає, щоби з матерії не робили ні нового сутнісного визначення буття сущого, центру нової онтології, ні нового прикладу *слів-панів*, рішуче критикованих Марксом, наприклад, у “Німецькій ідеології”.

Малларме, Арто, Батайя, Соллерса є щось досі нечуване порівняно з тим, до чого нас привчила класична філософія; мова вже відверто не йде про відпочинок естетика, про коментар, що дублює певні “поетичні красоти”, чому у Франції можна було бачити знов і знов чимало прикладів. Саме у контексті всього того, що ви нині окреслили, а надто стосовно необхідності цієї зустрічі з матеріалістичним текстом, чи не змогли б ви у такому разі визначити тепер ставлення вашої праці до так званої “літературної” праці з текстом, яка відіграє таку важливу роль у вашій рефлексії?

Г.С. — Щоб розставити наголоси над щойно запропонованим запитанням: у такому тексті, як “Розсіювання”, ви цілком чудово відзначаєте те, в чому полягає практика Соллерса, водночас продукування й разом з тим вихід за межі продукування, практика не-продукування, “операція анулювання, вираховання й певного текстового нуля”; відзначене тут вами мені здається безперечно важливим: текст Соллерса, розрив, здійснюваний у полі означального, “літератури”, досягається виходячи з цього подвійного регістру продукування та не-продукування, без наміру віддати тут перевагу одному з двох термів стосовно іншого; я хотів би знати, як на вашу думку, чи зобов’язаний подібній логіці такий дискурс як ваш.

— Я відчуваю спокусу відповісти дуже швидко: так. Саме це, у будь-якому разі, я й хотів би

робити. Я спробував описати й пояснити, як письмо у собі самому несе свій процес стирання та анулювання, маркіруючи при цьому *залишок* такого стирання відповідно до логіки, резюмувати яку тут було б дуже важко. Я б зауважив, що намагався це робити *дедалі більше й більше*, за правилом зростання складності, генералізації або акумуляції, що обов'язково б викликало з боку найпідготовленіших читачів опір чи відмову щодо чесного судочинства стосовно останніх згаданих вами публікацій.

Отже, про “подвійний реєстр”. Залишається чинним те, що він не даний *при першому наближенні* у сфері так званої “літератури”, але склався у спіранні на тексти, які певним чином належать до “історії філософії”. На цей шлях мене підштовхнуло переконання, що якщо не розробити генеральної стратегії, теоретичної й систематичної, філософської деконструкції, то текстові вторгнення завжди ризикують по ходу справи знову впасти в надмірність або в емпіристську есеїстичність й, часто-густо водночас, у метафізичну класичність; саме цього я прагнув би уникнути. Але мені відомо, що в такому випадку *попервах* наражаєшся на ризик зворотного й симетричного характеру. Просто попри всі знаки “розважливості”, які я множу від часу початку нашої дискусії, певним різновидам ризику, як на мою думку, піддавати себе все-таки доводиться.

Я не маю змоги “обговорити” письмо або, як ще визначалося, “композицію” текстів, про які

йшлося, це остання річ, з якою вдалося б упоратися засобами бесіди. Відзначу лише, що дія (ефект) теоретичних тез, які я визнав за необхідне сюди залучити, часто-густо викривлювала цю структуру; й навпаки; я зі свого боку розмірковував над цим, скільки вистачало снаги.

Так, безперечно, деякі тексти, що належать до розряду “літературних”, як мені здалося, здійснюють прориви або злами найширшого розмаху: Арто, Батай, Малларме, Соллерс. Чому? Та хоч би з тієї причини, яка навіює нам підозру до найменування “література” й до того, що підпорядковує її концепт художній літературі, мистецтву, поезії, риториці та філософії. Ці тексти здійснюють, у самому своєму русі, маніфестацію й практичну деконструкцію того *уявлення*, яке склалося у людей стосовно літератури, при тому, що, зрозуміло, задовго до цих текстів “модерну” певна “літературна” практика давно могла вже працювати проти цієї моделі, проти цього уявлення. Але саме у спиранні на ці останні тексти, у спиранні на загальну конфігурацію, яка там помітна, краще за все переосмислити, без ретроспективної телеології, закономірність попередніх проривів.

Отже, деякі тексти, й серед них щойно вами згадані, як мені здалося, окреслюють і вибудовують певну структуру опору тій системі філософських концептів, яка начебто зазіхала на панування над ними, на їх охоплення, чи то безпосередньо, чи то через категорії, відгалужені від цих

філософських підвалин, категорії естетики, риторики або критики у традиційному розумінні. Наприклад, вартості сенсу або змісту, форми або означального, метафори/метонімії, істини, зображення тощо, принаймні в їхній класичній формі, вже неспроможні дати тут звіт про деякі дуже певні ефекти. Саме це я спробував відзначити з приводу “Чисел” (і попередньої белетристики) Соллерса, з приводу “Міміки” (й цілої групи інших творів) Малларме, причому знову порушуючи найзагальніше питання про “істину” в його зв’язку з настільки ж загальним питанням про “літературність”. Вирішальний поступ останнього півсторіччя полягав, як мені здається, саме в експліційному формулюванні питання про літературність, особливо починаючи з російських формалістів (не тільки у спіранні на них: через цілу сукупність історичних потреб найбільш безпосередньою детермінантою була певна трансформація літературної практики як такої). Виникнення цього питання про літературність дозволило уникнути певної кількості редуцій та непорозумінь, які завжди матимуть тенденцію до рецидивів (тематизм, соціологізм, історицизм, психологізм під найзамаскованішими формами). Звідси виникає потреба у формальній і синтаксичній проробці. А проте симетричні реакція або редуція, можливо, окреслюються вже нині: вони могли б полягати в ізолюванні, задля її збереження, певної формальної специфіки літературності, що набуває тоді власної сутності та

власної істини, яку вже не доведеться надалі приписувати до інших сфер, теоретичних чи практичних. Звідси рух, ескіз якого я окреслив у “Подвійному сеансі”²⁸: маркірувати певну недовіру стосовно мотиву “літературності” й водночас протиставляти її уперту наполегливість сукупності того, що я називаю *міметологізмом* (не *мімезисом*, але певною інтерпретацією *мімезису*). Все проходить крізь цей *хіазм*, усе письмо є охопленим ним — практика. Форма хіазму, цього χ , дуже мене цікавить, не як символ невідомого, але оскільки тут має місце, як підкреслено у “Розсіюванні”, різновид вилки, розвилки (це серія *перехрестя*, *carrefour* від лат. *quadrifurcum* *подвійна розвилка*, *grille* решітка, *clavicula* плетениця, *clavis* ключ тощо), взагалі кажучи нерівномірної, коли одне вістря простягається далі, ніж інше: фігура подвійного жесту й перетину, про яку ми щойно вели мову.

Так ось, щоб відповісти на ваше запитання, я скажу, що мої тексти не належать ні до реєстру “філософських”, ні до реєстру “літературних”. Вони сполучаються у такий спосіб, принаймні сподіваюся на це, з іншими, які завдяки певному здійсненому в них прориву мають найменування “філософських” або “літературних” уже тільки в порядку своєрідної *палеонімії*: питання про *палеонімію*: у чому полягає стратегічна потреба (й

²⁸Тель Кель, 41 с.6 та 35 (“Розсіювання”, с.203 — 209 та 253).

чому ми ще називаємо *стратегічною* операцію, яка врешті-решт відмовляється підпорядковуватися телео-есхатологічному горизонтові? до якої міри відмова ця є можливою й як вона *виговорює собі умови своєї дійовості*? чому вона зобов'язана їй собі виговорювати, аж до питання про саме це *чому*? чому *стратегія* має схильність відсилати радше до *гри* стратагеми, ніж до ієрархічного зорганізовування засобів і цілей? та ін. Не так уже швидко поталанить перетравити ці питання), у чому, як я кажу, полягає “стратегічна” потреба, що вимагає іноді зберегти *старе ім'я*, щоб пустити в хід новий концепт? З усіма застереженнями, продиктованими цим класичним розмежуванням імені та концепту, можна було розпочати опис цієї операції. З урахуванням того факту, що іменем називається не крапкова простота концепту, але концептуальна структура, *центрована* навколо того чи того предикату, ми переходимо: 1) до виокремлення певної предикативної риси, редукованої, захищеної до резерву, обмеженої всередині якоїсь концептуальної структури (обмеженої з мотивів і через співвідношення, які обов'язково потребують аналізу) й *найменованої X*; 2) до розмежування, до прищеплення й до упорядкованого розширення цього відібраного предикату, причому ім'я *X* зберігається на правах *важеля впливу* й для збереження контролю над попередньою організацією, яку належить дійово трансформувати. Отже, відбір, прищеплення, розширення: вам відомо, що все

це я й називаю, відповідно до щойно описаного мною процесу, письмом.

Ж.-Л.У. — *Ще раз порушимо тоді, додержуючися зоряного руху нашого маршруту, проблему, вже зачеплену в одному з попередніх запитань й таку, що аж напрошується сама по собі у зв'язку з тим, що ви зараз висловили стосовно цієї теми “старого імені”. Серед речей, вами зараз сформульованих, я підтримаю той безперечно точний факт, що матеріалістичний текст в історії його витіснення не був захищений від небезпек, закладених у будь-якій формі звичайного перевертання домінуючого ідеалістичного дискурсу; цей матеріалістичний дискурс міг таким шляхом набувати метафізичної (тобто механістичної, недіалектичної) форми, залишаючися бранцем опозитивних пар домінуючого (ідеалістичного, метафізичного) дискурсу, пар, усередині яких цей матеріалістичний дискурс здійснює свої перевертання відповідно до відомої тактики, тобто дотримуючися певного жесту, яким цей (механістичний) матеріалізм абсолютно не здатний оволодіти.*

Проте, ви самі це відзначили, у здійсненні певної стратегії це перевертання — не ніщо (воно не вичерпується суто дзеркальним відношенням), і його результат (як результат будь-якого процесу протиріччя) “не дорівнює нулеві”; це перевертання, “яке не ніщо”, саме включене до історії, диференційованої історії матеріалізму та діалектики, куди з необхідністю

вплетена участь — та дійовість — політичного в його впливі на ідеологічне.

З іншого боку, цей факт, який у своїй діалектичній формі, такій, яка змогла скластися особливо від Маркса до Леніна, після Гегеля, матеріалістичний текст навряд чи звідний до вивороту певної позиції (ідеалістичної) всередині тієї самої метафізичної пари, але навпаки, як відзначав Соллерс у праці “Ленін та філософський матеріалізм” (Тель Кель, № 43), він перебуває в асиметричній позиції стосовно ідеалістичного дискурсу, чю лінійну парність він долає.

Тоді, зупинившись на одному з аспектів нашої дискусії, що триває, а саме у цьому просторі питання про “старі імена”, чи не вважаєте ви, що з концептом протиріччя справа стоїть так само, як з концептом несвідомого, якщо вже ви дійшли визначення фрейдівського несвідомого як позначки “інакшості”, “рішуче вилученої з будь-якого процесу презентації, який дозволив би нам найменувати її такою, що з’являється особисто”, отож хоча Фрейд надає цій “інакшості” “метафізичне ім’я несвідомого”, позначений таким чином концепт, яким він функціює в економії фрейдівських теорії та практики, вислизає у своєму строгому розумінні від метафізичної редукації; чи не таке саме відбувається й з протиріччям: воно є “метафізичне ім’я”, якщо розмірковувати про його включеність до гегелівської діалектики, наскільки ця остання може

розглядатися як над-визначена телеологічним рухом зняття, *Aufhebung*; але те, що позначається цим концептом, найменованим так, в економії матеріалістичної діалектики, не має вже нічого спільного, у своєму строгому розумінні, саме з метафізичним дискурсом; тим паче, що знадобилося б ще, мабуть, обговорити саму цю назву “метафізичне ім’я” стосовно концепту протиріччя, аж навіть до його гегелівського застосування:

а) оскільки ціла лінія метафізичної думки (логоцентризм, по суті) виступала й продовжує експліційно виступати як витіснення-придушення, зламати й відкрити яке (у бік його витісненого/придушеного) в історичному вкрай важливому жесті приходить гегелівська діалектика, здійснюючи рух, стосовно якого діалектичний матеріалізм є історично моментом перевертання та зміщення на інший ґрунт;

б) оскільки протиріччя, рефлексія щодо протиріччя безперечно є фундаментальним мотивом матеріалістичного тексту витісненого/придушеного (ідеологічно та політично) впродовж сторіч, і вже згадані складності щодо його розробки не повинні заступати ту обставину, що в своїх діалектичних підвалинах він долає метафізичний дискурс (не потопавши в ньому від початку до кінця) тією мірою, якою те, що отримало найменування “духу” або “свідомості”, помислене матеріалізмом як одна з форм матерії (з часів, наприклад, Лукреція,

котрий наголошував на “тілесній природі душі та духу”), яка, в свою чергу, отримує як філософський концепт засадове визначення через свою “єдину” властивість”, як казав Ленін, “бути об’єктивною реальністю, існувати поза нашою свідомістю”, або, повторюючи один нещодавній вислів з галузі діалектично-матеріалістичного аналізу практики означування, як те, що “не є сенс”, те, “що є без нього, поза ним і всупереч ньому” (Крістєва), до того ж ця радикальна гетерогенність (матерія/сенс) визначається водночас “як поле протиріччя”).

Але у такому випадку, либонь, слід було б попрохати вас уточнити, яким буде статус “рознесення”, *différance*, та імплікованої ним логіки стосовно протиріччя, до того ж ми можемо пригадати, щоб полегшити надалі стрибок до інших питань, що у тому самому тексті (“Матерія, сенс, діалектика”, Тель Кель № 44) Крістєва визначала протиріччя як “матрицю означування”.

— Не можу вам тут побудувати відповідь, яка б принципово відрізнялася від тієї, яку я почав висловлювати з приводу концепту “матерія”. Я не вважаю, що може існувати “факт”, який дозволив би нам сказати: у марксистському тексті *взагалі* протиріччя *взагалі*, діалектика *взагалі* уникають підпорядкування метафізиці *взагалі*. З іншого боку, ви кажете, цитуючи Леніна: “єдина властивість” бути “об’єктивною реальністю, існувати поза нашою свідомістю”. Кожен з еле-

ментів цієї тези порушує, визнайте це, серйозні проблеми. У ній треба проаналізувати весь накіп, що дістався у спадок від історії метафізики. Якщо вона справді у кінцевому підсумку й саме у цій формі стоїть на чолі філософського тексту Леніна, то не їй належить переконати мене в тому, що ленінська думка порвала з метафізикою. Нині, скрізь, де, й тією мірою, якою мотив протиріччя дійсно функціонує в текстовій праці поза спекулятивною діалектикою і з урахуванням нової проблематики сенсу (чи можна говорити, що вона розроблена у Маркса та у Леніна? Й чи є антимарксистським сумнів з цього приводу? Чи не достатньо історичних потреб для пояснення, виправдання цього?), я за це. Бачте, повторюю, я не вважаю, що ми маємо право говорити, навіть з марксистської точки зору, про гомогенний марксистський текст, який негайно звільняв би концепт протиріччя від його спекулятивного, телеологічного, есхатологічного шару. Якщо ми прагнемо відшукати місцезнаходження того, що ви називаєте “витискуваним” філософії, а надто в тому, що стосується матерії та протиріччя, треба повернутися не лише до Маркса, як мінімум до цілого пласту відкритого ним тексту, але ще значно глибше, як сам він розумів, аж до так званих “грецьких матеріалістів”, долаючи вкрай складні проблеми прочитання й “перекладу”, що не дуже сприяють передбаченню здобутків у нашій лексиці. Певним чином ми тут ще знаходимося на стадії белькотіння. У “Подвійному се-

ансі” я обмежився відсиланням, у деяких делікатних пунктах, до демокритівського “*rythmos*” (письмо та ритм водночас), важливого, на мій погляд, терміна системи, яку Платон, мабуть, намагався редукувати до мовчазності, “онтологізуючи” її²⁹. Доки ця робота, яка передбачає задовгий і докладний маршрут читання, не виконана, а потребує вона чимало часу, у цій галузі збережеться фундаментальна невизначеність. З цього аж ніяк не випливає, що весь науковий процес треба призупинити аж до якогось філологічного відкриття. Але стратегічний вибір означальних (над чим ми тут б’ємося) не може бути абсолютно незалежним від цих історичних читань.

Ж.-Л.У. — *Я відчуваю цілковиту одностайність з вами з цього питання й ні в якому разі не здумав би уявляти, що існує, кажучи про концепт протиріччя, якийсь з усіх боків гомогенний марксистський текст. Я запитував у себе лише таке: чи не можна вважати, що у кожній марксистській установці, в її засадах (ось чому я пригадав вірш Лукреція, що відзначає “тілесну природу душі та духу”), причому в порядку структурно необхідного включення, має місце*

²⁹Крім читання аналізів Бенвеніста, які я цитував у “Подвійному сеансі”, моїми гідями у цій царині були праці та уроки Н. Wismann’a та J. Bollack’a. Під час одного з семінарів в “Еколь нормаль” я спробував розглянути з цієї точки зору текст “Тімея” й доволі проблематичне поняття *місця, сфери*.

подвійний мотив “матерії” та “протиріччя”; це й змусило мене тоді знов, але під іншим кутом, поставити вам питання про стосунки між логікою, яке виявляє цей подвійний реєстр “матерія/протиріччя”, та логікою, імплікованою в мотиві “рознесення”: стосунки тут виявляються необхідними саме через той факт, що вашу роботу можна зрозуміти, ви це підкреслили, як критику ідеалізму; й саме питання також є необхідним тією мірою, якою обидва типи логік, про які йдеться, не збігаються абсолютно. Наприклад, чи припускаєте ви зараз у вашій роботі, що, відштовхуючися від економії, в якій концепт протиріччя не виникає, ви розгортаєте можливість якогось ставлення до економії, пов’язаної з мотивом “матерія/протиріччя”?

— Концепт протиріччя не знаходиться на авансцені через причини, на які я щойно посилався (стосовно Гегеля: “Цей клопець потребує часу, щоб його перетравити”, Енгельс, про Гегеля; лист К.Шмідту від 1.11.1891). Але щодо ядра, або радше перепаду, що утворює концепт й похідні (ефекти) протиріччя (рознесення та конфлікт тощо), то написано мною здається мені абсолютно експліційним.

Ж.-Л.У. — Можливо, нам пощастить тоді додатково уточнити сенс нашого запитання, перемістивши його до дуже конкретної царини.

Г.С. — У “Навіяному слові”, наприклад, ви, говорячи про ставлення Арто до метафізики,

підкреслюєте, що один і той самий Арто звертається до системи метафізики й водночас її розхитує, руйнує, переборює на практиці. Ця практика розхитування, переборення, деструкції — чи не здається вам, що вона виявляє якусь логіку протиріччя, очищену від спекулятивних привнесень?

— Так, чому б ні? За умови, що ми визначимо концепт протиріччя з необхідними критичними застереженнями, з'ясувавши її відношення або її безвідносність до гегелівської “Логіки”. Легко сказати, звичайно. (Я пишу про протиріччя та про діалектику з цієї точки зору в одному з текстів про Арто).

Ж.-Л.У. — Якщо вже нам довелося знову повернутися до Гегеля, то, можливо, зараз саме на часі поставити ще одне запитання, змінивши раніше задане запитання стосовно відношення між вашою роботою та “літературним” текстом, тобто певним чином означального функціювання. Я маю на увазі передусім вашу працю “Колодязь та піраміда (вступ до семіології Гегеля)”: що, серед іншого, робить текст Гегеля особливо чарівним, так це можливість знайти в ньому водночас і процес “перепривласнювання сенсу”, доведений до найвищого щабля діалектичної складності (так ви прийшли до того, щоб написати у “Грамматології”: “Гегель, останній філософ книги”), і заразом цю практику означальної логіки, уважної й до свого власного уписування в мову, в сцену мо-

ви (ї ви додаєте: Гегель, “перший мислитель письма”); стосовно Гегеля, отже, що саме має, на вашу думку, сягати процесу гегелівської діалектики як такої? Якою є доля “письма” у Гегеля? Й якщо ви здійснюєте стосовно нього операцію “нижчого та радикального зміщення”, то чи здійснюєте ви її, рухаючися виключно зовнішніми теренами (але ж він є “першим мислителем письма”), а якщо ні, то що в гегельянстві могло б становити для вас частину того, що марксистський текст, зі свого боку, визнав за можливе йменувати “раціональним зерном” гегелівської діалектики?

— Щоб відповісти безпосередньо, я скажу: взагалі ні теренами, ні чимсь суто зовнішнім. Але ваше запитання є доволі важким. Ми ніколи не досягнемо кінця у справі читання й перечитування гегелівського тексту й, у певному розумінні, я нічого іншого й не роблю, як тільки намагаюся дати пояснення з цього приводу. Я власне гадаю, що текст Гегеля з необхідності є шпаристим; що він є чимсь більшим та інакшим, ніж заокруглена окресленість його репрезентації. Він не звідний до суми філософем, він здійснює з однаковою необхідністю потужну операцію письма, певний залишок письма, й тут треба перевірити ще раз дивні стосунки, що зав’язуються ним з філософським змістом, той рух, яким він переступає межі свого хочу-сказати, дозволяє себе відхилити, повернути, відтворити поза межами своєї самототожності. На цю тему можна віднай-

ти досить цікаві вказівки, які, звичайно, не є вичерпними, у Фейєрбаха, котрий пригаймні порушив проблему Гегеля-письменника, проблему певного *протиріччя* (це його слово) між гегелівським письмом та його “системою”. Я не можу зараз вдаватися до деталей, але зроблю це в тексті, який повинен побачити світ наступної зими.

Й узагалі все це питання про “раціональне зерно” (чи в таких термінах це питання повинно формулюватися сьогодні? Я не певний) не може бути по-справжньому розробленим інакше, як проходячи *в особливості* через читання Гегеля Марксом, Енгельсом, Леніним, між іншим у “Зошитах про діалектику” (“Філософських зошитах”), які заслуговують на виняткову текстуальну увагу й такий самий тип читання, чого досі не було можливості спробувати зробити й що нині стає більш приступним (таким є принцип вашого тексту в “Теорії множин”, текстів Соллерса та К.Глюксман про Леніна в “Тель Кель” та, в загальному розумінні, праць групи Тель Кель — маю привід нагадати тут про солідарність та про незмінно щедру підтримку, ви знаєте, ось вже впродовж 5—6 років). Що робить Ленін, коли пише, маючи на увазі те чи те гегелівське висловлювання, “читайте” (тлумачте? переосмислюйте? перекладайте? розумійте?)? Простежте також за всіма “метафорами”, за допомоги яких Ленін намагається визначити ставлення діалектичного матеріалізму до гегелівської “Логіки”, метафорами, з першого погляду, несполучними

між собою (“геніальність”, “передчуття” та “система”, перевертання та обезголовлювання, генетичний або органічний розвиток “сім’я” та “зародка” тощо). Взяті кожна окремо, вони були б незадовільними, але в їхній активній “суперечливості” вони справляють зовсім інший ефект. Є ще чимало інших³⁰, і ця письмова безліч фігур, кожна з яких як така нас іноді відкидала б по цей бік Гегеля, але які взаємно збагачують одна одну, є відкритою для практичного та теоретичного завдання нового визначення стосунків між логікою діалектичного матеріалізму та гегелівською логікою. Вона допоможе генеральному переглядові того історичного простору, який я для зручності назвав би “постгегелівським”, так само як і новим запитанням про письмо, філософське письмо, про сцени письма та про філософію. Це неможливо зробити інакше, як пере-вписуючи ці тексти в їхню чинність письма й порушуючи, у прикладі, що нас цікавить, проблему мови Леніна, історичного поля, в якому він писав, дуже конкретної ситуації та політичної стратегії, яким було підпорядковане формування цих текстів, тощо.

Ж.-Л.У. — Тут нам, мабуть, доведеться ставити нові запитання. По ходу вашого просування ви визнали за потрібне спертися, наприклад, через читання таких текстів, як

³⁰Пор. “Біла міфологія”, особливо с.5 [“Межі...”, с.255].

*Малларме або Арто, але також й в усій “Гра-
матології”, на такий запропонований лінг-
вістикою концепт, як означальне, — концепт,
який ви стратегічно вписуєте до іншого лан-
цюжка (рознесення/письмо/відбиток), стосов-
но якого ви його ставите в позицію залежності.
Залежності, поміж іншим, складної, оскільки у
цьому концепті означального окреслений та-
кож, у самому вашому тексті, інший ланцюжок,
який не звідний (принаймні з мого погляду) до
першого ланцюжка: позапокладеність-гетеро-
генність означального (ви говорите також про
тіло, про “письмо тіла”) стосовно цього безпо-
середнього схоплення означуваного відповідно до
класичної метафізичної теми, у безпосередньо-
му наближенні свідомості до самої себе. Таким
чином, до мотиву рознесення (différance) як
“можливості концептуальності, її процесу та
концептуальної системи взагалі” з необхідніс-
тю приєднується інший мотив, через який ця
“можливість” сама отримує визначення як
щось таке, що ніколи не відсилає до якогось
трансцендентального еґо (єдність певного “я
мислю”), але немовби є вписаним до царини ра-
дикально позапокладеної суб’єктові, який “стає
розмовляючим суб’єктом лише за умови вступу
в стосунки з системою мовних відмінностей”,
або ще: “стає означальним (взагалі, завдяки
слову або іншому знакові) лише вписуючися до
системи відмінностей”. До того ж ці “відмін-
ності”, як ви кажете, не “впали з неба”, “не*

більшою мірою вписані в якийсь *topos poietos*, ніж прописані на восковій дощечці мозку”; вони навіть “з самісінького початку є цілковито історичними”, “якщо тільки слово ”історія “не містить у собі мотив кінцевого придушення відмінності”.

Тоді доведеться порушити цілу низку запитань:

а) Як все ж таки стоїть справа з цими “відмінностями”, які справді “не впали з неба”? Що може означати цей “рух продукуючої (іх) гри” перед лицем “історії”, відкинутої врешті-решт як “кінцеве придушення відмінності”, якщо припустити, що мотив гетерогенності аж ніяк не дозволяє осмислити себе лише під єдиною темою розставлення, тією мірою, якою мотивом гетерогенності імпліковано подвійний момент (ось рух певного протиріччя) відмінності (порожнеча, розставлення) та покладання певної інакшості. Чи не можна вважати, що ці “відмінності”, тут як мовні відмінності, як типи мовного означального, завжди виходять у те, що Лакан називає символічним, і тому вони в якійсь своїй частині пов’язані по суті (а не лише по типу факту, що відбувся, як феноменальна похідна “рознесення” або “руху продукуючої (іх) гри”) з соціальною практикою в аспекті її значущих способів продукування (її мов)?

б) Звідси постає друге запитання: які, з вашого погляду, стосунки може мати проблематика письма, у вашому визначенні, з проблема-

тикою означального, як її витлумачив Лакан, коли означальне “являє собою суб’єкт для іншого означального”?

— Насамперед, я не дуже розумію, чому поняття розставляння, принаймні так, як я його практикую, є несумісним з мотивом гетерогенності...

Ж.-Л.У. — Ні, я так не сказав; дозволю собі повернутися до свого запитання: чи повністю мотив гетерогенності є перекритим поняттям розставляння? Маючи справу з інакшістю та розставлянням, чи не стоїмо ми перед лицем двох моментів, які не є тотожними один одному?

— Справді, ці два концепти не означають одну й ту саму річ; але при цьому я гадаю, що вони є абсолютно нероздільними.

Ж.-Л.У. — Цілком згодний; я казав у преамбулі мого запитання, що вони пов’язані діалектично, тобто суперечливо.

— *Розставляння (espacement) не означає нічого, нічого існуючого, ніякої присутності на відстані; це індекс нередукованої позапокладеності й водночас руху, зміщення, що вказує на нередуковану інакшість. Я не бачу, як можна було б роз’єднати ці два концепти, розставляння та інакшості.*

Ж.-Л.У. — Але я дозволю собі повторити: немає абсолютно ніякого запитання щодо роз’єднання цих двох концептів. Якщо на те ваша ласка, давайте простежимо за заломленням

цього запитання у більш конкретній галузі, щойно позначеній мною, у царині статусу цих відмінностей, які “не впали з неба”, цих мовних відмінностей...

— Не лише мовних.

Ж.-Л.У. — Справді; але розставлення як таке, в його строгому сприйнятті, з мого погляду, не може власними силами обґрунтувати, приміром, ту систему мовних відмінностей, усередині яких має конституюватися суб'єкт.

— Припустимо. Зрозуміло, що концепт розставлення власними силами не здатен нічого обґрунтувати, як і будь-який інший концепт. Він не може слугувати обґрунтуванням відмінностей — того, що розрізняється, — між якими виявляється розставлення, що їх разом з тим обмежує. Але було б наданням теологічної функції цьому концептові, якби ми очікували від нього пояснювального принципу для всіх певних просторів, для всіх відмінностей. Розставлення діє, звичайно, в усіх галузях, але саме через те, що це різні галузі. Ї його дія тут щоразу є різною, інакше зчленованою³¹.

³¹Перечитуючи цю частину нашої бесіди, я помічаю, що своїм уточненням “не лише мовних” (це лише нагадування про те, на чому я пильно наполягав) я в принципі відповів на сукупність вашого запитання, яке експліційно передбачало, що відмінності є “мовні відмінності, типи лінгвістичного означального”.

Уточнюю, що розставлення є концептом, що містить також, хоча й не тільки, значення продуктивної, позитивної,

Що стосується концепту *означальне*, який я іноді вживаю, то він також є навмисне двозначним. Знов маємо подвійне включення. (*Зачин* деконструкції, який не є довільним рішенням або абсолютним началом, відбувається не деінде, і не в абсолютній позамежності. *Зачин*, надкус, надтин проходить уздовж силових ліній та сил розриву, локалізованих у деконструйованому дискурсі. *Топічне* та *технічне* визначення найнеобхідніших місць та операторів (підходів, захоплень, важелів тощо) у кожній конкретній ситу-

породжуючої сили. Як *розсіювання*, як *рознесення*, він містить генетичний мотив; тут не лише інтервал, простір, що утворюється між двома елементами (до чого звідне й розставлення у побутовому розумінні цього слова), але *розставляння*, тобто операція або принаймні рух віддалення. Цей рух є невіддільним від часовості-очаснення (пор. “Рознесення”) й від самого рознесення, від сутички сил, які тут задіяні до роботи. Він позначає те, що розходиться з собою, перериває будь-яку самототожність, будь-яку точкову зібраність власне на собі, будь-яку самооднорідність, будь-яку приналежність своїй власній інтеріорності (пор. “Голос і феномен”, с.96). Ось чому я погано бачив — й досі погано бачу — як і чому вам було важко відірвати його, коротше кажучи, від мотиву *eteron*. Звичайно, ці два мотиви не збігаються з абсолютною точністю, але ж ніякий концепт не збігається ні з яким іншим, таким є закон розставляння. Зрозуміло, якби я тільки й робив, що повторював раз у раз слово розставляння, ви б мали цілковиту рацію. Але моє наполягання на *іншому* й на деяких інших речах було б не меншим. Розставляння означає також саме неможливість редукувати ланцюжок до одного з його кілець або віддати безумовну перевагу тому чи тому. Нарешті, я повинен нагадати, що рознесення не (є) насамперед субстанцією, сутністю, причиною тощо, яка залишає місце для якоїсь “феноменальної похідної”.

ації залежить від історичного аналізу. Цей останній *окреслюється* у загальному русі поля, він ніколи не вичерпується свідомим розрахунком “суб’єкта”). З одного боку, означальне є позитивним важелем: скажімо, я визначаю письмо як неможливість для знакового ланцюжка затриматися на такому означальному, яке не подовжило б його, оскільки воно саме вже перебуває в позиції значущої субституції. На цій фазі перевертання ми вперто *протиставляємо* полюс означального домінуючому авторитетові означуваного. Але це перевертання є необхідним та водночас і недостатнім, я ж до нього не повертаюся. Я, таким чином, регулярно маркірував обертання, за допомоги якого слово “означальне” нас знов уводить до логоцентричного кола³².

Що стосується іншого аспекту того самого запитання, щодо важкого й специфічного тексту, то я зараз спробую пояснити, хоча б стисло, в індикативному й програмному модусі. Тут також, чи йдеться про психоаналітичний дискурс узагалі, чи про дискурс Лакана, ніде немає ні якоїсь даності, ні однорідної даності.

Про поняття *означального* я вам вже оповів, яким, на мою думку, є стан справ. Те саме стосується, можна сказати одразу, поняття *репрезен-*

³²Пор. наприклад “Про граматику”, розд.1 (“Програма”, “Означальне та істина”, “Письмове буття”), особливо с.32, прим.9, “Семіологія та граматику”, “Подвійний сеанс” II [“Розсіювання”, с.284] (прим. ред.).

тації та суб'єкта.

Щоб визначитися, без задовгих міркувань (у “Подвійному сеансі” саме й іде мова про рубіж, довготу, кастрацію, розсіювання), але й без піруету перед запитанням, який не резюмується до трьох поняттєвих атомів, щоб визначитися, отже, стосовно того, що могло б йменуватися моєю “позицією” щодо цього, хіба не корисно буде згадати спочатку, що після “Про граматику” (1965) та “Фрейд і сцена письма” (1966) всі мої тексти містили те, що я назвав би їхньою психоаналітичною “досяжністю”? Звідси не випливає, що в усіх моїх попередніх текстах нічого такого не було (“Сила й значення”, “Насильство й метафізика”, “Навіяне слово” тощо). Питання так чи так, у будь-якому разі, є порушеним. Експліційно, підкреслено, але також і у спосіб залишення, у самому письмі та в упорядкуванні концептів, певних лакун або просторів вільного ходу, продиктованих поки ще лише майбутньою теоретичною артикуляцією в отворі між новим загальним питанням про граму — й про специфічність будь-якого тексту (питання, яке тоді ставало гарячим) — та питанням психоаналізу. У кожному тексті, це можна за бажання перевірити, я намагаюся таким чином досягти того, щоб у різновидах цієї нескасовної артикуляції те, що я вважаю новими теоретичними й практичними засновками, від початку не замикало проблематику, не захаращувалося квапливими й такими, що не мають строгого статусу, украплюваннями,

отже, зберігало б таку форму, яка дозволяла б уникнути принципової дискваліфікації подальшими результатами (що залишається, зрозуміло, завжди можливим: ось чому я сказав “намагаюся”. Й, відзначимо побіжно, ця схема має чинність, *mutatis mutandis*, у ставленні граматології до марксизму). Тоді треба було, впроваджуючи теоретично та практично ці нові способи артикуляції, зламати єдину існуючу поки що герметичну огорожу, ту, яка утримує питання про письмо (взагалі філософське та літературне особливо) під опікуванням психоаналізу, але також і ту, яка зазвичай робить психоаналітичний дискурс сліпим до певної структури текстової сцени.

Сьогодні я начебто чітко бачу, яка саме програма роботи з мого боку й принаймні наскільки я можу тут забігати наперед, вимальовується на терені “Розсіювання” (у тексті, що носить цю назву й має експліційні “теми”, можна було б сказати нашвидкуруч, колону, розріз, різ, гімен, кастрацію в їхньому ставленні до двох, до чотирьох, до певної едіпової трійці, до діалектики, до зняття, до “є”, до присутності й до сукупності питань, які мене цікавили в інших місцях), в “Фармації Платона” (таке саме зауваження) і в “Подвійному сеансі” (більш безпосередньо навколо приміток 8, 9, 10, 53, 55, 61 тощо, але практично скрізь). Як це видно у перелічених текстах й у “Білій міфології” кожному, хто має бажання її прочитати, найзагальнішим заголовком до всієї проблеми було б: кастрація та

мімезис. Я можу тут лише відіслати до цих аналізів та до їхньої послідовності.

Концепт кастрації по суті є невіддільним у цьому аналізі від концепту розсіювання. Але цей останній надає місце тому *більше та менше*, яке чинить нескінченний опір — і так само не може нічого нав'язати — ефектові суб'єктивності, суб'єктивації, апропріації (зняття, сублимація, ідеалізація, реінтеріоризація [*Erinnerung*], означування, семантизація, автономія, закон тощо), що Лакан — даю тут відповідь на ваше запитання — іменує порядком “символічного”. Від неї вислизає та її дезорганізує, примушує її пробуксовувати, позначає її своїм письмом, разом з усім ризиком, який звідси може впливати, але водночас не піддається концептуалізації у категоріях “уявного” або “реального”. Я ніколи не був переконаний у необхідності цього поняттєвого тричлена. Його застосованість, принаймні, залишається *більш вузькою*, ніж у тієї самої систематики, яку я поставив під знак питання³³. Якщо

³³ Ваше запитання про “те, що Лакан іменує символічним”, спонукає мене на загальну відповідь, на принципове пояснення, якщо й не на детальне пояснення, якому тут забракне місця. Приймаючи вперше закон бесіди й декларативного модусу, я від нього вже не ухилюся. З іншого боку, я знаю, що деякі мої друзі, з причин часто-густо суперечливих, висловлювали жаль з приводу мого нейтрального ставлення до цього предмета. Отож, схематично.

У текстах, до цього часу опублікованих мною, дійсно має місце повна відсутність посилань на Лакана. виправданням цьому є не лише нападки у формі або у різновидах повертан-

ви бажаєте справді проаналізувати розсіювання з цієї особливої точки зору, то воно буде не лише можливістю для тієї чи тієї позначки *розклада-*

ня своєї власності, які після появи “Про граматологію” у “Критиці” (1965) (і навіть, кажуть мені, ще раніше) Лакан посилив, прямо чи побічно, приватно й на публіці у своїх семінарах, і після зазначеної дати мені довелося констатувати це самому при читанні майже усього написаного ним. Подібні рухи відповідали щоразу аргументативній схемі, достоту проаналізованій Фрейдом (“Глумачення сновидінь”); я стосовно неї показав (“Грамматологія”, “Фармація Платона”, “Колодязь і піраміда”), що нею завжди позначений процес, традиційно спрямований проти письма. Це так званий аргумент “одного казана”, який нагромаджує для потреб судової справи несумісні твердження (1. Знецінювання та відкидання: “це нікуди не годиться” або “я не згодний”. 2. Висока оцінка й повернення своєї власності: “втім, це належить мені й я про це казав неодноразово”). Ці судоми дискурсу — з приводу яких я жалкував — не були незначними й кликали, зі свого боку, також до уважного прислухання. Я, можливо, не затримався б на цьому, якби не відчував себе уповноваженим на те, крім решти, причинами історико-теоретичного походження (тут відмінність від менш важливого випадку, про який ми згадували вище).

Отож, стисле резюме.

На час моїх перших публікацій “Твори” Лакана не були ще зібраними й видрукованими. На дату виходу в світ моїх “Про граматологію” та “Фрейд і сцена письма” я читав лише “Функцію і поле слова й мови у психоаналізі” та “Інстанцію слова у несвідомому, або Розум опісля Фрейда” (цитувалося у “Навіяному слові”). Перекоаний у важливості цієї проблематики в царині психоаналізу, я відзначив там також певну кількість важливих мотивів, які утримували її по цей бік критичних питань, що окреслювалися у мене, й *усередині* того логоцентричного або фонологічного поля, яке я збирався обмежити й розглянути. Ці мотиви були, серед іншого, такими:

1. Деякий *telos* “повного слова” в його сутнісному зв’язку (а іноді аж до ефектів ототожнення, що зачаровує) з Істиною.

тися (див. гру цього клінічного слова в “Фармації Платона”, “Розсіюванні” та “Подвійному сеансі”), сила — сила повторювання, а отже авто-

Перечитайте тут у всьому розмахові її обертонів розділ “Порожнє слово й наповнене слово у психоаналітичній реалізації суб’єкта”: “Будьмо категоричними, у психоаналітичному анамнезі йдеться не про реальність, але про істину, поезія дія наповненого слова полягає в тому, щоби перевпорядкувати випадкові обставини минулого, надавши їм сенсу майбутніх необхідностей, таких, якими їх творить крихта свободи, в якій суб’єкт дає їм бути присутніми” (с.256), “народження істини в слові”, “істина цього одкровення” у “присутньому слові” (там же) й маса інших висловлювань такого гатунку. Хоча еліптичних і рапсодичних варіацій не бракує, відтоді я так і не знайшов строгої постановки питання про цю перевагу істини в її історично та архітектонічно найістотнішому місці.

Саме цією критичною постановкою питання, й якраз у тому пункті, де вона стосується зв’язку повного слова, істини та присутності (пор. поміж інших місць “Про граматику”, с.18), я й був тоді спеціально зайнятий.

2. Під виглядом повернення до Фрейда — масоване повернення до гегелівської поняттєвості (ще точніше, до концептуальної системи “феноменології духу”, в стилі доби й без зчленування з системою “Логіки” або з гегелівською “семіологією”) й до поняттєвості Хайдеггера (та сама алетейя, завжди визначувана як “одкровення”, “приховання/виявлення”; та сама присутність і буття сущого; те саме *Dasein*, що знов перетворилося на суб’єкта, с.318!). Я хотів би бути останнім, хто вважатиме це регресією в собі, але відсутність будь-якого теоретичного й систематичного пояснення стосовно статусу цього (й деякого іншого) імпортованого добра подеколи здавалася мені прикладом, скажімо, тих філософських зручностей, що їх засуджують наприкінці “Місця літери у несвідомому” й, мов відлуння Фрейдові, у “*Scilicet I*”. Оголошувати пізніше, що такі вагомні запозичення з “Феноменології духу” мають “дидактичну” мету або що так часто вводжувані словники трансцендентальної феноменології або гуссерлівського ідеалізму (“інтерсуб’єктивність”, наприклад) має

матичності та експорту, — яка дозволяє їй позбавитися своєї прив'язаності до єдності означуваного, якого без неї немовби не існує, розчепити

прийматися з певною “epoché”, залагоджувати такі проблеми однією фразою мені видавалося занадто легким.

Саме тоді у викладанні й у тому, що я публікував, я спеціально дослідив, з відомої вам критичної точки зору, текстіву систему Гегеля, Гуссерля й Хайдеггера. Вимірюючи вигини їхніх ходів, я розумів, що пристосовувати їх на такий кшталт не можна. Фрейда — також.

3. Похапливе відсилання до авторитету фонології й, ще точніше, до сосюрівської лінгвістики. Тут найбільш специфічна праця Лакана: відправляючися від сосюрівського знаку й з ним. З відомими вам імплікаціями й наслідками, письмо зводять таким шляхом до системи дослуховування-до-свого-мовлення, до тієї точки ідеалізуючої самозакоханості, де воно інтеріоризується, знімається голосом, відповідає йому, виступає в ньому, фонетизується, залишаючися “завжди... фонематичним, і фонетичним, коли його читають” (“Ecrits”, с.470). Саме з цієї теми я розгортав тоді цілу батарею критичних питань, включаючи питання про ефекти фонологізму царини психоаналізу й про складність фрейдівської науки у цьому аспекті (“Фрейд і сцена письма”).

4. Увага до літери й до написаного, згідно з Фрейдом, звичайно, але без будь-якого спеціального розслідування стосовно концепту письма, яким я намагався тоді його вичленувати, й стосовно опозицій та конфліктів, які треба було тоді дешифрувати. Я повернуся за якийсь час до вирішальної проблеми “літератури”.

Я проминаю коннотації цього дискурсу та численні ознаки повернення “означального” й психоаналізу взагалі в якусь нову метафізику (втім, вона може зберігати за собою певний інтерес як така) і в простір, який я окреслив тоді під іменем логоцентризму, в особливому ракурсі фонологізму. Проминаю й численні риси, які, схоже, шляхами ввіч складними й часто-густо суперечливими прив'язують лаканівську справу до повоєнного філософського пейзажу (багато що треба буде перечитати з цієї точки зору. Простежте також за словами

цей гачок й розкуйовдити пух “символічного” (здається, я цитую одне погано зачисане місце з Лотреамона про *gaugu*, треба буде перевірити). Це

“буття”, “достеменне”, “істинне”, “повне”). Було б абсурдним бачити тут випадкову або логічну обмеженість і, знов-таки, історична необхідність тут незаперечувана. Просто в той час, про який йдеться, я — й дехто зі мною — бачили інші першочерговості. Проминаю, нарешті, риторичку, “стиль” Лакана: його ефекти, іноді чудові, іноді (на тлі певних проривів і певної “програми” доби) анахронічні (я не кажу недоречні), мені здавалися продиктованими загайністю сцени, що надавало йому, щодо чого я теж сумнівів не маю, певну необхідність (я називаю те, що могло змусити до підтримування у певний спосіб розмови з посталим психоаналітичним рухом: це аргумент Лакана). Що стосується теоретичних ускладнень, що цікавили мене, я вичитував там перш за все мистецтво викрутасів. Жвавість його еліптики уявлялася мені надто часто прийомом для уникнення або приховання різних проблем (найбагатозначнішого прикладу мені було дано пізніше в позірно-удаваній витонченості “омонімики”, яка дозволяє втопити історико-теоретичне ускладнення, пов’язане з визначенням істини як *adaequatio rei et intellectus*, будучи якою вона править усім дискурсом про “Фрейдівську річ” (с.420 — 434), позаяк доведеться спитати, через відсутність пояснення, в якому режимі вона співіснує з істиною як одкровенням — тобто присутністю, — яка зорганізує, зі свого боку, все “Ecrits”). Я усвідомлюю, що це передбачає не меншу ясність у виявленні труднощів і *небезпек*. У цьому навіть, либонь, полягає необхідний момент у підготовці нової проблематики: за умови, що викрутаси не будуть надто спекулювати й ми не дамо зачарувати себе бучною виставою триумфальної процесії й параду.

Навіть якщо, в чому я залишаюся впевненим, працю Лакана це ще аж ніяк не вичерпує, перелічені обмеження уявлялися вже достатньо істотними, щоб я не шукав собі опертя на кшталт гарантії у дискурсі, який настільки відрізнявся, стосовно цих вузлових моментів, модусом мовлення, місцеположенням, орієнтирами, засновками від текстів, що їх я пе-

також надає можливість деконструювати (таким є загальний початок практично-теоретичної деконструкції, який неможливо винайти одного чу-

редбачав. Таке опертя мало б результатом збільшення плутанини у царині, де її й так мало не було. Був ризик підірвати можливість коректного контактування, яке, можливе, ще належало створити.

Чи варто було тоді, навпаки, оголосити одразу незгоду й розпочати відверту полеміку? Крім того, що кістяк цієї полеміки начебто й так уже окреслився у моїх публікаціях (і був доступний для кожного, кому заманулося його вичитати й ним зайнятися), таке оголошення не видавалося мені до речним у той період з низки причин.

1. Оскільки на той час була опублікована сукупність "Творів", мені належало не тільки взяти їх до відома, але вступити, з урахуванням щойно мною сказаного про лаканівську риторику, в працю, яка загрожувала виявитися неспіввимірною з тим, що мені обіцяли від неї очікувати мої перші читання (я читаю й водночас пишу: повільно, дістаючи задоволення від надання кожному термінові задовгих передмов). Це, звичайно, недостатня причина для того, щоб відступитися, — моя поспішна оцінка могла мене ввести в оману, — але, можливо, достатня, щоб визнати за краще впродовж деякого часу (я кажу тут про лакуну доволі нетривалу, три чи чотири роки) відповідати на запити, які я розглядав як більш невідкладні й у будь-якому разі, з моєї точки зору, передуючі.

2. Хоча я міг сформулювати якісь заперечення (проте полеміка не обов'язково має форму незгоди, вона залишає місце для складніших речей, розмежування, зрушення), я знав уже, що вони не матимуть нічого спільного з тими, що були наявні на той час. Тут також я визнавав за краще уникати плутанини й ніяк не сприяти обмеженню поширення дискурсу, критичний вплив якого здався мені, попри все мною перелічене, необхідним усередині цілої галузі дослідження (ось чому, зауважу побіжно, я зробив усе, що від мене залежало, щоб викладання Лакана в Еколь нормаль не було припинено). Пошлюся тут на те, що я в інших місцях казав про наплегливість, про перепад і нерівномірності розвитку.

дового дня) або, якщо вам буде завгодно, розпори (звідси “розпорювання” в “Фармації Платона”) весь символічний порядок в його загаль-

3. У цей проміжок часу я дійшов висновку, що найкращим внеском або теоретичним “поясненням” стане продовження моєї праці на її шляхах і підпорядковуючись її специфічним вимогам, все одно, чи повинна чи ні ця праця у певних аспектах наблизитися до праці Лакана, й навіть, аж ніяк цього не виключаю, більшою мірою, ніж до будь-якої іншої сьогодні.

А відтоді? Відтоді я перечитав ці два тексти й читав інші, майже всі, я гадаю, у складі “Творів”. Особливо ці останні місяці. Моє перше прочитання, в його істотних рисах, виявилось в результаті правильним. А надто — повернімося до теми, капітальну важливість якої ви зрозумієте, — в тому, що стосується ототожнення істини (як виявлення) та слова (логосу). Істину — відірвану від знання — постійно визначають як одкровення, не-прихованість, тобто неминуче як присутність, презентацію присутнього, “буття сущого” (*Anwesenheit*) або, у ще буквальнішій хайдеггерівській манері, як єдність утаємниченості або виявлення. Посилання на результат хайдеггерівського демаршу часто експліційно виступає під цим виглядом (“радикальна двозначність, на яку вказує тут Хайдеггер остільки, оскільки істина означає одкровення”, с.166, “ця пристрасть до виявлення, яка має об’єкт: істину”, с.193 та ін.). Те, що кінцеве означуване цього промовляння або цього логосу виступає як *лакуна* (неіснуюче, відсутнє тощо), нічого не змінює у цьому *континуумі*, залишаючися, з іншого боку, чимось суто хайдеггерівським. І якщо справді є необхідність нагадувати, що жодної метамови немає (я сказав би радше, що немає ніякого *поза-тексту*, за винятком узятій під певним кутом по-значки, *gemaque*, “Грамотологія”, с.227, *passim*), то не треба й забувати, що метафізика й онто-теологія у самій своїй класичній формі чудово можуть уживатися з нею, а надто коли її висловлювання набувають форми на зразок “Це кажу я: істина” або “Й ось чому невідоме, яке говорить так, яке говорить істинне про істинне, структуроване подібно до мови...” (с.867 — 868). Я, власне,

ній структурі *та* в його модифікаціях, у загальних *та* визначених формах соціальності, “сім’ї” чи культури. Дійове насильство письма, що роз-

не сказав би, що це *неправильно*. Я просто повторюю, що порушені мною питання заторкують необхідність і презумпції цього континууму.

А згодом я дуже зацікавився “Семінаром з “Украденої літери”. Дивовижний маршрут, кажу це без умовностей, але, здається мені, такий, що через похапливе прагнення знайти у поета “ілюстрацію” до “істини” (с.12), плутається у карті, у функції або у фікції тексту Едгара По, у ньому *та* в його зв’язку з іншими, скажімо так, у *розмахові* сцени письма, що там розігрується. До цього розмаху, до його шифру, з яким не зрівняється й який не виявить жодна промовляюча істина, дискурс Лакана, як, утім, і будь-який інший, глухий не цілком. Це гетерогенність, як я казав на початку. Справа не в тому, щоби вигадати для її розмаху знаки, бути для неї відкритим або закритим, говорити про неї мало чи багато, але в тому, щоби знати, як і до яких меж керувати її сценою та ланцюжком її наслідків. Традиційне, отже, по суті прочитання тексту По врешті-решт є герменевтичним (семантичним) *та* формалістичним (відповідно до критичної схеми у “Подвійному сеансі”, що ми резюмували вище): ось що я спробую довести, не будучи в змозі зробити це тут, через терплячий аналіз обох текстів, який посяде своє місце, коли я знайду для цього час, в одній з праць, що готуються. Явно продуктивне з інших точок зору, це незнання карти уявляється мені систематично зумовленим межами, позначеними мною зараз під рубрикою логоцентризму (логос, повне слово, “істинне слово”, істина як опозиція приховане/неприховане тощо). Тут, мабуть, по суті не незнання “літературного” (хоча, на мою думку, як ви знаєте, це було б ефектним тестом, особливо при розшифруванні лаканівського дискурсу), і йдеться тут знов-таки не про забезпечення царини літературного від замахів психоаналізу. Я сказав би навіть навпаки. Тут *ідеться* (форма мовлення, про яку варто подумати) про певне коло письма, яке справді часто позначають іменем “літератури” або “мистецтва”, але яке не може дістати визначення інакше як

сіює. *Позначувальний злам* “символічного”. Чи є правильним, що будь-яка можливість безладдя та дезорганізації символічного з боку сил якогось зовні, все те, чим символічне зламане, належить дзеркальності (“уявлюваному”) або “реальності”, визначуваній як “неможлива”? Шизофренії або психозу? У такому разі які треба вивести звідси наслідки³⁴? Ось той пролом, який мене ці-

після загальної деконструкції, яка чинить опір (або це їй чинять опір) *не психоаналізу взагалі* (саме навпаки), а певній сумі прийомів, певній прив'язці психоаналітичних концептів, які є міркою аналізу, певному етапові їхнього розвитку. З цієї точки зору деякі “літературні” тексти мають більшу “аналітичну” та деконструктивну потужність, ніж відомі різновиди психоаналітичного дискурсу, які складають до них свій теоретичний апарат, наявний стан свого теоретичного апарату, зі своїми перспективами, але також і зі своїми презумпціями, на конкретний момент його розробки. Таким є, треба гадати, співвідношення між теоретичним апаратом, на який спирається “Семинар про “Украдену літеру” (вам відомо, яке чільне місце йому приділяє Лакан у вступі до “Творів”), текстом Едгара По та, мабуть, якимось іншим.

На сьогодні досить. Я вручаю цю примітку різним рухам, чия програма надалі більш-менш відома.

³⁴Чи не окреслив я тут принцип відповіді — згідно з тим, що ви щойно назвали *зіркою*, — на ваше останнє запитання?

Вточню також дуже стисло, що без урахування фігур розсіювання ми неминуче дійдемо того, щоб зробити із “символічного” та з тричлена уявне/символічне/реальне жорстку трансцендентальну або онтологічну структуру (див. щодо цього “Про граматологію”, с.90).

Ці питання, що належать до психоаналізу, фактично й юридично невіддільні — психоаналітики часто-густо про це нагадують — від аналітичного “досвіду” та від аналітичної “практики”, а тим самим — психоаналітики рідко на цьому наполягають — від історичних, політичних, економічних

кавить під рубрикою розсіювання.

Я зовсім не стверджую, що “символічне” (скористуємося ще раз цим словом, вибір якого завжди залишав мене у стані збентеження) *не тримається на своїх ногах*, не становить моменту міцного *порядку* (це також і порядок філософії) й що йому не належить структурно стверджуватися й зміцнюватися без кінця (мова, закон, “інтерсуб’єктивна тріада”, “інтерсуб’єктивна діалектика”, розмовляюча істина тощо). Але розсіюванням я позначаю те, що настільки ж не піддається включенню до цієї схеми, наскільки не утворює *звичайної* відчуженості під виглядом провалу або неможливості (уявлюваної чи реальної): навіть якщо, дивлячись із законопаченого нутра “символічного”, маєш усі підстави захопитися замінованою *схожістю* розсіювання з цими двома формами. Що за такого випадку втрачаєш, так це, мабуть, не фікцію (й знову ж дуже варто було б ретельно проаналізувати цей концепт), а симулякр: певну структуру подвійності, яка розіграє й роздвоює будь-яке дуальне відношення, більш дійово, більш “реально” (це можна вимі-

умов цієї практики. Що стосується якогось “ядра” всередині “аналітичної ситуації”, жодна процедура не уявляється мені тут недоторканою, усталеною, необоротно даною з гарантією “науковості”. Й засудження американського психоаналізу, хоч би яким виправданим воно було, не повинне бути надто дійовим бавленням. Це дуже складне питання, але воно буде підтверджене у своїх параметрах неминучої історичної трансформації.

ряти за реактивними ефектами) перериває як сферу дзеркального (яку необхідно тоді переосмислити) або “власного”, так і сферу “символічного”, не піддається вже оволодінню через проблематику слова, омани та істини. Ефективне насильство й *несвідомі* ефекти симулякра.

Лапідарно: розсіювання є фігурою того, що *не звідне* до батька. Ні з боку зародження, ні з боку кастрації. Спробуйте проконтролювати вигини цієї тези, й побіжно, між іншим, ви знайдете (позначка) й загубите (межа) границю між полісемією та розсіюванням.

Писати — розсіювання — чи не означає це брати до уваги кастрацію (з усією його системою й у відповідності до дивної арифметики, вами щойно згаданої), знов уводячи до гри її статус означуваного або трансцендентального означального (бо буває й трансцендентальне означальне, наприклад, фалос як корелят першого означуваного, кастрація та потяг до матері), останній притулок будь-якої текстуальності, центральну істину або істину в останній інстанції, семантичне повне й незамінне визначення цієї зароджуючої (розсіюючої) порожнечі, до якої впущено текст. Розсіювання *стверджує* (я не кажу — продукує чи конституює) нескінченну замінність, воно й не кладе край, і не контролює цю гру (“Кастрація — завжди перебуває у грі, у постійній дії...”³⁵). З усією готовністю до ризику, але без

³⁵“Розсіювання I” (“Купюра”, в: “Критика” 261, с.111)

метафізичного або романтичного пафосу негативності. Розсіювання “є” той *аспект* гри кастрації, який не позначається, не піддається конституюванню ні в означуване, ні в означальне, не виставляє себе в присутність, як і не репрезентує сам себе; не виявляє себе, як і не приховує себе. Він, таким чином, не містить у самому собі ні істини (адекватності або розкриття), ні її приховання. Це те, що я назвав графікою гімена, яка перебуває вже поза рамками опозиції приховання/не-приховання³⁶.

Г.С. — *Мені дуже кортить спитати у вас, яким є впроваджене вами співвідношення між розсіюванням та потягом до смерті.*

— Співвідношення найнеобхідніше. Рушаючи від “По той бік принципу задоволення”, від “Моторошного” (траєкторія якого є надзвичайно важкою) й від усього з ними пов’язаного у попередніх та наступних текстах, треба реконструювати логіку, яка багато в чому здається руйнівною або принаймні такою, що значно ускладнює весь експліційний та “регіональний” дискурс, запропонований Фрейдом на тему “літератури” та “мистецтва”. На цей “потяг до смерті”, на певний дуалізм і певний концепт повторення, на обидва згаданих тексти я часто-густо посилався,

[“Розсіювання”, с.336].

³⁶“Подвійний сеанс”, особливо 11, с.26 [“Розсіювання”, с.293].

особливо у “Рознесенні” та у “Подвійному сеансі”. Все це потребує (над чим я зараз б’юся) розробки, яка пов’язала б новий концепт повторення (що діє, але без послідовності, у Фрейда) зі значущістю мімезиса (але, звичайно, не міметологізму, образотворчості, виразності, наслідувальності, ілюстративності тощо).

Г.С. — *Чи не наблизимося ми таким чином до формулювання іншого запитання про те, що можна було б назвати “суб’єктом письма”: остільки, оскільки ви відзначаєте, наприклад, що “суб’єкта письма” не існує, якщо розуміти під ним суб’єкта-господаря, й що слід було б розуміти під “суб’єктом письма” систему відносин між текстовими шарами як такими; як наблизитися до цієї проблеми “суб’єкта письма”, виходячи з концепту розсіювання й виходячи також з того, що у ньому артикулюється, тобто від діалектики, що розігрується між сублимацією та потягом до смерті?*

— Ви примушуєте мене згадати, що я ніколи не зазначав, нібито “суб’єкта письма” не існує³⁷. Я й ніколи не казав, що суб’єкта не існує. Опісля запитань, що лунали під час конференції

³⁷“Суб’єкт “письма не існує, якщо під ним розуміти якусь суверенну самотність письменника. Суб’єкт письма — це система відносин між шарами: масиву магії, психічного, суспільства, світу. Всередині цієї сцени класичного суб’єкта з його точковою простотою віднайти не вдається” (“Фрейд і сцена письма”, у: “Письмо та відмінність”, с.335) (прим. ред.).

щодо “Рознесення”³⁸, мені довелося нагадати про це Гольдману, котрий теж занадто турбувався про суб’єкта й про те, куди він подівся. Єдине, що треба зробити, так це переглянути проблему ефекту суб’єктивності, як його справляє структура тексту. Того, що я щойно окреслив як генеральний текст — його “масив”, — а не тільки лінгвістичного тексту. Ефект цей є ввіч невіддільним від певного зв’язку між сублимацією та потягом до смерті, від руху інтеріорізації-ідеалізації-зняття-сублимації тощо, тобто від певного витіснення. Й було б наївним його не визнавати, тим паче — затівати якийсь моральний чи політичний “осуд” проти необхідності цього руху. Без нього справді не було б ні “суб’єкта”, ні “історії”, ні “символічного” тощо. Втім, лише з ним одним — також. Слід було б тому перевірити ще раз усі ці концепти у тому, що дедалі ясніше виступає як їх зчепленість, я не кажу вже — їх взаємонакладання або їх тотожність. Більше нічого не можу додати, імпровізуючи, хіба що ви додатково вточните ваше запитання.

Г.С. — *Наприклад, чи треба припускати якесь радикальне розчеплення між “суб’єктом письма” та тим, що Лакан називає “суб’єктом” як “ефектом означального”, як чимось продуктивним в означальному й через нього, чи навпаки,*

³⁸Дискусію опубліковано у “Бюлетені французького філософського товариства” (січень 1968).

ці два поняття повинні або можуть зійтися?

— Якесь “співвідношення” між цими двома визначеннями “суб’єкта” напевне існує. Щоб його проаналізувати, слід було б у будь-якому разі взяти до уваги те, що зараз було сказане про розсіювання та про “символічне”, про граму та про означальне тощо.

Ж.-Л.У. — *Останнє запитання, з вашої ласки, яке пов’язане з загальним розгортанням вашої праці. Ви пишете, в одному з перших опублікованих вами текстів, “Фрейд і сцена письма” (1966) (“Тель Кель”, № 26), цілковито відкидаючи претензії соціології літератури, — й ми тут цілковито з вами згодні, — що “соціальність письма як драми потребує зовсім іншої дисципліни”.*

Як би ви сьогодні визначили цю “зовсім іншу дисципліну”? Якими були б її відносини з семіотикою та з семаналізом, що розгортається на базі діалектико-матеріалістичної логіки? А це з необхідністю приводить врешті-решт до порушення питання щодо відносин між “концептом” письма та марксистським концептом практики, особливо практики означування, яким чином він конституювався в об’єкт пізнання, а саме семіотики та семаналізу на базі діалектико-матеріалістичної логіки, яка так само визначається з урахуванням внеску психоаналізу, що є абсолютно необхідним, якщо вже ми беремося за поле означальної практики.

Але, мабуть, слід було б говорити також і

про зворотний вплив нового тексту власне на процеси аналізу, про те, що саме у цій сучасній текстовій практиці несе з собою щось таке, що перевищує певний рід пізнавальної, наукової логіки.

Останній аспект цього запитання, здатний наблизити до чогось на зразок попереднього закінчення цієї бесіди: як ви сьогодні розумієте цей сукупний процес (який важко мислити інакше, ніж у формі протилежного, діалектичного процесу) та його вплив на актуальну ідеологічну сцену, що він здатний у ній видозмінити, якими є його можливі обмеження, його майбутнє?

— У фразі, яку ви навели, “драма” була цитатою, ви це помітили, до того ж навіть подвійною.

Будемо виходити, наприклад, з концепту практики. При визначенні письма, грами, рознесення, тексту тощо я завжди наполягав на цій цінності *практики*. У наслідку скрізь, де з цієї точки зору розробляється загальна теорія, загальна практико-теоретика “означальної практики”, я завжди без вагань готовий поставити підпис під визначеним у такий спосіб завданням. Передбачаю, що ви маєте на увазі праці Юлії Крістевої.

Очевидним також є те, що в галузі деконструкції філософських опозицій опозиція *praxis/theoria* повинна бути спочатку проаналізованою й не може вже лише диктувати нам наше визначення практики. З цієї самої причини система-

тична деконструкція не може бути ні лише теоретичною, ні лише негативною операцією. Доводиться безперервно стежити за тим, щоб цінність “практики” не була “пере-приспосованою”.

Відтак якою може бути “дійовість” усїєї цієї роботи, усїєї цієї деконструюючої практики для “актуальної ідеологічної сцени”? Можу відповісти лише в принципі, відзначивши один пункт. Ця робота *здається* такою, що відправляється від обмежених галузей, визначуваних як галузі “ідеології” (філософія, наука, література тощо). Уявляється тому, що не випадає очікувати від неї надмірної історичної дійовості, дійовості *безпосередньо загальної*. Її дійовість, за усїєї своєї визначеності, залишається проте обмеженою, каналізованою, артикульованою, диференційованою всередині складних структур. Але, з іншого боку, що, можливо, належить переглянути, так це ту форму замкненості, яку назвали “ідеологією” (концепт, який, безперечно, ще чекає на аналіз у своїй функції, своїй історії, своєму походженні, своїх трансформаціях), форму стосунків між трансформованим концептом “інфраструктури”, якщо вам завгодно, чий *загальний текст* уже не був би “наслідком” або “відображенням”³⁹, та трансформованим кон-

³⁹“Але ми знаємо, що ці взаємообміни здійснюються лише через мову й через текст, у тому розумінні інфраструктури, яке ми тепер визнаємо за цим словом” (“Про граматику”, с.234) (прим. ред.).

цептом “ідеологічного”. Якщо питання у цій праці торкається нової дефініції відношення певного тексту або ланцюжка означальних до позапокладеного ним, до того, з чим вони ефективно співвіднесені та ін. (див. вище), до “реальності” (історії, боротьбі класів, виробничих відносин тощо), то ми вже не можемо задовольнятися старими розмежуваннями, ні навіть старим концептом розмежування галузей⁴⁰. Що відбувається у сучасному казані, так це переоцінювання стосунків між загальним текстом та тим, що вважалося, під формою реальності (історичної, політичної, економічної, сексуальної тощо), звичайною позапокладеністю, з якою співвідноситься мова або письмо, чи то буде ця позапокладеність у звичайному стані першопричини чи в звичайному стані акциденції. Наслідки перевороту, що відбувається, позірно просто “регіональні”, відкривають тому водночас перспективу, яка виходить за межі окремих галузей, ламають свої власні межі й поступово налагоджують стосунки — новими способами, без претензій на панування, — з загальною сценою.

⁴⁰Про критику філософської ідеї галузі, регіону й про онтологічне розрізнення регіонального та не-регіонального див. “Про граматику”, с.35 (прим. ред.).

ЛИСТ ЖАНА-ЛУЇ УДБІНА ЖАКУ ДЕРРІДА
(фрагмент)

1 липня 1971

.....

По суті питання, яке є засадовим щодо цього обміну думками, стосується матеріалізму, водночас як перевертання та як виходу за межі класичної філософії; це питання посідання матеріалістичної позиції й, мабуть, мені варто було б нагадати у зв'язку з цим формулу Леніна, гостру, провокуючу (скандал для філософії): питання партійності у філософії. По суті, якщо триматися річища нашої дискусії: все йшло від мого запитання щодо мотиву гетерогенності, не звідного, як мені здається, лише до мотиву розставлення, тобто мотив гетерогенності містить, з мого погляду, два моменти, по суті нероздільних, але водночас і неототожнюваних один з одним, розставлення та інакшості, — два моменти, чия нероздільність підпорядкована діалектичному (матеріалістичному) протиріччю. Чому? Тому що коли вже *справді*, як ви кажете, “розставлення не означає нічого, нічого існуючого, ніякої присутності на відстані, це індекс нередукованої позапокладеності й водночас руху, зміщення, що вказує на абсолютно нередуковану інакшість”, — це не заважає тому, щоб мотив гетерогенності не зазнавав редукції, не вичерпувався цим “індексом нередукованої позапокладеності”: він є

також покладання цієї інакшості як такої, тобто якогось “дещо”, (“не-що”), яке не ніщо (ось чому мотив гетерогенності є мотивом — будь-якого? — засадового діалектико-матеріалістичного протиріччя, “розставляння/інакшості”), й у принципі виходить за межі будь-якого перепривласнення-інтеріоризування-ідеалізування-зняття всередині такого становлення Сенсу (тут без будь-якого *Aufhebung*), яке згладжувало, редукувало б саму гетерогенність, що маркірує тут себе у своєму подвійному русі (розміщення/інакшість); що це “дещо”, (це “не-що”), “яке не ніщо”, аж ніяк не піддається субпідсумовуванню в хоч би то яку “присутність”, саме й є, виходячи із зворотного ходу діалектичного руху протиріччя, позначкою включеності розміщення; але водночас ця включеність розміщення спирається тільки на те, що вона заперечує у формі “присутності” (яка, звичайно, по суті виявляється “не-присутністю”): іншого, тіла, матерії. Всебічний розвиток мотиву гетерогенності змушує таким чином перейти до позитивності цього “не-що”, позначеного розміщенням; воно завжди є також і “щось” (“дещо”), “яке не ніщо” (покладання нередукованої інакшості).

Що на ґрунті цього покладання іншого завжди існує ризик виникнення проблем, на які ви вказуєте з іншого боку, то я з вами згоден: ось чому момент розставляння (що виступає як фундаментальний у галузі, яка тут мається на увазі, порядок мови і включення до нього конституції

суб'єкта, який формується тут через нередуковане розщеплення) є важливим; але не меншої ваги набуває й інший момент, інакшості (покладання інакшості) за логікою, яку я спробував дуже загально визначити, оскільки саме звідси (від нерозривності “розставляння/інакшості”, що утворює мотив переважно матеріалістичної зазначеної гетерогенності) може статися підключення теми “відмінностей”, які не “впали з неба”, в їхньому доконечному зв'язку з диференційованою соціальною практикою (тобто одразу й в аспекті його мов, і в усіх інших аспектах — економічна практика; політична практика, — які ніколи не були замкненими в якихось позамовних секторах [мова не є надбудовою], проте як практичні не редукуються лише до реєстру мови).

Нехай це залишається приголомшуючим, скандальним з погляду будь-якої філософії, що базується на ілюзорному пере-привласненні цієї інакшості під різними формами ідеалізму (метафізика, спіритуалізм, формалістичний позитивізм); саме це змушує Леніна говорити про “партійність”: для філософії будь-яке посідання матеріалістичної позиції знаменує справжній силовий прийом, у спиранні на ці подвійні підвалини, які окреслені в мотиві гетерогенності (розміщення/інакшість). І я гадаю, що не лише у Леніна, але також і у Батаїя можна віднайти розробки в цьому напрямку.

ЛИСТ ЖАКА ДЕРРІДА ЖАНУ-ЛУЇ УДБІНУ
(фрагмент)

15 липня 1971

Отже, ми згодні стосовно *перевертання/зміщення*.

1. *Партійність у філософії*: це мене, зрозуміло, щонайменше “шокус”.

Навіщо було встрявати в роботу деконструкції, а не залишити речі такими, якими вони є? та ін. Тут усе в чомусь є “силовим прийомом”. Деконструкція, я на тому наполягав, не є *нейтральною*. Вона є *втручання*. Я не дуже впевнений, що імператив партійності, рішучого вибору в філософії повсякчасно вважали “скандальним” в історії метафізики, чи то розглядати цю партійність, цей рішучий вибір як щось таке, що мається на увазі, або як щось таке, що проголошується. Я не дуже впевнений і в тому, — але тут, я припускаю, наші оцінки збігаються, — що ця партійність, принаймні як силовий прийом або зусилля розриву з нормами традиційного філософського дискурсу, є притаманною *будь-якому матеріалізові, матеріалізові як такому*. Чи погодимося ми один з одним також і в припущенні, що не існує ніякої *дійсної* та *дійової* партійності, не існує справжнього зусилля розриву без доскіпливого до дрібниць, строгого, тривалого аналізу, диференційованого й наукового, наскільки це тільки є можливим? Максимальної

кількості різноманітних даних, причому даних найрізноманітніших (загальна економія)? Й що необхідно видерти це поняття партійності, рішучості з рук будь-якого детермінування, врешті-решт психологістичного, суб'єктивістичного, волюнтаристського, такого, що моралізує?

2. *Розставляння/інакшість*: стосовно їхньої нероздільності, отже, розбіжностей між нами немає. Аналізуючи розставляння, як я нагадував під час бесіди, я завжди підкреслював щонайменше дві риси: 1) що розміщення — це неможливість для тієї чи тієї тотожності замкнутися на собі самій, усередині своєї власної інтеріорності або у збігу з самою собою. Нередукованість розставляння — це нередукованість іншого; 2) що “розставляння” означає не лише інтервал, але “продуктивний”, “генетичний”, “практичний” рух, “операцію”, якщо вам завгодно, включаючи й її сенс згідно з Малларме. Нередукованість іншого позначає тут себе у ставленні до того, що ви, схоже, маєте на увазі під поняттям “покладання”: це, у зв'язку з нашою нещодавньою дискусією, є, з мого погляду, найновішим і найважливішим пунктом, і я до нього повернуся за хвилину.

П'ять зауважень у проміжку:

1. Визначати цю систему *розставляння/інакшості*, стосовно якої ми одностайні, як суттєву й незамінну пружину діалектичного матеріалізму, — чи не є це достатньо *новим*?

2. “Без будь-якого *Aufhebung*'у”, пишете ви. Скажу, не маючи на меті спіймати вас на слові,

а для того, щоб підкреслити необхідність радше включення, ніж відторгнення: від *Aufhebung*'у щось є завжди (як від витіснення, ідеалізації, сублімації тощо).

3. Я не поставив би беззастережно підпис під тим, що ви кажете, принаймні з таким формулюванням, у фразі: “ця включеність розміщення спирається тільки на те, що вона заперечує у формі “присутності” (яка, звичайно, по суті виявляється “не-присутністю”): іншого, тіла, матерії”. Боюся, щоб категорія “заперечення” не повернула нас прямісінько до гегелівської логіки *Aufhebung*'у. Мені справді доводилося говорити про не-присутність, але я цим позначав не стільки заперечувану присутність, скільки “дещо” (ніщо, чи не правда, у формі присутності), яке відходило від опозиції присутності/відсутності (заперечувана присутність) разом з усім, що нею передбачається. Але тут проблема є занадто важкою, щоб ми бралися за неї в епістолярному жанрі. Посилаючися на ту саму фразу, невже ви гадаєте, що *тіло* й *матерія* означають завжди не-присутнє того самого рангу, що й *інше*? Як *інше* не (є) *буття* (сущє, існування, сутність тощо), так не є воно й формою присутності.

4. Без наміру спіймати вас на слові, але знову ж задля уточнення того, як, з мого погляду, стоїть справа з розміщенням: я не став би стверджувати, але з різноманітних причин (у будь-якому разі не став би чіплятися за букву цієї тези), що розміщення є якимсь “моментом” і до того ж “суттєвим моментом”. Це все справа ставлення

до Гегеля.

5. Згоден стосовно Батаїя (пор. “Письмо та відмінність”, с.397, п.1).

Покладання (інакшості): з урахуванням пункту 2 (вище у моєму листі), між нами немає жодних розбіжностей, і, як я казав у нашій бесіді, я не можу сприймати вашу наполегливість у цьому пункті як додаток або заперечення до написаного мною. Чому ж тоді мені здається, що словом “покладання” треба маніпулювати з розсудливістю?

1. Якщо інакшість іншого *покладається*, тобто *лише тільки* покладається, то чи не повертається вона до того самого у формі, наприклад, “встановленого об’єкта” або “оформленого похідного”, наділеного сенсом, тощо? З цієї точки зору я сказав би навіть, що інакшість іншого *вписує* у ставлення до нього те, що аж ніяк не може бути результатом “покладання”. Це вписування, як я його тут би визначив, не є простим покладанням: воно радше є тим, чим будь-яке покладання у *собі самому знешкоджене (рознесення)*: вписаність, позначка, текст, а не лише *теза чи тема* — не лише вписання *тези*. Втім, можливо, ця дискусія між нами у цьому пункті спирається тільки на “словесне”, “номінальне” непорозуміння. Ї можна завжди перевизначити, під тим самим словом (відбір, прищеплення, розширення) концепт *покладання*.

2. Правильним є те, що тоді ми нашттовхнулися б на проблему концепту концепту та на проблему стосунків між концептом та іншим.

Оскільки ми не можемо взятися за це тут, я

скажу тільки ось що: якщо я так придивляюся до цього концепту покладання (та до деяких інших, з якими ви його пов'язуєте), то причина полягає в тому, що у нього принаймні те саме ім'я, що й у *абсолютно суттєвого, життєво важливого* (хоча цього інколи й не помічають) підгрунтя гегелівської спекулятивної діалектики (*Setzung*). (Покладання-іншого там завжди врешті-решт є само-покладання себе Ідеєю як іншого, як інший покладає себе в своїй кінцевій визначеності у різновидах своєї репатріації та реапропріації, повернення до себе у безмежному багатстві свого визначення тощо).

Таким чином, є принаймні два поняття *покладання*:

Чому б нам не залишити дискусію відкритою у цьому питанні покладання, покладань, позицій (партійність: позиція (/заперечення)? покладання-утвердження? перевертання/зміщення? тощо).

Я вас залишаю, з подякою вам обом.

...

P.S. А що, якби ми дали цій зустрічі у заголовок (зачин) слово *позиції*, у розумінні покладань, чия багатозначність відзначена понад те ще й множиною, ознаку якої [у французькій мові], літеру *s*, Малларме називав літерою переважно "розсіюючою"? Я додав би, кажучи про *позиції-покладання*: сцени, акти, фігури розсіювання.

Наукове видання

Дерріда Жак

ПОЗИЦІЇ

Редактор В.Недашковський

Підписано до друку 14.12.94. Формат 70×90/32.

Папір друк. №1. Гарн. Тип Таймс.

Друк офсетний. Зам. №5-1999.

Комп'ютерна верстка МП «БМТ»

Друкарня СП «Кобза»

Серія «ДУХ І ЛІТЕРА»

Вийшло друком у 1993-94 р.р.

**Мішель Фуко “Правила промови”
Жан-П’єр Вернан “Смерть в очах”**

Франсуа Моріак “У що я вірю”

Анрі Бергсон “Сміх”

Андре Глюксман “Одинадцята заповідь”

Планується до видання:

Поль Рікер “Політика”

Емануель Левінас “Між нами”

Жорж Ніва “До закінчення російського міфу”